

Ndayotewa ya

Riphabuliki ya Afrika

Tshipembe ya,

—

1996

**Yo țangedzwa nga ȷa 8 Shundunthule
nga 1996 nahone ya khwiniswa nga ȷa
11 Tshimedzi nga 1996 nga Buthano ȷa
Ndayotewa**

NDAYOTEWA YA RIPHABULIKI YA AFRIKA TSHIPEMBE

(Nḡila ya kuvhidzelwe kwa Mulayo, tshifhinga tsho fhelaho “Ndayotewa ya Riphabuḡiki ya Afrika Tshipembe, Mulayo wa vhu 108 wa 1996”, u khou imelwa nga khethekanyo . ya vhu 1 (1) ya Milayo ya Ndayotewa, ya 2005 (Mulayo wa Nomboro. Ya vhu 5 wa 2005)

[Zwo tendelwa u swika kha ḡa 16 Nyendavhusiku 1996]

[DATUMU YA U PHADALADZA: 18 NYENDAVHUSIKU 1996]

[DATUMU YA U THOMA : 4 LUHUHI 1997]

(nga nḡani ha musi zwo sumbedzwa nga inwe nḡila- kha hu sedzwe khethekanyo ya vhu. 243[5])

(ḡinwalo ḡa English ḡo sainwaho nga Phresidennde)

Sa zwe zwa khwiniswa nga

Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa 1998
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḡa ya Ndayotewa wa 1999
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḡanu ya Ndayotewa wa 1999
Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001
Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001
Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002
Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḡahe ya Ndayotewa wa 2002
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumithihi ya Ndayotewa wa 2003
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005
Mulayo wa Kwiwiniso ya Vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḡa ya Ndayotewa wa 2008
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḡhanu ya Ndayotewa wa 2008
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009
Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012

U ya nga Mulevho wa vhu 26 wa ḡa 26 Lambamai, 2001, ndaulo ya uno Mulayo yo hweswa Miniḡa wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa.

MULAYO

U ḡivhadza Ndayotewa ntswa ya Riphabuḡiki ya Afrika Tshipembe na u

vhetshela mafhungo a kwamanaho nazwo henefho.

ZWI RE NGOMU

MVULATSWINGA	1
NDIMA YA 1 <i>Mbetsshelo dza u thoma</i>	3
NDIMA YA 2 <i>Mulayotibe wa Pfanelo</i>	6
NDIMA YA 3 <i>Muvhuso wa Tshumisano</i>	26
NDIMA YA 4 <i>Phalamennde</i>	28
NDIMA YA 5 <i>Phresidennde na Khorotshitumbe ya Lushaka</i>	58
NDIMA YA 6 <i>Mavunḡu</i>	67
NDIMA YA 7 <i>Muvhuso Wapo</i>	95
NDIMA YA 8 <i>Dzikhothe na Ndaulo ya Vhulamukanyi</i>	105
NDIMA YA 9 <i>Zwiimiswa zwa Muvhuso zwine zwa Tikedza Demokirasi ya Ndayotewa</i>	119
NDIMA YA 10 <i>Ndaulo ya Muvhuso</i>	128
NDIMA YA 11 <i>Tshumelo dza Tsireledzo</i>	134
NDIMA YA 12 <i>Vharangaphanḡa vha Sialala</i>	142
NDIMA YA 13 <i>Gwama</i>	143

NDIMA YA 14**156***Mbetshelo dza u Angaredza*

Sheduḽu ya 1	Fuḽaga ya Lushaka	161
Sheduḽu ya 1A	Vhupo ha Mavunḽu	163
Sheduḽu ya 2	Miano na Khwaḽhisedza	166
Sheduḽu ya 3	Maitele a Khetho	170
Sheduḽu ya 4	Maanḽa a fhethu ha mishumo ya Vhusimamilayo ha Lushaka na ha Vunḽu	175
Sheduḽu ya 5	Maanḽa a fhethu ha mishumo ya Vhusimamilyo ha Vunḽu Fhedzi	178
Sheduḽu ya 6	Nzudzanyo dza tshanduko	180
Sheduḽu ya 6A	[Sheduḽu ya 6A yo dzheniswa nga - khethekanyo ya vhu 6 ya Mulayo wa Khwinifhadzo ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u fheliswa nga khethekanyo ya vhu 6 ya Mulayo wa Khwinifhadzo ya Vhufumiḽa ya Ndayotewa wa 2008.]	221
Sheduḽu ya 6B	[Sheduḽu ya 6B, ye tshifhinga tsho fhelaho ya vha I Sheduḽu ya 6A, yo dzheniswa nga khethekanyo ya vhu 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002, wo fhiwaho nomboro nga huswa nga khethekanyo ya vhu 6 a Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u fheliswa nga khethekanyo ya vhu 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḽhanu ya Ndayotewa wa 2008.]	222
Sheduḽu ya 7	Milayo yo fheliswaho	223

INDEKISI**224**

MVULATSWINGA

*Riṅe, vhathu vha Afrika Tshipembe,
Ri dzhiela nṅha u shaea ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;
Ri ṅhonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mbofholowo kha shango ṅashu;
Ri ṅhonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaṅa na u bveledzisa shango ṅashu; na
U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ṅa vhoṅhe vhane vha dzula khaṅo, vho vhoṅhekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani.
Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuḍi, ri khou ṅanganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuḷiki uri u-*

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho ḍisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na pṅanelo dza vhuthu;

Fhaṅe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo ḍisendeka kha lufuno lwa vhathu nahone vhadzulapo vho tsireledzwa nga mulayo nga nḍila I linganaho;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhoṅhe na u vhoṅholola vhukoni ha muthu muṅwe na muṅwe; na

Fhaṅa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ṅi kone u vha fhethu ho teaho sa muvhuso wo ḍiimisaho kha muṅa wa tshaka.

*May God protect our people.
Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.
God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.
Mudzimu tsireledza vhathu vhashu. Hosi katekisa Afrika.*

NDIMA YA 1

MBETSHELO DZA U THOMA

Riphabuliki ya Afrika Tshipembe

1. Riphabuliki ya Afrika Tshipembe ndi shango lithihi, lo q̄iimisaho nga lothe, la demokirasi lo thomiwaho nga ndayo dzi tevhelaho—
  - (a) Tshirunzi tsha vhuthu, u swikelelwa ha ndinganelo na u khwinisa pfanelo dza vhuthu na mbofholowo.
  - (b) hu si na tshiketho nga murafho na mbeu.
  - (c) Vhuhulwane ha ndayotewa na u vhusa ha mulayo.
  - (d) Pfanelo dza u khetha dza vhaaluwa dzi fanaho, mutevhe wa vhakhethi wa lushaka u fanaho, khetho dza misi yothe na sisiṱeme ya muvhuso wa demokirasi wa madzangano manzhi, u itela vhuḍifhinduleli, u kona u fhindula na u vha khagala.

Vhuhulwane ha Ndayotewa

2. Ino Ndayotewa ndi mulayo muhulwanesa wa Riphabuliki; mulayo kana vhuḍifari vhu sa tshimbilelani na ndayotewa a ho ngo tendelwa, nahone khombetshedzo/mbofho I vhwaho nga ndayotewa I fanela u tevhedzwa.

Vhudzulapo

3.
  - (1) Vhudzulapo Afrika Tshipembe vhu a fana.
  - (2) Vhadzulapo vhothe vha—
    - (a) na pfanelo, vhuṱalu na mbuelo dza vhudzulapo dzi linganaho; vha dovha hafhu
    - (b) vha lingana kha mishumo na vhuḍifhinduleli ha vhudzulapo.
  - (3) Mulayo wa lushaka u fanela u ita mbetshelo ya u kona u wana, u dzhielwa na u vhuedzedzwa ha vhudzulapo.

Luimbo lwa lushaka

4. Luimbo lwa lushaka lwa Riphabuliki tsheo ya hone I dzhiwa nga Phresidennde nga kha nḍivhadzo.

Fuḷaga ya lushaka

5. Fuḷaga ya lushaka ya Riphabuḷiki mivhala yayo ndi mutswu, musuku, mudala, mutshena, mutswuku na lutombo, sa zwe zwa ṭalutshedzwa na u talatadziwa kha sheduḷu ya 1.

Nyambo

6. (1) Nyambo dza tshiofisi dza Riphabuḷiki ndi Sepedi, Sesotho, Setswana, siSwati, Tshivenda, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa na isiZulu.
- (2) Hu tshi khou dzhielwa nṯha dḱivhazwakale ya u sa shumiseswa ha nyambo dza vhatu vhashu na vhuimo ha nyambo dza fhano hayani, muvhuso u fanela u dzhia maga o teaho u itela u alusa vhuimo na u khwinisa u shumiswa ha hedzi nyambo.
- (3) (a) Muvhuso wa lushaka na mivhuso ya mavunḱu I nga shumisa luambo luḱwe na luḱwe u itela ndivho dza muvhuso, hu tshi dzhielwa nṯha u shumiswa, khonadzeo, tshinyalelo/mbadelo, nyimele dza dzingu na ndinganelo ya ṯhoḱea na zwi funeswaho nga tshitshavha tshoṯhe nga u angaredza kana kha vunḱu ḱi kwameaho; fhedzi muvhuso na muvhuso wa vunḱu u fanela u shumisa nyambo mbili dza tshiofisi musi dzo ṯukufhalesa.
- (b) Mimasipala I fanela u dzhiela nṯha u shumiswa ha nyambo na zwine zwa funeswa nga vhadzulapo.
- (4) Muvhuso wa lushaka na mivhuso ya mavunḱu, I tshi khou shumisa mulayosikwa na maḱwe maga, I fanela u langula na lavhelesa u shumiswa ha nyambo dza tshiofisi. Hu si na u pfuka mbetshelo dza khethekanyo ṯhukhu ya (2), nyambo dzoṯhe dzi fanela u lingana nahone dzi farwe u lingana.
- (5) Bodonyangaredzi ya Nyambo ya Afrika Tshipembe yo thomiwaho nga mulayosiḱwa wa lushaka I fanela u—
- (a) alusa, na u ita nyimele ya, bveledzisa na u shumiswa ha—
- (i) nyambo dzoṯhe;
- (ii) nyambo dza Khoi, Nama and San; na
- (iii) luambo lwa zwiga; na

- (b) alusa na u vhona uri hu thonifihiwe—
- (i) nyambo dzothe dzi shumiswaho nga zwithshavha zwa Afrika Tshipembe, hu tshi katelwa nyambo dza German, Greek, Gujarati, Hindi, Portuguese, Tamil, Telegu and Urdu; na
  - (ii) Arabic, Hebrew, Sanskrit na dziinwe nyambo dzi shumiswaho kha vhurereli ha Afrika Tshipembe.

NDIMA YA 2

MULAYOTIBE WA PFANELO

Pfanelo

7. (1) Uno mulayotibe wa Pfanelo ndi wone thikho ya demokirasi kha Afrika Tshipembe. U tsireledza pfanelo dza vhathu vhothe kha shango lashu na u khwaṭhisa ndeme ya demokirasi ya tshirunzi tsha vhuthu, ndinganelo na mbofholowo.
- (2) Muvhuso u fanela u ṭhonifha, u tsireledza, u alusa na u fusha pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo.
- (3) Pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo dzi fanela u tevhezela mikano yo katelwaho kana yo ambiwaho kha khethekanyo ya 36, kana huṅwe fhethu kha Mulayotibe.

Kushumisele

8. (1) Mulayotibe wa Pfanelo u shuma kha milayo yothe, nahone u vhofha vhusimamilayo, vhalanguli, vhulamukanyi na zwiimiswa zwa muvhuso.
- (2) Mbetsshelo dza Mulayotibe wa Pfanelo u vhofha muthu zwawe kana muthu wa zwa mulayo arali, nahone nga ndila ine, yo tea, I tshi dzhiela nṭha vhuvha ha pfanelo na vhuvha ha mushumo muṅwe na muṅwe u randelwaho nga pfanelo.
- (3) Musi hu tshi shumiswa mbetsshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo kha muthu zwawe kana muthu wa zwa mulayo zwi tshi ya nga mbetsshelo ṭhukhu ya (2), khothe—
  - (a) u itela u shumisa pfanelo I re kha Mulayotibe, I fanela u shumisa ,kana arali zwi tshi ṭoḏea I bveledzise, mulayo wa mvelo nga ndila ine mulayosiṅwa a u nga ḏo tendela u shuma ha pfanelo yeneyo; na
  - (b) u bveledza ndangulo ya mulayo wa mvelo u itela u ita mukano wa pfanelo, tenda mukano uyo u tshi anana na khethekanyo ya 36(1).

- (4) Muthu wa mulayo o tewa nga pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo nga nđila ine zwa ƙoƙwa nga vuvvha ha pfanelo na vuvvha ha muthu wa mulayo.

Ndinganyiso

9. (1) Vhathu vhothe vha a lingana phanḁa ha mulayo nahone vha na pfanelo dzi linganaho dza u tsireledzwa na mbuelo dza mulayo.
- (2) U lingana zwi katela u ḁiphiḁa nga pfanelo na mbofholowo lwo ḁalaho nahone nga nđila I inganaho. U alusa na u swikelela ndinganyiso, mulayosiḁwa na maḁwe maga o itelwaho u tsireledza na u khwinisa vhathu, kana zwigwada zwa vhathu, zwo khakhelwaho nga tshiḁalula a nga kha ḁi dzhiiwa.
- (3) Muvhuso a u nga iti tshiḁalula tsho livhaho na tshi songo livhaho u tshi ḁalula muthu muḁwe na muḁwe nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi, hu tshi katelwa murafho, mbeu, vhuḁalulambeu, vhuimana, tshiimo tsha mbingano, vhubvo ha lushaka kana matshilisano, muvhala, lushaka lwa vhudzekani, vhukale, vuhole, vhurereli, luvalo, lutendo, mvelele, luambo na mabebo.
- (4) A hu na muthu ane a ḁo ḁalula muthu na muthihi nga nđila yo livhaho kana I songo livhaho nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi zwi tshi ya nga khethekanyo ḁhukhu ya (3). Mulayosiḁwa wa lushaka u fanela u itwa/thomiwa u itela u thivhela kana u iledza tshiḁalula tshi songo teaho.
- (5) Tshiḁalula nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi zwo tevhekanywaho kha khethekanyo ḁhukhu ya (3) a tshongo tea nga nḁa ha musi zwo vhonala uri tshiḁalula tsho tea.

Tshirunzi tsha vthuthu

10. Muḁwe na muḁwe u na tshirunzi na pfanelo ya uri tshirunzi tshawe tshi ḁhonifihiwe na u tsireledzwa.

Vhutshilo

11. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya vhutshilo.

Mbofholowo na tsireledzo ya muthu

12. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo na tsireledzo ya muthu, hu tshi khou katelwa pfanelo—
- (a) ya u sa hanelwa u vhofoholowa nga ndila I sa pfali kana hu si na tshiitisi tshi pfallaho;
  - (b) ya u sa valelwa hu si na tsengo;
  - (c) ya u vhofoholowa kha tshaka dzoṭhe dza khakhathi dzi bvaho kha tshitshavha kana zwiñwe zwiko;
  - (d) ya u sa tambudza nga ndila ifhio na ifhio; na
  - (e) ya u sa farwa kana u kaidza lwa tshiṭuhu, lu si lwa vhuthu kana lu nyadzisaho.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya ṭhompfo ya muvhili na muhumbulo, hu tshi katelwa pfanelo—
- (a) ya u dzhia tsheo dzi kwamaho mbebo;
  - (b) ya tsireledzo na u langa muvhili wawe; na
  - (c) ya u sa shumiswa kha ngudo dza zwa mishonga kana zwa sainthifiki a songo fha thendelo.

Vhupuli na u shumiswa nga u kombetshedzwa

13. A hu na muthu o teaho u itwa zwa vhupuli, na u kombetshedzwa u shuma.

Zwi kwamaho muthu ene muñe

14. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u vha na zwi kwamaho ene muñe, zwi katelaho pfanelo ya u sa—
- (a) setshiwa kana u sa setshelwa haya hawe;
  - (b) setsheliwa haya hawe;
  - (c) dzhielwa zwithu zwawe; kana
  - (d) khakhiswa kha zwi kwamaho zwa vhudavhidzani hawe ene muñe.

Mbofholowo ya vhurereli, lutendo na kuhumbulele

15. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo kha zwa luvalo, vhurereli, muhumbulo, lutendo na kuhumbulele.
- (2) Zwa vhurereli zwi nga farelwa kha zwiimiswa zwa muvhuso kana zwiimiswa zwi tikedzwaho nga muvhuso, tenda—
- (a) zwenezwo zwa vhurereli zwa tevhedza ndaulo dzo itwaho nga maanḡalanga a muvhuso;
- (b) zwenezwo zwa vhurereli zwa itwa nga nḡila I linganaho; nahone
- (c) muthu a zwi dzhenela o tou vhofoholowa kana o tou zwi funa.
- (3) (a) Ino khethekanyo a I thivheli mulayosiñwa u dzhiela nḡha—
- (i) mbingano dzo itwaho nga fhasi ha sialala, kana vhurereli, mulayo wa muthu ene muḡe kana wa muḡa; kana
- (ii) sisiḡeme dza mulayo wa muthu ene muḡe kana mulayo wa muḡa nga fhasi ha sialala, kana u tevhedzwa nga vthathu vha tevhedzaho zwa vhurereli honoho.
- (b) U dzhiela nḡha zwi tshi ya nga phara ya (a) zwi fanela u anana na ino khethekanyo na dziñwe mbetshelo dza Ndayotewa.

Mbofholowo ya u amba na u ita zwithu wo vhofoholowa

16. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u vhofoholowela u amba na u ita zwithu o vhofoholowa, hu tshi katelwa—
- (a) mbofholowo ya zwa dzigurannḡa na zwiñwe zwirathisi;
- (b) mbofholowo ya u ḡanganedza kana u fha mafhungo kana muhumbulo;
- (c) mbofholowo ya zwa vhutsila; na
- (d) zwa akademi na mbofholowo ya u ita ḡoḡisiso ya sainthifiki.
- (2) Pfanelo I re kha khethekanyo ḡhukhu ya (1) a I kwami—
- (a) mazwifhi a tshi itelwa zwa nndwa;
- (b) zwa u ita khakhathi; kana
- (c) vengo ḡo ḡisendekaho kha murafho, lushaka, mbeu kana vhurereli, na zwine zwa huvhadza.

U kuvhangana, u gwalaba na u Nkcedza phethishini

17. Muñwe na muñwe u na pfanelo, ya uri nga mulalo nahone a songo dıtama zwiṭhavhane, a ite khuvhangano, a ite misumbedzo, a gwalabe na u netshedza phethishini.

Mbofholowo ya vhuḁibadekanyi

18. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya vhuḁibadekanyi.

Pfanelo dza zwa Politiki

19. (1) Muñwe na muñwe o vhoḁholowa kha u nanga zwa polıtiki, hu tshi katelwa pfanelo—
- (a) ya u vhumba dzangano ıa polıtiki;
  - (b) ya u dzhenela kha mishumo ya , kana u kunga miraḁo, hu tshi itelwa dzangano ıa zwa polıtiki; na
  - (c) u ita fulo ıa zwa dzangano ıa polıtiki.
- (2) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo ya kha zwa khetho dza nga misi dzo vhoḁholowaho, dzi pfaḁzaho dza tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe tsha vhusimamilayo tsho thomiwaho zwi tshi ya nga Ndayotewa.
- (3) Mudzulapo muñwe na muñwe o aluwaho u na pfanelo—
- (a) ya u khetha kha khetho dza tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe tsha vhusimamilayo tsho thomiwaho zwi tshi ya nga Ndayotewa, na u ita zwenezwo tshidzumbeni; na
  - (b) u dzhenela khetho dza ofisi ya muvhuso nahone , arali o khethiwa, u ḁo dzhena kha vhuimo ha yeneyo ofisi.

Vhudzulapo

20. A hu na mudzulapo ane a ḁo hanelwa u vha na vhudzulapo.

Mbofholowo ya u tshimbila na vhudzulo

21. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo ya u tshimbila.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u bvela nḁa ha Riphabuıiki.

- (3) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo dza u dzhena, a dzula huñwe na huñwe kha Riphabuḷiki.
- (4) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo dza u vha na ḷiñwalo ḷa u tshimbila.

Mbofholowo ya zwa makwevho, mushumo na phrofesheni

22. Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo ya u ḷinangela zwa makwevho, mushumo na phrofesheni o vhofoholowa. U ita zwa makwevho, mushumo kana phrofesheni zwi nga langulwa nga mulayo.

Vhushaka kha zwa mishumo

23. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u farwa zwavhuḷi mushumoni.
- (2) Mushumi muñwe na muñwe u na pfanelo—
  - (a) ya u vhumba kana u vha muraḷo wa dzangano ḷa vhashumi;
  - (b) ya u dzhenela mishumo na mbekanyamushumo zwa dzangano ḷa vhashumi; na
  - (c) ya u gwalaba.
- (3) Mutholi muñwe na muñwe u na pfanelo—
  - (a) ya u vhumba na u dzhenela dzangano ḷa vhatholi na
  - (b) ya u dzhenela kha mishumo na dzimbekanyamushumo zwa dzangano ḷa mutholi.
- (4) Dzangano ḷiñwe na ḷiñwe ḷa vhashumi na dzangano ḷiñwe na ḷiñwe ḷa vhatholi ḷi na pfanelo—
  - (a) ya u ta kulangulele, mbekanyamushumo na mishumo;
  - (b) ya u dzudzanya; na
  - (c) ya u vhumba na u dzhenela dzangano.
- (5) Dzangano ḷiñwe na ḷiñwe ḷa vhashumi, dzangano ḷa vhatholi na mutholi vha na pfanelo dza u dzhenela kha thendelanoguṭe. Mulayosiñwa wa lushaka u nga itiwa u itela u langula thendelanoguṭe. Nga ḅḷila ine uyo mulayosiñwa wa ḷo ita mukano kha pfanelo ya ino ndima, mukano u fanelo u tevhedza khethekanyo ya 36(1).

- (6) Mulayosiŋwa wa lushaka u nga dzhiela n̄tha nzudzanyo dza tsireledzo dza dzangano dzi re kha thendelanogute. Nga n̄dila ine mulayosiŋwa wa ita mukano kha pfanelo ya ino Ndima, mukano u fanela u anana na khethekanyo ya 36 (1).

Vhupo

24. Muthu muŋwe na muŋwe u na pfanelo—
- (a) ya u vha kha vhupo vhune ha sa vhaise mutakalo wawe; na
  - (b) ya u vha kha vhupo ho tsireledzeaho, u itela mirafho ya zwino na I ḡaho, nga kha milayosiŋwa na maga a pfadzaho ane—
    - (i) a thivhela tshikafhadzo na u tshinya mupo wa maṭakani;
    - (ii) a alusa zwa vhutsireledzamupo; na
    - (iii) u tsireledza mvelaphanḡa ya zwa maṭaka na zwiko zwa mupo hu tshi khou aluswa mvelaphanḡa ya zwa ikononi na matshilisano zwi pfalaho.

Ndaka

25. (1) A hu na muthu a ne a ḡo thivhelwa u vha na ndaka nga n̄ḡa ha musi zwi tshi ya nga mulayo une wa angaredza, nahone a hu na mulayo une wa ḡo tendela u thivhelwa u vha na ndaka nga n̄dila I sa pfali.
- (2) Ndaka I nga dzhiiwa fhedzi zwi tshi ya nga mulayo une wa shumiswa lwa u angaredza—
- (a) hu tshi itelwa ndivho dza tshitshavha kana dzangalelo ḡa tshitshavha nahone
  - (b) hu tshi ḡo vha na ndiliso, mutengo wa hone na tshifhinga na n̄dila ya kubadelelwe zwi ḡo tou tendelanwa na vha kwameaho kana zwo tshewa kana u tendelwa nga khothe.
- (3) Tshelede ya ndiliso na tshifhinga na n̄dila ya u badela zwi fanela u vha zwi tshi pfala nahone hu si vhe na tshiṭalula, hu vhonele ndingano vhukati ha dzangalelo ḡa tshitshavha na dzangalelo ḡa vha kwameaho, ho dzhielwa n̄tha nyimele dzoṭhe dzo teaho, hu tshi katelwa—

- (a) zwine ndaka ya khou shumiselwa zwone;
  - (b) ðivhazwakale ya kuwanele na kushumisele kwa ndaka;
  - (c) ndeme ya maraga wa ndaka;
  - (d) tshikalo tsha vhubindudzi ha muvhuso na thikhedzelo kha u wana na khwiniso ya mbuelo kha yenyeyo ndaka; na
  - (e) ndivho dza u dzhia ndaka yenyeyo .
- (4) U itela ndivho dza ino khethekanyo—
- (a) dzangalelo la tshitshavha hu katelwa vhuðiimiseli ha lushaka kha mbuedzedzo ya shango, na mbuedzedzo dzi ðisa u swikelela hu linganaho kha zwiko zwa mupo zwa Afrika Tshipembe; nahone
  - (b) ndaka a si mavu fhedzi.
- (5) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayosiwa na mañwe maga a pfalaho, kha zwiko zwine zwa vha hone, u itela hu vhe na nyimele dzi konisaho vhadzulapo u swikelela mavu nga ndila I linganaho.
- (6) Muthu kana tshitshavha tshine vhuñe hatsho ha mavu a ho ngo tsireledzwa lwa mulayo zwo itiswa nga milayo ya tshifhinga tsho fhelaho ya tshiñalula kana zwiito o fanelwa, nga ndila yo vhetshelwaho nga Mulayo wa Phalamennde, nga u wana vhuñe vhu re mulayoni kana thandululo I linganaho.
- (7) Muthu kana tshitshavha tsho dzhielwaho ndaka nga murahu ha la 19 Fulwi 1913 zwo itiswa nga milayo ya tshifhinga tsho fhelaho ya tshiñalula nga muvhala kana zwiito o fanelwa, nga ndila yo vhetshelwaho nga Mulayo wa phalamennde, nga u ñetshedzwa murahu ndaka yawe kana thandululo I linganaho.
- (8) A hu na mbetshelo kha ino khethekanyo ine ya nga thivhela muvhuso kha u dzhia maga a mulayo kana mañwe maga zwi tshi itelwa u wana mavu, mañi na zwiñwe zwi yelanaho na mbuedzedzo, u itela u tandulula masiandaitwa a tshifhinga tsho fhelaho a tshiñalula, tenda u pambuwa kha mbetshelo dza ino khethekanyo dza vha dzi tshi ya nga mbetshelo ya khethekanyo ya 36(1).
- (9) Phalamennde I fanela u ita mulayosiwa wo ambiwaho kha khethekanyo ðhukhu ya (6).

Vhudzulo

26. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u swikelela.
 (2) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayo na mañwe maga, kha zwiko zwawo zwi re hone, u itela u tevhedza pfanelo ino.
 (3) A hu na ane a nga pandelwa e hayani hawe, kana u kwashelwa haya hawe, hu si na ndaela ya khothe yo itwaho nga murahu ha musi ho sedzwa nyimele dzoṭhe. A hu na mulayo une wa ḡo tendela u pandelwa hu sa pfali.

Ndondolamutakalo, zwiliwa, maḡi na tsireledzo ya vhathu

27. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u swikelela—
 (a) tshumelo dza ndondolamutakalo, hu tshi katelwa ndondolamutakalo ya mbebo;
 (b) maḡi na zwiliwa zwo linganaho; na
 (c) tsireledzo ya vhathu, hu tshi katelwa, arali vha sa koni u ḡilondola na vhaunḡiwa vhavho, thuso yo teaho ya u tshila.
 (2) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayo na mañwe maga, kha zwiko zwawo zwine wa vha nazwo, u itela u swikelela pfanelo hedzi dzoṭhe.
 (3) A hu na ane a ḡo hanelwa dzilafho ḡa zwa mushonga ḡa shishi.

Vhana

28. (1) Nwana muñwe na muñwe u na pfanelo—
 (a) ya dzina na u vha muraḡo wa lushaka a tshi tou bebwa;
 (b) ya ndondolo muṭani kana ndondolo ya mubebi wawe, kana iñwe ndondolo yo teaho arali o bviswa kha muṭa we a bebwa khawo;
 (c) ya zwiliwa zwa pfushi, vhudzulo, ndondolo ya mutakalo ya ndeme na tshumelo dza vhathu;
 (d) ya u tsireledzwa kha u sa farwa zwavhuḡi, u litshedzelwa, u tambudzwa kana u nyadziswa;
 (e) ya u tsireledzwa kha u shuma mishumo ya u vha tambudza;
 (f) ya uri vha sa ṭoḡee kana vha sa tendelwe u shuma mushumo kana u ṇetshedza tshumelo—

- (i) dzi songo teaho muthu wa vhukale ha űwana onoyo; kana
- (ii) dzine dza vhea vhutshilo, pfunzo, muvhili kana muhumbulo wa mutakalo kana muyani, fulufhelo kana mvelaphanḁa ya vhutshilo mulingoni;
- (g) ya u sa fariwa nga nḁani ha musu u mu fara hu ǀone ǀiga ǀa u fhedza, hune, nga nḁha ha pfanelo dzine vhana vha ḁiḁhiḁa ngadzo nga fhasi ha khethekanyo dza 12 na 35, űwana a nga farwa fhedzi lwa tshifhinga tsho pfufhifhalesaho, nahone u na pfanelo ya—
  - (i) u dzudzwa thungo ha vhatu vho farwaho vha nḁha ha miḁwaha ya 18; na
  - (ii) u farwa nga nḁila, nahone kha nyimele, ine ya dzhiela nḁha vhukale ha űwana;
- (h) ya u vha na ramilayo o tholwaho nga muvhuso, hu tshi khou badela wone muvhuso, kha kutshimbilele kwa khothe dzi kwamaho űwana, u itela arali hu tshi nga vha na vhulamukanyi vhu si havhuḁi; na
- (i) ya u sa shumiswa kha khuḁano dza muthu o ḁiḁamaho, nahone ya u tsireledzwa musu hu na khuḁano ya vhatu vho ḁiḁamaho.
- (2) űwana madzangalelo awe ndi one a ndemesa kha mafhungo maḁwe na maḁwe a kwamaho űwana.
- (3) Kha khethekanyo ino “űwana” zwi amba muthu a re na miḁwaha ya fhasi ha 18.

Pfunzo

29. (1) Muḁwe na muḁwe u na pfanelo—
- (a) ya pfunzo ya ndeme, hu tshi katelwa pfunzo ya ndeme ya vhaaluwa; na
  - (b) ya u isa pfunzo phanḁa, ine muvhuso, nga kha maga a pfadzaho, u fanela u ita uri I vhe hone nahone I swikelelee.
- (2) Muḁwe na muḁwe u na pfanelo ya u wana pfunzo nga luambo lwa tshiofisi kana nyambo dzine muthu ene muḁe a tou ḁiḁangela kha zwiimiswa zwa pfuzo zwa muvhuso hune

yeneyo pfunzo ya nga konadzea zwi pfalaho. U itela u vhona uri hu na u swikelelea nahone mulayo u khou shumiswa ino pfanelo, muvhuso u fanela u dzhiela nṱha nḽila dzoṱhe dzi pfalaho dza zwa pfunzo, hu tshi katelwa zwiimiswa zwa luambo luthihi, hu tshi dzhielwa nṱha—

- (a) ndinganyiso;
  - (b) u konadzea; na
  - (c) ṱhoḽea ya u tandulula mvelelo dza milayo na maitele a tshiṱalula tsha muvhala kha tshifhinga tsho fhelaho.
- (3) Muṱwe na muṱwe u na pfanelo ya u thoma zwiimiswa zwa pfunzo a tshi khou shumisa tshelede yawe kha u zwi londola, zwine zwiimiswa zwenezwo—
- (a) zwa sa ṱalule muthu zwo sedza murafho;
  - (b) zwo ḽinwalisa kha muvhuso; nahone
  - (c) zwi fare maimo ane a sa vhe fhasi ha zwiimo zwa zwiimiswa zwa pfunzo zwa muvhuso.
- (4) Khethekanyo ṱhukhu ya (3) a I thivheli muvhuso kha u lambedza zwiimiswa zwa pfunzo zwo ḽiimisaho.

Luambo na mvelele

30. Muṱwe na muṱwe u na pfanelo ya u shumisa na u dzhenela Vhutshilo ha mvelele ine ene muṱe a tou nanga, fhedzi a hu tendelwi muthu u tevhedza pfanelo hedzi nga nḽila I sa ananiho na mbetshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo.

Zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo

31. (1) Vhathu vhane vha wela kha zwitshivha zwa mvelele, vhurereli kana kana luambo vha nga si thivhelwe u shumisa ino pfanelo, hu ḽi nga na vhaṱwe-vho vhane vha vha miraḽo ya tshitshavha—
- (a) kha u ḽiphina nga mvelele yavho, u ita zwa vhurereli havho na u shumisa luambo lwavho; na
  - (b) u vhumba, u dzhenela na u kwhaṱhisa zwa mvelele, vhurereli na zwa luambo na zwiṱwe zwiimiswa kha tshitshavha.

- (2) Pfanelo dzi re kha khethekanyo tshukhu ya (1) a dzi faneli u tevhedzwa nga ndila I sa ananiho na mbetshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo.

U swikelela mafhungo

32. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u kona u swikelela—
(a) mafhungo mañwe na mañwe a muvhuso; na
(b) mafhungo mañwe na mañwe a re na muñwe muthu ane a tsoḁa kha u tevhedza na u tsireledza pfanelo dziñwe na dziñwe.
- (2) Mulayosiñwa wa Lushaka u fanela u itwa u itela uri pfanelo ino I kone u shuma zwavhuḁi, nahone I vhe na mbetshelo ya maga a pfalaho a u fhelisa muhwalo wa ndaulo na masheleni.

Maitete a ndaulo kwayo

33. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u dzhia līga lī re mulayoni kha zwa ndaulo, nga ndila I pfalaho nahone o tevhedza kuitele ku pfalaho.
- (2) Muñwe na muñwe ane pfanelo dzawe dzo pfukiwa nga ndaulo u na pfanelo ya uri a fhiwe mbuno dzo itisaho nahone dzo tou ñwaliwa.
- (3) Mulayo wa Lushaka u fanela u itwa uri pfanelo dzino dzi shume zwavhuḁi, nahone u fanela u—
(a) vhea lā uri kuitele kwa ndaulo ku tḁolwe nga khothe kana, hune zwa vha zwo tea, zwi tḁolwe nga komiti I sa dzhiho sia kana muthu o ḁiimisaho;
(b) vhea mushumo kha muvhuso uri u ite uri pfanelo dzi re kha khethekanyo tshukhu dza (1) na (2) dzi shume zwavhuḁi; nahone
(c) u tḁuḁwedze ndaulo yavhuḁi.

U swikelela khothe

34. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya uri a hanedze nahone zwi tshi ḁo kona u tou tandululwa hutshi khou shumiswa mulayo tsho ya

dzhiiwa nga nḡila I sa dzhiho sia khothe kana, arali zwo tea, zwa itwa nga komiti I sa dzhiho sia kana inwe foramu kana muthu o tou ḡiimisaho nga eṭhe.

Vhathu vho fariwaho, vho valemwaho na vhane vha khou pomokwa

35. (1) Muṅwe na muṅwe o farwaho a tshi khou humbulelwa u vha o ita vhukhaki u na pfanelo—
- (a) ya u fhumula;
  - (b) ya u vhudzwa nga u ṭavhanya —
    - (i) nga ha pfanelo ya u ḡiffhumulela; na
    - (ii) nga ha masiandaitwa a u sa fhumula;
  - (c) ya u sa kombetshedzwa u ḡibula kana u tenda hune ha ḡo shumiswa sa vhuṭanzi ha u vhona mulandu muthu onoyo;
  - (d) ya u iswa khothe nga u ṭavhanya nga nḡila I konadzeaho nahone I pfallaho, fhedzi hu si nga murahu ha—
    - (i) iri dza 48 musi o farwa; kana
    - (ii) mafhelo a ḡuvha ḡa u thoma ḡa khothe nga murahu ha iri dza 48, arali dza 48 dzi tshi fhela nga nḡa ha khothe kana nga ḡuvha ḡine a si ḡa khothe yo ḡowelehaho;
  - (e) ya uri kha ḡuvha ḡa u ya khothe ḡa u thoma nga murahu ha musi o farwa, a hweswe mulandu kana a vhudzwe mbuno malugana na u bvela phanḡa na u valemwa, kana u vulwa; na
  - (f) ya u vulwa arali dzangalelo ḡa vhumukanyi ḡi tshi mu tendala, zwi tshi ḡo bva na kha nyimele dzi pfallaho.
- (2) Muṅwe na muṅwe o farwaho, hu tshi katelwa mufariwa o gwevhiwaho, u na pfanelo—
- (a) ya u vhudzwa nga u ṭavhanya uri ndi ngani o fariwa;
  - (b) ya u nanga, na u vhone na, ramulayo, na uri a vhudziwe nga ha pfanelo ino nga u ṭavhanya;
  - (c) ya u vha na ramulayo o tholwaho nga muvhuso hu tshi khou shuma tshedele ya wone muvhuso, u itela u vhona arali hu tshi nga vha na u sa tshimbila zwavhuḡi ha zwa vhumukanyi, nahone a vhudzwe nga u ṭavhanya;
  - (d) u hanedza lu re mulayoni malugana na u farwa hawe nahone zwi tshi khou iwa khothe, arali u farwa hu siho mulayoni, a vhofohololwe;

- (e) kha nyimele dza u valemwa dzine dza anana na tshirunzi tsha muthu, hu tshi katelwa u shumisa na mbetshelo, hu tshi khou badela muvhuso, vhudzulo vhu fushaho, zwilwiwa, matheriala a u vhala na dzilafho la mushonga; na
- (f) ya vhudavhidzani, na u dalelwa nga—
- (i) mufarisi wawe;
  - (ii) shaka;
  - (iii) mueletshedzi wa zwa vhurerele we a tou nanga; na
  - (iv) dokotela we a tou nanga.
- (3) Muhwelelwa muñwe na muñwe u na pfanelo ya tsengo kwayo, ine ya katela pfanelo ya—
- (a) u vhudzwa mulandu nga vhudalo uri a kone u fhindula;
  - (b) u wana tshifhinga tsho linganaho na u wana tshomedzo dzo linganaho uri a kone u diimelela;
  - (c) ya tsengo kha khothe yo doweleaho;
  - (d) ya uri tsengo I thome nahone I fhele I songo lengiswa nga ndila I sa pfali;
  - (e) ya u vha hone tsengoni;
  - (f) ya u nanga, na u imeleliwa nga, ramulayo, nahone a vhudziwe nga ha ino pfanelo nga u tavhanya;
  - (g) ya u vha na ramulayo o tholwaho nga muvhuso nahone hu tshi khou badela muvhuso, u itela arali hu nga vha na u sa tshimbila zwavhuḍi ha vhulamukanyi, nahone a vhudziwe nga ha ino pfanelo nga u tavhanya;
  - (h) ya u dzhiwa a si na mulandu, ya u difhumulela, na ya u sa nea vhuḍanzi tsengoni;
  - (i) ya u tanzila na u hanedza vhuḍanzi;
  - (j) ya u sa kombetshedzwa u fha vhuḍanzi ha u diwanisa mulandu;
  - (k) ya u sengiswa nga luambo lune ene muhwelelwa a lu pfesesa kana, arali izwo zwi sa konadzei, a tou dlogelwa kha luambo lonolo lune a lu kona;
  - (l) ya u sa vhonwa mulandu wa zwiito kana u khakha nga fhasi ha mulayo kana mulayo wa lushaka kana dzitshaka kha vhukhaki ho iteaho mulayo u saathu u vha hone;
  - (m) ya u sa sengiselwa nyito kana vhukhaki he a vhuya a baḍekwanywa naho kana he a vhuya a wanwa mulandu khaho;

- (n) ya u wana tshigwevho tshi sa vhaiesiho arali tshigwevho tsho randelwaho tsha mulandu wawe tsho shandukiswa vhukati ha tshifhinga tsha musi a tshi khakha na tshifhinga tsha musi a tshi gwevhiwa; na
- (o) u wana aphiji, kana u sedzuluswa nga, khothe khulwane.
- (4) Musi ino khethekanyo I tshi t̄oda uri muthu a fhiwe mafhungo, mafhungo eneo a fanela u vha e kha luambo lune a lu pfesesa.
- (5) Vhuṭanzi ho wanwaho nga nḡila ine ya pfukekanya pfanelo iṅwe na iṅwe ya Mulayotibe wa Pfanelo vhu tea u sa shumiswa arali vhu tshi ḡo ita uri hu si vhe na tsengo kwayo kana arali vhu tshi ḡo ita uri vhumukanyi vhu sa tshimbile zwavhuḡi.

Mikano ya pfanelo

36. (1) Pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo dzi kanukanywa zwi tshi ya nga mulayo u shumiswaho lwa u angaredza nga nḡila ine u kanulwa honoho ha vha hu p̄adzaho nahone hu tshi ṭanganedzea zwi khagala na kha tshitshavha tsha demokirasi yo ḡisendekaho kha tshirunzi tsha muthu, ndinganelo na mbofholowo, hu tshi dzhielwa nḡha zwithu zwinzhi zwo teaho, hu tshi katelwa—
- (a) lushaka lwa pfanelo;
  - (b) ndeme ya ndivho ya mukano;
  - (c) lushaka na vhuhulwane ha mukano;
  - (d) vhushaka vhukati ha mukano na ndivho; na
  - (e) nḡila dzi sa thivhelesiho u swikelela ndivho.
- (2) Nga nṅa ha musi hu na mbetshelo kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) kana kha mbetshelo iṅwe na iṅwe ya Ndayotewa, a hu na mulayo une wa kanula pfanelo iṅwe na iṅwe I re kha Mulayotibe wa Pfanelo.

Tshiimo tsha shishi

37. (1) Tshiimo tsha shishi tshi ḡivhadzwa fhedzi zwi tshi ya nga Mulayo wa Phalamennde, nahone fhedzi, musi—
- (a) Vhutshilo ha lushaka vhu kha u shushedzwa nga nndwa, u govhelwa, u dzhiwa ha muvhuso nga ḡiṅwe shango,

- mufhirifhiri, zwiwo zwa mupo kana zwiñwe zwiimo zwa shishi kha tshitshavha; na
- (b) u ðivhadzwa hohu hu na ndeme u itela u vhuedzedza mulalo na vhudziki.
- (2) U ðivhadzwa ha tshiimo tsha shishi, na mulayo muñwe na muñwe une wa nga itwa kana nyito ine ya nga dzhiwa zwi tshi itiswa nga honoho u ðivhadzwa, hu thoma u shuma fhedzi—
- (a) tshifhinga tshi ðaho; na
- (b) Iwa maðuvha a sa fhiri 21 u bva ðuvha ða u ðivhadzwa, nga nñani ha musi Buthano ða Lushaka ðo ri hu bvelwe phanða. Buthano ða lushaka ði nga engedza tshiimo tsha shishi Iwa miñwedzi I sa fhiriho miraru. U engedza ha u thoma ha tshiimo tsha shishi hu fanela u vha nga tseo yo dzhiwaho nga vouthu nnzhi dza u tikedza dza miraðo ya Buthano. U engedza tshiimo tsha shishi huñwe na huñwe hu fanela u itwa nga tseo yo dzhiwaho ine ya vha na vouthu dza 60 dza miraðo ya Buthano. Tseo zwi tshi ya nga ino phara I dzhiwa fhedzi hu tshi tevhelwa nyambedzano ya Buthano.
- (3) Khothe inwe na inwe I re na vhukoni I nga dzhia tseo malugana na u tea ha—
- (a) u ðivhadzwa ha tshiimo tsha shishi;
- (b) u engedza ha tshiimo tsha shishi; kana
- (c) mulayo muñwe na muñwe wo phasiswaho, kana ðiga ðo dzhiwaho, zwi tshi itiswa nga u ðivhadzwa ha tshiimo tsha shishi.
- (4) Mulayo muñwe na muñwe wo phasiswaho zwi tshi itiswa nga u ðivhadzwa ha tshiimo tsha shishi u nga bviswa kha Mulayotibe wa Pfanelo fhedzi nga nñila ine—
- (a) u bviswa hu toðea fhedzi nga tshiimo tsha shishi; na
- (b) mulayo—
- (i) u tshi tevhedza vhuðifhinduleli ha Riphabuðiki nga fhasi ha mulayo wa dzitshaka u shumaho kha zwiimo zwa shishi;
- (ii) u tshi tevhedza khethekanyo ðhukhu ya (5); na
- (iii) u anðadzwa kha Gazete ya Muvhuso nga u ðavhanya arali zwi tshi konadzea nga murahu ha musi u tshi itwa.

- (5) A hu na Mulayo wa Phalamennde une wa tendela u ñivhadzwa ha tshiimo tsha shishi, nahone a hu na mulayosikwa wo itwaho kana ñinwe ñiga ño dzhiiwaho zwi tshi itiswa nga u vhewa, ñine ña tendela—
- (a) u tsireledza muvhuso, kana muthu muñwe na muñwe, malugana na nyito inwe na inwe I re nñã ha mulayo;
  - (b) u bviswa hufhio na hufhio kha ino khethekanyo; kana
  - (c) u bviswa hufhio na hufhio kha khethekanyo yo bulwaho kha khojomu ya 1 ya Thebuñu ya Pfanelo dzi sa Bvisiwi, nga nñila yo sumbedzwaho nga thungo ha khethekanyo kha khojomu ya 3 ya Thebuñu.

Thebuñu ya Pfanelo dzi sa Bviseiho

1 Nomboro ya khethekanyo	2 Thoho ya khethekanyo	3 Uri pfanelo yo tsireledzwa u swika ngafhi
9	Ndinganyiso	Malugana na tshiñalula tshi songo ñaho tshi itiswaho nga murafho, muvhala, lushaka kana vhubvo ha vhathu, mbeu, vhurereli kana luambo.
10	Tshirunzi tsha muthu	Tshoñhe
11	Vhutshilo	Tshoñhe
12	Mbofholowo na tsireledzo ya muthu	Malugana na khethekanyo ñhukhu dza (1)(d) na (e) na (2)(c).
13	Vhupuli, u shuma nga u kombetshedzwa na	Malugana na vhupuli na vhushumeli

1 Nomboro ya khethekanyo	2 Thoho ya khethekanyo	3 Uri pfanelo yo tsireledzwa u swika ngafhi
28	Vhana	Malugana na: <ul style="list-style-type: none"> – Khethekanyo tšukhu ya (1)(d) na (e); – Pfanelo dzi re kha phara tšukhu dza (i) na (ii) dza khethekanyo tšukhu ya (1)(g); na – Khethekanyo tšukhu ya 1(i) malugana na vhana vha miŋwaha ya 15 na vhaṭuku
35	Vhatho vho farwaho, vho valelwaho na vho hwelelwaho	Malugana na: <ul style="list-style-type: none"> – Khethekanyo tšukhu ya (1)(a), (b) na (c) na (2)(d); – Pfanelo dza dzi re kha pharagirafu dza (a) u swika kha (o) dza khethekanyo tšukhu ya (3), hu sa katelwi pharagirafu ya (d) – Khethekanyo tšukhu ya (4); na – Khethekanyo tšukhu ya (5) malugana na u sia nṅḁa vhuṭanzi arali vhuṭanzi u ṭanganedza uvho vhuṭanzi zwi tshi ḁo khakhisa u tshimbila zwavhuḁi ha tsengo.

- (6) Musi muthu o fariwa ha sa vhe na tsengo zwo itiswa nga u bviswa ha pfanelo zwi itiswaho nga u vhwela ha tshiimo tsha shishi, maitete a tevhelaho a fanela u tevhedzwa—
- (a) Mualuwa ane a vha muraḁo wa muṭa kana khonani ya mufariwa u fanela u kwamiwa nga u ṭavhanya, nahone a vhudziwe uri mukene o fariwa.
  - (b) Nḁivhadzo I fanela u anḁadzwa kha Gazete ya Muvhuso wa Lushaka hu saathu u fhela maḁuvha maṭanu muthu uyo o farwa, hu bulwe dzina ḁa mufariwa na fhethu he a valelwa hone, hu bulwe ḁiga ḁa shishi zwi tshi ya nga zwe muthu uyo a farelwa.
  - (c) Mufariwa u fanela u tendelwa u nanga, na u dalelwa nga tshifhinga tshi pfallaho nga, dokotela wa dzilafho.
  - (d) Mufariwa u fanela u tendelwa a nanga, na u daleliwa nga tshifhinga tshinwe na tshinwe tshi pfallaho nga, ramulayo wawe.

- (e) Khothe I fanela u sedzulusa u farwa ha muthu nga u tjavhanya nga hune zwa konadzea ngaho arali zwi tshi konadzea, fhedzi hu si nga murahu ha maḡuvha a 10 nga murahu ha datumu ye muthu a farwa ngayo, nahone khothe I fanela u vula mufariwa nga nḡani ha musu zwi tshi ḡoḡea uri u farwa uho hu ḡi ya phanḡa u itela uri hu vhe na mulalo na vhudziki.
- (f) Mufariwa a songo vulwaho zwi tshi ya nga tzedzuluso ya fhasi ha pharagirafu ya (e), kana a songo vulwaho zwi tshi ya nga tzedzuluso ya fhasi ha ino pharagirafu, a nga humbela khothe uri I dovhe I sedzuluse hafhu u farwa nga tshifhinga tshinwe na tshinwe nga murahu ha maḡuvha a u bva kha a tzedzuluso yo no itwaho, nahone khothe I fanela u bvisa mufariwa nga nḡani ha musu zwi tshi kha ḡi ḡoḡea uri hu bvelwa phanḡa na u farwa hu tshi itelwa mulalo na vhudziki.
- (g) Mufariwa u fanela u tendelwa u ya kha khothe inwe na inwe ene muḡe hu tshi dzhielwa nḡha u farwa hawe, hune ha ḡo to imelwa nga ramulayo kha khothe yeneyo, khathihi na u sumbedza uri u farwa hoho hu songo tsha ya phanḡa.
- (h) Muvhuso u fanela u netshedza mbuno dzo nwalwaho kha khothe u sumbedza uri u farwa ha muthu uyo hu fanela u ya phanḡa, nahone u fhe mufariwa khophi I re na mbuno phanḡa ha maḡuvha mavhili a musu khothe I tshi sedzulusa uho u farwa.
- (7) Arali khothe ya vula mufariwa, muthu uyo ha nga fariwi hafhu a tshi farelwa wonoyo mulandu nga nḡani ha musu muvhuso wo thoma wa sumbedza khothe zwivhuya zwa uri muthu uyo a farwe hafhu.
- (8) Khethekanyo tshukhu dza (6) na (7) a dzi shumiswi kha vthathu vhane vha sa vhe vhadzulapo vha Afrika Tshipembe nahone vho farwaho zwo itiswa nga khudano ya mashango a dzitshaka. Vhuimoni ha zwenezwo, muvhuso u fanela u tevhedza zwiḡandadi zwi vhoḡhaho Riphabuḡiki nga fhasi ha mulayo wa dzitshaka wa zwa vhuthu malugana na u farwa ha onoyo muthu.

U shumiswa ha pfanelo

38. Muñwe na muñwe o bulwaho kha ino khethekanyo u na pfanelo dza u kwama khothe I re na vhukoni, a sumbedza uri Mulayotibe wa Pfanelo wo pfukiwa kana u khomboni, nahone khothe I nga mu thusa nga ndila yo teaho, hu tshi katelwa na u bulwa ha dzenedzo pfanelo. Vhathu vhane vha nga ya khothe ndi havha—
- muñwe na muñwe ane a khou itela dzangalelo ļawe ene muñe;
  - muñwe na muñwe ane a khou zwi ita o imela muñwe muthu ane ha koni u ğiitela;
  - muñwe na muñwe ane a khou zwi ita e muraġo wa, kana dzangalelo ļa, tshigwada kana kīłasi ya vhathu;
  - muñwe na muñwe ane a khou itela dzangalelo ļa tshitshavha; na
  - dzangano ļine ļa khou ita ļo imela miraġo yaļo.

Ṭhalutshedzo

39. (1) Musi hu tshi ṭalutshedzwa Mulayotibe wa Pfanelo, khothe, komiti kana foramu—
- I fanela u ṭuṭuwedza ndeme dzi tikedzaho tshitshavha tsha demokirasi nahone zwi khagala lwo ġitikaho nga ndeme ya vhuthu, ndinganelo na mbofholowo;
  - I fanela u dzhiela nṭha mulayo wa dzitshaka; na
  - I nga dzhiela nṭha mulayo wa nnġa/ļiñwe shango.
- (2) Musi hu tshi ṭalutshedzwa mulayosiñwa, na musi hu tshi bvedledzwa mulayo wo ġoweleaho kana mulayo wa sialala, khothe iñwe na iñwe , komiti kana foramu I fanela u ṭuṭuwedza muya, u sumbedza ndivho ya Mulayotibe wa Pfanelo.
- (3) Mulayotibe wa Pfanelo a u haneli u vha hone ha dziñwe pfanelo kana mbofholowo dzine dza dzhielwa nṭha kana dzi nṭshedzwaho nga mulayo wo ġoweleaho, mulayo wa sialala kana mulayosiñwa, nga ndila ine dza anana na Mulayotibe.

NDIMA YA 3

MUVHUSO WA TSHUMISANO

Muvhuso wa Riphabuġiki

40. (1) Kha Riphabuġiki, muvhuso wo vhumbwa nga muvhuso wa lushaka, mavunġu na muvhuso wapo ine mivhuso heyi yo fhambana, I a shumisana nahone I na vhushaka.
- (2) Masia oṭhe a muvhuso a fanela u tevhedza milayo ya ino Ndimana na u shuma mishumo yayo I tshi tevhedza ṭhoḡea dza ino Ndimana.

Milayo ya muvhuso wa tshumisano na vhushaka vhekati ha mivhuso

41. (1) Masia oṭhe a muvhuso na zwiimiswa zwoṭhe zwa muvhuso kha sia ġinwe na ġinwe zwi fanela u—
- (a) vhlunga mulalo, vhuthihi ha lushaka na u sa fhandekanya Riphabuġiki;
  - (b) tsireledza vhatu vha Riphabuġiki;
  - (c) ṅetshedza muvhuso wavhuḡi, u re khagala, u re na vhuḡifhinduleli nahone u pfeeseaho kha Riphabuġiki;
  - (d) vha na vhuluvha/ u fhulufhedzea kha Ndayotewa, Riphabuġiki na vhatu vha hone;
  - (e) ṭhonifha tshiimo tsha ndayotewa, zwiimiswa, maanḡa na mishumo ya muvhuso kha maṅwe masia;
  - (f) sa shumisa maanḡa afhio na afhio kana u sa shuma nga nṅani ha hayo e zwa fhiwa zwi tshi ya nga Ndayotewa;
  - (g) shumisa maanḡa azwo na u shuma nga nḡila ine ya sa dzhenelele vhu fhethu, kushumele na u fhulufhedzea ha zwiimiswa zwa muvhuso kha maṅwe masia; na
  - (h) shumisana kha u thembana na u fhulufhedzea nga—
    - (i) u ṭuṭuwedza vhushaka havhuḡi;
    - (ii) u thusana na u tikedzana;
    - (iii) u ḡivhadzana, na u kwamana kha mafhungo ane madzangalelo a hone a fana;
    - (iv) u konanya nyito dzao na vhusimamilayo
    - (v) u tevhedza maitele o tendelanwaho; na
    - (vi) u thivhela zwa u hwelelana kha zwa mulayo.

- (2) Mulayo wa Phalamennde u fanela u—
  - (a) thoma na u ita uri hu vhe na zwiimiswa zwa u ṭuṭuwedza na u tshimbidza zwa vhushaka ha muvhuso; na
  - (b) u ita uri hu vhe na n̄ḡila na maitete a u tshimbidza kana u leludza zwa u tandulula khuḡano kha muvhuso/mihasho.
- (3) Tshiiimiswa tsha muvhuso tshi kwameaho kha phambano ya muvhuso tshi fanela u ita ndingedzo dzi pfalaho uri hu fheliswe phambano nga n̄ḡila na maitete o itelwaho u fhelisa heyo phambano, nahone n̄ḡila dzoḡhe dzi fanela u shumiswa phanḡa ha musi hu tshi yiwa khothe u tandulula phambano hone.
- (4) Arali khothe I sa fushei uri ṭhoḡea dza khethekanyo ṭhukhu ya (3) yo fushwa, I nga humisela phambano murahu kha zwiimiswa zwi kwameaho.

NDIMA YA 4

PHALAMENNDE

Kuvhumbelwe kwa Phalamennde

42. (1) Phalamende yo vhubwba nga—
- (a) Buthano ǀa lushaka; na
  - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu.
- (2) Buthano ǀa Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu zwi a dzhenela u sikwa ha mulayo nga nḁila yo sumbedzwaho kha Ndayotewa.
- (3) Buthano ǀa Lushaka ǀi khethelwa u imela vhathu na u vhona uri hu vhe na muvhuso wa vhathu nga fhasi ha Ndayotewa. ǀi ita hezwi nga u nanga Phresidennde, nga u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka u itela u sedzulusa zwi kwamaho tshitshavha, nga u phasisa mulayo na u sengulusa na u vhona mashumele.
- (4) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I imela mavunḁu u itela uri madzangalelo a vunḁu a dzhielwe nḁha nga muvhuso wa lushaka. ǀi ita hezwi nga u dzhenelela kha maitela a mulayo wa lushaka na nga u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka ya mafhungo a kwamaho mavunḁu.
- (5) Phresidennde u vhidza Phalamennde kha muḁangano u si wa nga misi nga tshiffinga tshinḁe na tshinḁe u itela u shuma mushumo wa tshipentshela.
- (6) Dzulo ǀa Phalamennde ǀi farwa Cape Town, fhedzi Mulayo wa Phalamennde wo itwaho zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76(1) na (5) u nga ita uri dzulo ǀa Phalamennde ǀi farwe huḁe na huḁe.

Maanḁalanga a Vhusimamilayo ha Riphabuǀiki

43. Kha Riphabuǀiki, maanḁalanga a vhusimamilayo—
- (a) ha lushaka kha muvhuso a na Phalamennde, sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo ya 44;

- (b) ha vunḁu kha muvhuso a na vhusimamilayo ha vunḁu,sa zwe zwa sumbedzwa kha khethekanyo ya 104; na
- (c) ha muvhuso wapo a na Khoro ya Masipala, sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ya 156.

Maandḁalanga a Vhusimamilayo ha Lushaka

44. (1) Maandḁalanga a vhusimamilayo ha lushaka sa musi a na Phalamennde—
- (a) a hweswa Buthano ḁa Lushaka, maandḁa a Buthano ḁa Lushaka—
    - (i) a u khwinisa Ndayotewa;
    - (ii) a u phasisa mulayo malugana na mafhungo maḁwe na maḁwe, hu tshi katelwa mafhungo a ndeme o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4, fhedzi hu sa katelwi, zwine zwa itiswa nga khethekanyo ḁhukhu ya (2), ane a vha mafhungo a ndeme o tevhekanywaho kha Shedulu ya 5; na
    - (iii) u ḁea maandḁa a vhusimamilayo, nga nḁani ha maandḁa a u shandukisa Ndayotewa, a tshi fhiwa tshiḁwe tshiimiswa kha luḁwe lufhafha lwa muvhuso; na
  - (b) u fha maandḁa Khoro ya lushaka ya Mavunḁu a u—
    - (i) dzhenelela kha u khwinisa Ndayotewa zwi tshi ya nga khethekanyo ya 74;
    - (ii) u phasisa mulayo, zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76, mulayo malugana na mafhungo maḁwe na maḁwe ane a wela kha a ndeme o itwaho mutevhe kha Shedulu ya 4 na maḁwe mafhungo a ḁoḁwaho nga Ndayotewa ine ya ḁo phasiswa zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76; na
    - (iii) u dzhiela nḁha, zwi tshi ya nga khethekanyo ya 75, mulayo muḁwe na muḁwe u phasiswaho nga Buthano ḁa Lushaka.
- (2) Phalamennde I nga dzhenelela, nga u tou phasisa mulayo zwi tshi ya nga khethekanyo ya 76(1), malugana na mafhungo a welaho kha a ndeme o itwaho mutevhe kha Shedulu ya 5, musi hu na ḁhoḁea—

- (a) uri hu khwaṭhiswe tsiredzo ya lushaka;
  - (b) uri hu khwaṭhiswe vhuthihi ha ikonomi;
  - (c) uri hu khwaṭhiswe zwiṭandadi zwa lushaka zwa ndeme;
  - (d) uri hu thomiwe zwiṭandadi zwiṭukusa zwi ṭoḏeaho kha u ṅetshedza tshumelo; kana
  - (e) uri hu thivhelwe nyito I sa pfali I dzhiiwaho nga vunḑu ine ya ita luvhengela kha madzangalelo a ḽiṅwe vunḑu kana shango ḽoṭhe.
- (3) Mulayo malugana na mafhungo ane a pfala a tshi ṭoḏea kha, kana a si a ndeme, u shumisa maandḓa malugana na mafhungo o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4 ndi a, ndivho dzoṭhe, mulayo malugana na mafhungo o tevhekanywaho kha Shedulu ya 4.
- (4) Musi hu tshi shumiswa maandḓalanga a mulayo, Phalamennde I vhoḑhiwa nga Ndayotewa fhedzi, nahone I fanela u shuma zwi tshi ya nga yone Ndayotewa, nahone I kha mikano ya yone Ndayotewa fhedzi.

Milayo na ndaela zwo ṭanganelanaho na komiti dzo ṭanganelanaho

45. (1) Buthano ḽa Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu zwi fanela u thoma komiti ya milayo zwo ṭanganelanaho u itela u vhumba milayo na ndaela malugana na mafhungo o ṭanganelanaho a Buthano ḽa Lushaka na Khoro, zwi tshi katela milayo na ndaela zwa—
- (a) u ta maitela a u tshimbidza kuitele kwa vhusimamilayo, hu tshi katelwa u vhea tshifhinga tsha u fhedza tshipiḑa tshiṅwe na tshiṅwe tsha maitele;
  - (b) u thoma komiti yo ṭanganelaho yo vhubwaho nga vhaimeli vha bvaho kha Buthano na Khoro uri vha lavhelese na u vhiga malugana na Mulayotibe wo lavhelelwo kha khethekanyo dza 74 na 75 dzine dzo ambiwa kha komiti;
  - (c) u thoma komiti yo ṭanganelaho ya u lavhelesa Ndayotewa nga nwaha; na

- (d) u laula mushumo wa—
- (i) komiti yo țanganelaho;
  - (ii) Komiti ya Vhulamukanyi;
  - (iii) komiti ya u lavhelesa ndayotewa; na
  - (iv) komiti inwe na inwe yo țanganelanaho yo thomiwaho zwi tshi ya nga pharagirafu ya (b).
- (2) Mirađo ya khabinete, mirađo ya Buthano ǀa Lushaka na vhurumelwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu vha na vhuțalu na nyiledzo zwi fanaho phanđa ha komiti yo țanganelaho ya Buthano na Khoro sa zwine dza vha nazwo phanđa ha Buthano na Khoro.

Buthano ǀa lushaka

Kuvhumbelwe na khetho

46. (1) Buthano ǀa Lushaka ǀo vhumbiwa nga Mirađo I re vhekati ha 350 na 400 ya vhafumakadzi na vhanna vho khethwaho sa mirađo zwi tshi ya nga sisițeme ya vkhakethi—
- (a) yo randelwaho nga mulayo wa lushaka;
  - (b) yo thewaho kha mutevhe muthihi wa vkhakethi wa lushaka;
  - (c) u tendela miñwaha ya fhasisa ya u voutha ya 18; na
  - (d) ine ya bveledza nga u angaredza, vhuimeli ho linganaho.
- (2) Mulayo wa Phalamennde u fanela u ƚetshedza nđila ya u ta tshivhalo tsha mirađo ya Buthano ǀa Lushaka.

[Khethekanyo țhukhu ya. (1) yo khwiniswa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuřumi ya Ndayotewa wa 2005 na nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuřumiřhanu ya Ndayotewa wa 2008.]

Vhurađo

47. (1) Mudzulapo muñwe na muñwe ane a vha na thendelo ya u khethela Buthano ǀa Lushaka o tea u vha murađo wa Buthano nga nņđa ha—
- (a) muthu muñwe na muñwe o tholiwaho kana ane a khou shumela muvhuso na u hola malugana na u tholiwa honoho kana tshumelo kha muvhuso, hu sa katelwi—

- (i) Phresidennde, Muthusa-Phresidennde, Dziminista na Vhathusa-Dziminista; khathihi na
  - (ii) vhafaraofisi vhane mishumo yavho ya yelana na mishumo ya muraḁo wa Buthano ʒa Lushaka, nahone iyo mishumo I tshi nga vha yo sumbedzwa nga mulayo wa lushaka uri I a yelana na iyo mishumo;
  - (b) vharumiwa vha tshoṱhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu kana miraḁo ya vhusimamilayo ha vunḁu kana Khoro ya Masipala;
  - (c) vhathu vha re na zwikolodo zwihulwane zwine vha kundelwa u zwi badela;
  - (d) muthu muṱwe na muṱwe o ḁivhadzwaho kana u khaṱhisedzwa nga khothe ya Riphabuḁiki uri muhumbulo wawe a u shumi zwavhuḁi, kana
  - (e) muthu muṱwe na muṱwe ane, nga murahu ha musi heyi khethekanyo yo no thoma u shuma, a vha o wanala e na mulandu a gwevhiwa miṱwedzi ya 12 a songo tendelwa u badela ndaṱiso, nga ngomu kha Riphabuḁiki, kana nṅḁa ha Riphabuḁiki arali nyito yo ḁisaho vhukhaxhi yo vha I tshi ḁo dzhiwa sa vhukhaxhi nga ngomu kha Riphabuḁiki, fhedzi a hu na muthu ane a ḁo dzhiwa uri o gwevhiwa u swikela khaṱhululo kha u wanwa mulandu kana u gwevhiwa yo no fhedziwa nga hayo, kana u swika musi tshifhinga tsha khaṱhululo tsho no fhela. U sa tendelwa nga fhasi ha ino phara zwi fhela nga murahu ha musi muthu o no fhedza miṱwaha miṱanu nga murahu ha musi a tshi fhedza tshigwevho tshawe.
- (2) Muthu a songo teaho u vha muraḁo wa Buthano ʒa Lushaka u ya nga khethekanyo ṱhukhu ya (1) (a) kana (b) a nga vha nkhethehi wa Buthano hu tshi tevhedzwa mikano ifhio kana ifhio kana ṱhoḁea dza mulayo wa lushaka.
- (3) Muthu a nga fhelelwa nga u vha muraḁo wa Buthano ʒa Lushaka arali uyo muthu—
- (a) a tshi swika hune a vha a songo tsha tea; kana
  - (b) a sa vhe hone Buthanoni musi a songo wana thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza Buthano zwa amba nga ha u fhelelwa nga u vha muraḁo; kana

(c) a imiswa u vha muraḁo wa dzangano lo taho muthu onoyo kha Buthano.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumithanu ya Ndayotewa wa 2008.]

(4) Zwikhala kha Buthano la Lushaka zwi fanela u ḁadzwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.

Miano kana u khwathisedza

48. Phanḁa ha musi Miraḁo ya Buthano la Lushaka i tshi thoma u shuma mishumo yayo kha Buthano, vha tea u ana kana vha khwathisedza u fulufhedzea kha Riphabuḁiki na u tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḁu ya 2.

Tshifhinga tshine Buthano la Lushaka la ḁo tshi fhedza

49. (1) Buthano la Lushaka li khethiwa lwa tshifhinga tsha miḁwaha miḁanu.

(2) Arali Buthano la Lushaka la fhaladzwa u ya nga khethekanyo ya 50 kana musi tshifhinga tsha lo tsha fhela, Phresidennde, nga mulevho, u tea u dzudzanya khetho na u vhea ḁuvha la u fariwa ha khetho, dzine dza tea u fariwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva musi Buthano lo fhaladzwa, kana tshifhinga tsha lo tsho fhela. Hu nga itwa ḁivhadzo ya u dzudzanya kana u vhea datumu dza khetho phanḁa kana nga murahu ha musi tshifhinga tsha Buthano la Lushaka tshi tshi fhela.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhutanu ya Ndayotewa wa 1999.]

(3) Arali mvelelo dza khetho dza Buthano la Lushaka dza sa ḁivhadzwe nga tshifhinga tsho bulwaho u ya nga khethekanyo ya 190, kana arali khetho dzo imiswa nga khothe, Phresidennde, nga ḁivhadzo kana mulevho, u fanela u dzudzanya na u vhea datumu dza dziḁwe khetho, dzine dza fanela u farwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva tshe tshifhinga tsha fhela kana u bva tshe khetho dza imiswa.

- (4) Buthano la Lushaka li tendelwa u shuma u bva nga duvha le la fhaladzwa kana le tshifhinga tshalo tsha fhela u swika kha duvha line la tevhelwa nga line ha thoma u iwa khethoni dza Buthano li tevhelaho.

U fhaladzwa ha Buthano la Lushaka phanda ha musi tshifhinga tshalo tsha u shuma tshi tshi fhela

50. (1) Phresidennde u fanela u fhaladza Buthano la Lushaka arali—
- Buthano lo dzhia tsheo ya uri li fhaladzwe zwi tshi khou tikedzwa nga vouthu dza vhunzhi ha mirado yalo; nahone
  - ho fhela miwaha miraru tshe Buthano la khethwa.
- (2) Mufarela-Phresidennde a nga fhaladza Buthano la Lushaka arali—
- hu na tshikhala ofisini ya Phresidennde; na
  - Buthano li tshi khou kundelwa u khetha Phresidennde muswa hu saathu u fhela maduvha a 30 musi ho vha na tshikhala.

Zwifhinga zwa madzulo na zwa u awela

51. (1) Nga murahu ha khetho, dzulo la u thoma la Buthano la Lushaka li tea u farwa nga tshifhinga na duvha zwo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, fhedzi hu saathu u fhela maduvha a 14 u bva nga duvha le mvelelo dza khetho dza divhadzwa ngalo. Buthano la Lushaka li nga ta lone line tshifhinga na madzulo alo manwe khathihi na zwifhinga zwalo zwa u awela.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa vhu 34 wa 2001.]

- Phresidennde a nga vhidza dzulo la Buthano la Lushaka li songo dowealeho tshifhinga tshinwe na tshinwe u itela u shuma mishumo ya tshihadu
- Madzulo a Buthano la Lushaka o tendelwa u vha huwe na huwe nga nnda ha Phalamendeni zwi tshi khou itelwa tshitshavha, tsireledzo kana ndeludzo nahone arali zwo tendelwa kha milayo na ndaela dza Buthano.

Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo

52. (1) Kha muṭangano kana dzulo ḽawo ḽa u thoma nga murahu ha musu ḽo khethiwa, kana musu zwi tshi ṭoḽea uri hu ḽadziwe tshikhala tshi si na muthu, Buthano ḽa Lushaka ḽi tea u khetha Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo u bva kha miraḽo yaḽo.
- (2) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanḽa khetho dza mulangadzulo, kana a rumela muṅwe Muhaṭuli uri a ite ngauralo. Mulangadzulo u ḽo ranga phanḽa khetho dza Muthusa-Mulangadzulo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Maitele o bulwaho kha Tshipiḽa tsha A tsha Sheduḽu 3 a shuma kha khetho dza Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.
- (4) Buthano ḽa Lushaka ḽi nga bvisa Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo kha ofisi nga ḽikumedzwa. Vhunzhi ha miraḽo ya Buthano I fanela u vha hone musu ḽikumedzwa ḽi tshi ṭanganedzwa.
- (5) Buthano ḽa Lushaka, u ya nga milayo na ndaela dzaḽo, ḽi nga nanga kha miṅwe miraḽo vhaṅwe vharangaphanḽa vha u tshimbidza vhane vha ḽo thusa Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.

Tsheo

53. (1) Nga nnḽa ha afho hune Ndayotewa ya nga vha yo sumbedza nga inṅwe nḽila—
- (a) vhunzhi ha Miraḽo ya Buthano I tea u vha I hone musu hu tshi vha na vouthu kha Mulayotibe kana u khwiniswa ha Mulayotibe;
- (b) tshivhalo tshi linganaho nthihi tshararu tsha miraḽo tshi tea u vha tshi hone musu hu tshi vha na vouthu kha mafhungo maṅwe na maṅwe kha Buthano; na
- (c) mafhungo oṭhe ane a vha kha Buthano ḽa Lushaka a tea u tshewa nga vhunzhi ha dzivouthu dzo itwaho.

- (2) Muraḍo wa Buthano ǀa Lushaka a no khou ranga phanḁa nga tshifhinga tsha u voutha ha nga tendelwi u voutha na vhaḁwe, fhedzi—
- (a) o fanela u voutha fhedzi arali hu na thai kha tshivhalo tsha dzivouthu dza masia oṱhe ane a khou voutha kha ǀiḁwe fhungo; nahone
- (b) a nga ita vouthu ya u tshea musi fhungo ǀi tshi tea u tshewa nga tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḍo ya Buthano.

Pfanelo dza miḁwe miraḍo na Vhathusa-Miniṱa kha Buthano ǀa Lushaka

54. Phresidennde na muraḍo ufhiio na ufhiio wa Khabinethe kana Muthusa-Miniṱa ufhiio kana ufhiio ane a si vhe muraḍo wa Buthano ǀa Lushaka, u ya nga milayo na ndaela dza Buthano, a nga ḁi dzhenela na u amba kha Buthano ǀa Lushaka, fhedzi, a nga si vouthe.

[Khethekanyo ya. 54 yo imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Maanḁa a Buthano ǀa Lushaka

55. (1) Musi ǀi tshi shumisa maanḁa aǀo a mulayosiḁwa, Buthano ǀa Lushaka ǀi nga—
- (a) dzhiela nṱa, phasisa, khwinisa na u hana mulayo ufhiio na ufhiio u re phanḁa ha Buthano; na
- (b) u thoma kana u lugisela mulayo, nga nḁa ha Milayotibe ya zwa mashelenei.
- (2) Buthano ǀa Lushaka ǀi ḁo tea na u ḁetshedza nḁila—
- (a) dza u vhona uri miraḍo yoṱhe ya khorotshitumbe ya muvhuso I re kha sia ǀa muvhuso ǀa lushaka I na vhuḁifhinduleli khaǀo; na
- (b) u kwhaṱhisa vhusedzi kwaho ha—
- (i) u shumiswa ha maanḁalanga a khorotshitumbe ya lushaka, zwi tshi katela na u shumiswa ha milayo; na
- (ii) muraḍo ufhiio na ufhiio wa muvhuso.

Vhuṭanzi kana mafhungo a re phanḁa ha Buthano ḁa Lushaka

56. Buthano ḁa Lushaka kana inṁwe ya dzikomiti dzaḁo I nga—
- vhidza muthu ufhiu na ufhiu u ḁa phanḁa haḁo u nea vhuṭanzi o thoma a ana kana a khwaṭhisedza na u bvisa maṁwalo;
  - ṭoḁa uri muthu ufhiu na ufhiu kana tshiimiswa a/ tshi nee muvhigo khaḁo;
  - u kombetshedza, hu tshi tevhelwa mulayosiṁwa wa lushaka kana milayo na ndaela, muthu muṁwe na muṁwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze samanisi kana ṭhoḁea u ya nga phara ya (a) kana (b); na
  - u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḁiswaho nga muthu muṁwe na muṁwe kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele a Buthano ḁa Lushaka

57. (1) Buthano ḁa Lushaka ḁi nga—
- ta na u laula nzudzanyo dzaḁo dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele; na
  - ita milayo na ndaela malugana na mafhungo aḁo, hu tshi dzhielwa nṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḁifhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha muṁwe na muṁwe.
- (2) Milayo na ndaela dza Buthano ḁa Lushaka zwi tea u ita uri hu vhe na—
- u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḁa, mishumo, maitete na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzaḁo; na
  - U dzhenela matshimbidzele a Buthano ḁa Lushaka na komiti dzaḁo dza madzangano maṭuku oṭhe a polḁitiki o imelelwaho kha Buthano, nga nḁila I ananaho na demokirasi;
  - thuso ya tshelede na ndaulo kha ḁihoro ḁiṁwe na ḁiṁwe ḁa polḁitiki ḁo imelelwaho kha Buthano zwi tshi vhambedzwa na vhuimeleli haḁo u itela uri ḁihoro ḁiṁwe na ḁiṁwe ḁi ite mushumo waḁo kha Buthano zwavhuḁi; na
  - u dzhiela nṭha murangaphanḁa wa ḁihoro ḁihanedzi ḁihulwane kha Buthano sa Murangaphanḁa wa ḁihoro ḁihanedzi.

Vhuṭalu

58. (1) Miraḍo ya Khabinethe, Vhathusa-Miniṣṭa na miraḍo ya Buthano ḽa Lushaka—
- (a) vha na mbofholowo ya u amba kha Buthano na kha komiti dzaḽo tenda ya tevhedza milayo na ndaela; na
  - (b) miraḍo ya Buthano ḽa Lushaka a I nga iswi khothe malugana na zwa vhukhakhi, u farwa, u vaelwa dzhele kana u pfi vha na vhuḽifhinduleli kha zwo tshinyadzwoho nga nṭhani ha—
    - (i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Buthano kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzaḽo; kana
    - (ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbululwaho nga nṭhani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅekedza kha Buthano kana iṅwe ya komiti dzaḽo.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu na u tsiredzea ha Buthano ḽa Lushaka, miraḍo ya Khabinethe zwi nga vhewa nga mulayosinwa wa lushaka.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḍo ya Buthano ḽa Lushaka zwi badelwa zwi tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka.

[Khethekanyo ya. 58 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U kona u swikelela na u dzhenelela kha Buthano ḽa Lushaka nga nnyi na nnyi

59. (1) Buthano ḽa Lushaka ḽi tea—
- (a) u ṭuṭuwedza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṅwe maitele a zwa Buthano na komiti dzaḽo; na
  - (b) u shuma mafhungo aḽo hu si na tshidzombe, na u farela madzulo aḽo na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala, fhedzi hu nga kha ḽi dzhiwa vhukando ho teaho—
    - (i) u langula u swikelela ha nnyi na nnyi, zwi tshi katela na u swikelela ha vhoramafhungo, kha Buthano na komiti dzaḽo; na

- (ii) u ita uri muthu ufhio na ufhio a setshiwe, u hanelwa u dzhena kana u bviswa, arali zwo tea.
- (2) Buthano la Lushaka li nga si sie vthathu nnda, zwi tshi katela vhoramafhungo, kha u vha hone kha dzulo nga nndani ha musi zwi tshi pfesesea na u kona u tikedza u ita zwenezwo kha tshitshavha kha demokirasi I re khagala.

Khoro ya Mavundu ya Lushaka

Kuvhumbelwe kwa Khoro ya Lushaka

60. (1) Khoro ya Mavundu ya Lushaka yo vhumbeha nga vhurumiwa vhuthihi vhune ha bva kha Vundu liiwe na liiwe vhu re na vharumiwa vha fumi.
- (2) Vharumiwa vha fumi ndi—
- (a) vharumiwa vha tshipentshela vha—
- (i) Mulangavundu wa Vundu kana, arali Mulangavundu a siho, murafo muwe na muwe wa vhusimamulayo ha vundu o rumiwaho nga Mulangavundu nga u angaredza kana lwa mushumo wo tiwaho phanda ha Khoro ya Mavundu ya Lushaka; na
- (ii) vhaive vharumiwa vhararu vho khetheaho; na
- (b) vharumiwa vha rathi vha tshothe vho nangwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 61(2).
- (3) Mulangavundu wa vundu, kana arali Mulangavundu a siho, murafo wa vhurumiwa o khethwaho nga Mulangavundu u ranga phanda vhurumiwa.

U kovhiwa ha Vharumiwa

61. (1) Mahoro a re na vhaimeleli kha vhusimamilayo ha vundu a tea u vha na vharumiwa kha vhurumiwa ha vundu hu tshi tevhelwa nqila yo bulwaho kha tshipida tsha B tsha Shedulu ya 3.
- (2) (a) Hu saathu u fhela maduvha a 30 ho divhadzwa mvelelo dza khetho dza vhusimamilayo ha vundu, vhusimamilayo vhu tea u—

- (i) ta nga u ya nga mulayo wa lushaka uri naa kha mahoro nga lithihi, ndi vharumiwa vhangana vhane vha do vha vha tshipentshela na uri ndi vhangana vhane vha do vha vha tshothe; na
- (ii) u nanga vharumelwa ha tshothe u ya nga u tiwa ha mahoro.

(b) .....

[Phara ya (b) yo bviswa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuminiya ya Ndayotewa wa 2008.]

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhutahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuminiya ya Ndayotewa wa 2008.]

- (3) Mulayo wa lushaka wo lavhelelwaho kha khethekanyo thukhu ya (2)(a) u tea u vhona uri hu vhe na u dzhenelela ha mahoro matuku kha vhurumelwa ha tshothe na ha tshipentshela nga ndila I ananaho na demokirasi.
- (4) Vhusimamilayo hu na thendelano na Mulangavundu na vharangaphanda vha mahoro vhane vha vha na pfanelo dza u vha na vharumelwa ha tshipentshela kha vhurumelwa ha vundu, vhu fanela u nanga vhurumelwa ha tshipentshela, sa zwi todeaho tshifhinga tshinwe na tshinwe, u bva kha mirado ya vhusimamilayo.

Vharumelwa ha tshothe

62. (1) Muthu o tiwaho sa murumiwa wa tshothe u fanela u vha o tea u vha murado wa vhusimamilayo ha vundu.
- (2) Arali murado wa vhusimamilayo ha vundu a vhewa sa murumiwa wa tshothe, uyo muthu u do ima u vha murado wa vhusimamilayo.
- (3) Vhurumelwa ha tshothe vha vhewa Iwa tshifhinga tshine tsha do fhela—
- (a) nga u tavhanya phanda ha dzulo la u tou thoma la vhusimamilayo ha vundu nga murahu ha ketho dzi tevhelaho; kana
  - (b) .....

[Phara ya (b) yo bviswa nga khethekanyo ya . 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhuminiya ya Ndayotewa wa 2008.]

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhutahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiya ya Ndayotewa wa 2008.]

- (4) Muthu u ima u vha murumiwa wa tshoṭhe arali uyo muthu—
  - (a) a tshi ima u vha muraḁo wo teaho wa vhusimamilayo ha vunḁu nga zwiitisi zwine zwi sa tshimbilelani na u vhwewa hawe sa murumiwa wa tshoṭhe;
  - (b) a tshi vha muraḁo wa Khabinethe;
  - (c) a si tshe na fulufhelo kha vhusimamilayo ha vunḁu nahone o bviswa nga lihoro le ja mu rumela;
  - (d) a tshi ima u vha muraḁo wa lihoro le ja mu nanga nahone o bviswa nga lihoro le ja mu rumela; kana
  - (e) a tshi kundelwa u vha hone kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka a si na thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza Khoro dza ri muthu u tea u sa tsha vha muraḁo wa ofisi sa murumelwa wa tshoṭhe.
- (5) zwikhala zwa vhurumiwa ha tshoṭhe zwi fanela u valwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.
- (6) Phanda ha musi vharumiwa vha tshoṭhe vha tshi shuma mishumo yavho kha Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka, vha fanela u ana kana u khwaṭhisedza u fulufhedzea kha Riphabuḁiki na u tevhedza Ndayotewa, u ya nga Shedulu ya 2.

Madzulo a Khoro ya Lushaka

63. (1) Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga ta zwifhinga zwa madzulo ayo na u awela hayo.
- (2) Phresidennde a nga vhidza Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu tshifhinga tshinwe na tshinwe dzuloni li songo ḁowealeho u itela u shuma mafhungo a tshipentshela.
- (3) Madzulo a Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu a tendelwa huṅwe fhethu nga nḁa Phalamenndeni fhedzi hu tshi dzhielwa nṭha dzangalelo ja vthathu, tsiredzo, u swikelelea, kana arali zwo bulwa kha milayo na ndaulo ya Khoro.

Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo

64. (1) Kha vharumiwa vhayo, Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I fanela u khetha Mudzulatshidulo na Vhathusa-Mudzulatshidulo vhavhili.
- (2) Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo muthihi vha khethiwa kha vhaṅwe vharumiwa vha tshoṅthe vhane vha ḁo shuma miṅwaha miṅanu, nga nṅdani ha musi tshifhinga tshavho tsha u vha vharumiwa tsho ṅavhanya u fhela.
- (3) Muṅwe Muthusa-Mudzulatshidulo u khethelwa u shuma tshifhinga ṅwaha muthihi, nahone u tea u tevhelwa nga murumiwa a bvaho kha vunḁu ḁiṅwe, u itela uri vunḁu ḁiṅwe na ḁiṅwe ḁi sale ḁo imelelwa.
- (4) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanḁa khethoni dza Mudzulatshidulo kana a nga ruma muhaṅuli muṅwe uri a ite ngauralo. Mudzulatshidulo u ranga phanḁa khethoni dza Vhathusa-Vhadzulatshidulo.

[Khethekanyo ṅhukhu ya. (4) yo imelwa nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (5) Maitele o bulwaho kha Tshipiḁa tsha A tsha Shedulu ya 3 a shuma kha khetho dza Mudzulatshidulo na Vhathusa-Vhadzulatshidulo.
- (6) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga bvisa Mudzulatshidulo na Muthusa-Mudzulatshidulo ofisini yawe.
- (7) U ya nga milayo yayo na ndaela, Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga nanga vhaofisiri vha u tshimbidza kana u ranga phanḁa vha tshi bva kha vharumiwa uri vha thuse Mudzulatshidulo na Vhathusa-Vhadzulatshidulo.

Dzitsheo

65. (1) Nga nṅḁa ha hune Ndayotewa Ya bula nga iṅwe ṅḁila—
- (a) vunḁu ḁiṅwe na ḁiṅwe ḁi na vouthu nthihi ine ya vouthwa hu tshi itelwa vunḁu nga ṅhoho ya vhurumiwa hayo; na
- (b) mafhungo oṅthe a re phanḁa ha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu a tendelanwaho nao musi mavunḁu a si fhasi ha maṅanu a tshi vouthela u ṅanganedza mafhungo ayo.

- (2) Mulayo wa Phalamennde, wo phasiswaho hu tshi tevhelwa maitele o thomiwaho nga khethekanyo tshukhu ya (1) kana (2) dza khethekanyo ya 76, u tea u ita uri hu vhe na maitele a fanaho ane ngao mavunḁu a ṅea vhurumiwa hao maandalanga a u a vouthela.

U dzhenela nga miraḁo ya Khorotshitumbe ya Lushaka

66. (1) Miraḁo ya Khabinethe, na Vhathusa Dziminista vha nga dzhenelela na u amba kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu fhedzi vha nga si vouthelwa
- (2) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga tḁoda muraḁo wa Khabinethe, Muthusa-Minista, kana muofisiri a re kha Khorotshitumbe ya Lushaka kana khorotshitumbe ya vunḁu uri a dzhenele muṅangano wa Khoro kana komiti ya Khoro.

U dzhenela nga vhaimелеli vha muvhuso wapo

67. Vhaimeli vha tshifhinganyana vha sa fhiri fumi vho rumelwaho nga muvhuso wapo wo dzudzanyeaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 163 u imela zwigwada zwo fhambanaho zwa mimasipala, vha nga dzhenela arali zwo tea, kha maitele a zwa Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu, fhedzi a vha nga vouthi.

Maanda a Khoro ya Lushaka

68. Musi I tshi shumisa maanda ayo a vhusimamilayo, Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga—
- (a) lavhelesa, phasisa, khwinisa, dzinginya khwiniso kha, kana u hana mulayo muṅwe na muṅwe u re phanda ha Khoro hu tshi tevhedzwa Ndimu ino; na u
- (b) thoma kana u lugisela mulayo u welaho fhasi ha sia ḁa mishumo yo bulwaho kha Sheduḁu ya 4 kana mulayo muṅwe wo bulwaho kha khethekanyo ya 76 (3), fhedzi u nga si thome kana u lugisela Milayotibe ya tshelede.

Vhuṭanzi kana mafhungo a re phanḁa ha Khoro ya Lushaka

69. Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu kana komiti iṅwe na iṅwe yayo I nga—
- vhidza muthu muṅwe na muṅwe u ḁa phanḁa hayo u ṅea vhuṭanzi o thoma a ana kana a khwaṭhisedza na u bvisa maṅwalo;
  - ṭoḁa uri muthu muṅwe na muṅwe kana tshiimiswa a (tshi) ṅee muvhigo khayo;
  - u kombetshedzwa, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka kana milayo na ndaela, muthu muṅwe na muṅwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze samanisi kana ṭhoḁea hu tshi tevhedzwa phara ya (a) kana (b); na
  - u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḁiswaho nga vhatu vhaṅwe na vhaṅwe vha re na dzangalelo kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele a Khoro ya Lushaka

70. (1) Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka I nga—
- ta na u laula nzudzanyo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele; na
  - u ita milayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu tshi dzhielwa ṅṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḁifhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha nnyi na nnyi.
- (2) Milayo na ndaela dza Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu zwi tea u ita uri hu vhe na—
- u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḁa, mishumo, matshimbidzele na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzayo; na
  - u dzhenelela ha mavunḁu oṭhe kha maitele ayo nga ṅḁila ine zwa tshimbilelana na demokirasi.; na
  - u dzhenelela kha maitele a Khoro na komiti dzayo dza mahoro maṭuku o imelwaho kha Khoro nga ṅḁila ine zwa anana na demokirasi, tshifhinga tshoṭhe musi mafhungo a tshi tea u tshewa hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 75.

Vhuṭalu

71. (1) Vhurumiwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu, na vhathu vho bulwaho kha khethekanyo ya 66 na 67—
- (a) vha na mbofholowo ya u amba na u hanedzana kha Khoro na kha komiti yayo, hu tshi tevhedzwa milayo na ndaela dzayo; na uri
  - (b) vha nga si iswe khothe malugana na zwa vhukhaxhi, u fariwa, u valelwa dzhele kana u sa vha na vhuḡifhinduleli kha zwo tshinyadzwaho nga nṅhani ha—
    - (i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khoro kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo; kana
    - (ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbuluwaho nga nṅhani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khoro kana iṅwe ya dzikomiti.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu kana u tsireledzea ha Khoro ya Mavunḡu ya Lushaka, vhurumiwa ha Khoro na vhathu vho bulwaho kha khethekanyo ya 66 na 67, zwi nga vhewa kana u randelwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḡo ya tshoṅthe ya Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu zwi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka.

U kona u swikelela na u dzhenelela kha Khoro ya Lushaka nga nnyi na nnyi

72. (1) Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu I tea—
- (a) u tshimbidza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṅwe maitele a Khoro na komiti dzayo; na
  - (b) u shuma mafungo ayo hu si na tshidzumbe, na u farela madzulo ayo na a dzikomiti, zwi tshi itea zwi khagala, fhedzi, hu tea u dzhiiwa vhukando ho teaho—
    - (i) u laula u dzhena kana tswikelelo ya vhathu, zwi tshi katela vha nyandadzamafungo, kha Khoro na kha komiti; na

- (ii) u nea thendelo ya u setsha muthu muñwe na muñwe na, hune zwa vha zwo tea, u hanela u dzhena kha, kana u bvisa muthu muñwe na muñwe.
- (2) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I nga si thivhele vhathu, hu tshi katelwa vha nyanḁadzamafhungo, uri vha nga vha hone kha dzulo ḁa komiti nga nḁani ha musi zwo fanela na u pfesesea uri vha vhe hone kha tshitshavha tshi re khagala na u vha na demokirasi.

Maitele a Vhusimamilayo ha Lushaka

Milayotibe yoḁhe

73. (1) Mulayotibe muñwe na muñwe u nga ḁivhadzwa kha Buthano ḁa Lushaka.
- (2) Ndi muraḁo wa Khabinethe kana Muthusa-Miniḁa, kana muraḁo kana komiti ya Buthano ḁa Lushaka fhedzi vhane vha nga ḁivhadza Mulayotibe kha Buthano, fhedzi muraḁo wa Khabinethe ane a vha na vhuḁifhinduleli ha zwa gwama ḁa lushaka, a nga ḁivhadza Milayotibe I tevhelaho kha Buthano:
- (a) mulayotibe wa zwa masheleni; kana
- (b) Mulayotibe une wa tendela mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ya 214.

[Khethekanyo ḁhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo ya 76(3), nga nḁa ha Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo ḁhukhu ya (2) (a) kana (b) ya ino khethekanyo, u nga ḁivhadzwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu.

[Khethekanyo ḁhukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) Mulayotibe u nga ḁivhadzwa fhedzi kha Khoro nga muraḁo kana komiti ya Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu.
- (5) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano ḁa Lushaka u fanela u rumelwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu arali wo fanela u

sedzuluswa nga Khoro. Mulayotibe wo phasiswaho nga Khoro u tea u rumelwa kha Buthano.

Milayotibe ine ya khwinisa Ndayotewa

74. (1) Khethekanyo ya 1 na ino khethekanyo tshukhu zwi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
- (a) Buthano ja Lushaka li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha phesenthe dza 75 dza miraḏo yaḷo; na
  - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavunḏu I tshi tikedzwa nga vouthu dza vunḏu dzi si fhasi ha rathi.
- (2) Ndimya ya 2 I nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
- (a) Buthano ja Lushaka li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha Miraḏo yaḷo; na
  - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavunḏu I tshi tikedzwa nga vouthu dza vunḏu dzi si fhasi ha rathi.
- (3) Dziṅwe mbetshelo dza Ndayotewa dzi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga—
- (a) Buthano ja Lushaka, li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḏo yaḷo; na
  - (b) nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḏu, I tshi tikedzwa nga vouthu dza vunḏu dzi si fhasi ha rathi, arali khwiniso I—
    - (i) tshi elana na mafhungo a kwamaho Khoro;
    - (ii) tshi shandukisa mikano ya vunḏu, maandḓa, mishumo kana zwiimiswa; kana
    - (iii) tshi khwinisa mbetshelo dzine dza shumana na mafhungo a vunḏu.
- (4) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u nga si angaredze mbetshelo dziṅwe nga nḓa ha dza khwiniso ya ndayotewa na maṅwe mafhungo a tshimbilelanaho na khwiniso.
- (5) Kha maḓuvha a si fhasi ha 30 musi Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa wo ḓivhadzwa u ya nga khethekanyo ya 73(2), muthu kana komiti I tḓoḓaho u ḓivhadza Mulayotibe I tea u—
- (a) aḓadza kha Gurandda ya Muvhuso ya lushaka, nahone zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano ja Lushaka, zwidodombedzwa izwo zwa khwiniso ine ya khou tḓoḓou itiwa uri vathu vha ṅee mahumbulwa avho; na u

- (b) ŋekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano, zwidodombedzwa izwo kha vhusimamilayo ha vunḑu uri vhu ŋee mihumbulo yaho; na u
- (c) ŋekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu, zwidodombedzwa izwo kha Khoro uri hu vhe na nyambedzano ya nnyi na nnyi nga hazwo, arali khwiniso idzo dzo dzinginywaho dzi songo tea u phasiswa nga Khoro.
- (6) Musi Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u tshi ḑivhadzwa, muthu kana komiti I ḑivhadzaho Mulayotibe I tea u ŋekedza mahumbulwa maŋwe na maŋwe o tou ŋwaliwaho a bvaho kha vhathu na kha vhusimamilayo ha vunḑu—
- (a) kha Mulangadzulo uri a vhewe ṭafulani kha Buthano ḑa Lushaka; na
- (b) malugana na khwiniso dzo ambiwaho nga hadzo kha khethekanyo ṭhukhu ya (1), (2) kana (3)(b), kha Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu uri a ambiwe kha Khoro.
- (7) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa u nga si itelwe vouthu kha Buthano ḑa Lushaka kha maḑuvha a 30 a—
- (a) u ḑivhadzwa hawo, arali Buthano hu musi ḑo dzula Ndayotewa I tshi ḑivhadzwa; kana
- (b) u ḑivhadzwa hawo kha Buthano, hu tshi itea musi Buthano ḑi kha tshifhinga tsha vhuawelo.
- (8) Arali Mulayotibe wo ambiwaho nga hawo kha khethekanyo ṭhukhu ya (3)(b), kana kha tshiŋwe tshipiḑa tsha Mulayotibe, u tshi kwama fhedzi ḑiŋwe vunḑu kana mavunḑu, Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu I nga si phasiswa Mulayotibe kana tshipiḑa tshenetsho nga nḑa ha musi zwo tendelwa nga vhusimamilayo kana vhusimamilayo ha vunḑu ḑeneḑo.
- (9) Mulayotibe u khwinisaho Ndayotewa we wa phasiswa nga Buthano ḑa Lushaka, nahone hune zwa konadzea, nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu, u tea u fhiriselwa kha Phresidennde uri u wane thendelo.

Milayotibe zwayo I sa kwami mavundu

75. (1) Musi Buthano ja Lushaka ji tshi phasisa Mulayotibe nga nnda ha Mulayotibe une maitele o bulwaho kha Khethekanyo ya 74 kana 76 a u kwama, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Khoro I fanela u—
    - (i) phasisa Mulayotibe;
    - (ii) phasisa Mulayotibe fhedzi ho sedzwa khwiniso yo dzinginywaho; kana
    - (iii) landula Mulayotibe.
  - (b) Arali Khoro ya Lushaka I tshi landula Mulayotibe I songo gaganya kana u dzinginya khwiniso, Mulayotibe u fanela u ngetshedzwa phresidennde u itela thendelo
  - (c) Arali Khoro ya landula Mulayotibe kana u u phasisa, fhedzi ho sedzwa khwiniso, Buthano ji nga sedzulusa Mulayotibe, ji tshi dzhiela ntha khwiniso inwe na inwe yo dzinginywaho nga Khoro, nahone I nga—
    - (i) phasisa Mulayotibe hafhu, u na kana u si na khwiniso; kana ya
    - (ii) tshea u sa bvela phanda na Mulayotibe.
  - (d) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (c) u fanela u newa Phresidennde u itela thendelo.
- (2) Musi Khoro ya Lushaka ya Mavundu I tshi voutha kha mafhungo hu tshi tevhedzwa khethekanyo ino, khethekanyo ya 65 a I nga shumi; vhudzuloni hazwo—
- (a) murumiwa muñwe na muñwe kha vhurumiwa ha vundu u na vouthu nthihi;
  - (b) mbili tshararu tsha vhurumiwa tshi fanela u vha hone phanda ha musu vouthu I tshi nga dzhiwa kha mafhungo ayo; na
  - (c) mafhungo ayo a tshi do tshewa nga vhunzhi ha vouthu dzo dzhiwaho, fhedzi arali hu na thai kha masia othe a mafhungo, murumiwa a re murangaphanda u tea u ita vouthu ya tsheo.

Milayotibe zwayo I kwamaho mavunḡu

76. (1) Musi Buthano ḡa Lushaka ḡi tshi phasisa Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo ḡhukhu ya (3), (4) kana (5), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu nahone wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Khoro I fanela u—
    - (i) phasisa Mulayotibe;
    - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ya
    - (iii) landula Mulayotibe.
  - (b) Arali Khoro I tshi nga phasisa Mulayotibe hu si na khwiniso, Mulayotibe u tea u ḡewa Phresidennde u itela thendelo.
  - (c) Arali Khoro ya phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano ḡi tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u ḡewa Phresidennde u itela thendelo.
  - (d) Arali Khoro ya landula Mulayotibe kana arali Buthano ḡa hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khaḡo hu tshi tevhedzwa phara ya (c), ya Mulayotibe, hune zwa konadzea, hafhu Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha komiti ya Vhukonanyi ine ya nga tenda kha—
    - (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano;
    - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro; kana
    - (iii) inwe ḡhaluso ya Mulayotibe.
  - (e) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi kundelwa u tenda hu saathu fhela maḡuvha a 30 a musi Mulayotibe wo fhiriselwa khayoyi, Mulayotibe u ḡo fhela nga woḡhe nga nḡani ha musi Buthano ḡi tshi nga phasisa uyo Mulayotibe hafhu, fhedzi wo tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḡo yaḡo.
  - (f) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana na Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Khoro, nahone arali Khoro ya phasisa

- Mulayotibe, Mulayotibe u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (g) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali wo phasiswa nga Buthano, u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (h) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana kha thaluso inwe ya Mulayotibe, thaluso yeneyo ya Mulayotibe I fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khoro, nahone arali yo phasiswa nga Buthano na nga Khoro, yo fanela u n̄etshedzwa Phresidennde u itela thendelo
- (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Khoro hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u songo phasiswa nga Khoro, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe nga n̄nda ha musi Buthano li tshi nga phasisa Mulayotibe wo tikedzwaho nga vouthu dza mbili tshararu tsha miraḍo yaḷo.
- (j) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u sa phasiwe nga Buthano, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe, fhedzi Mulayotibe sa zwe wa vha wo phasiswa nga Buthano u thomani, u nga dovha hafhu wa phasiswa nga Buthano, fhedzi u tshi khou tikedzwa nga vouthu dza mbili tshararu tsha Miraḍo yaḷo.
- (k) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (e) (i) kana ya (j) u tea u n̄etshedzwa Phresidennde u itela thendelo.
- (2) Musi Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu I tshi phasisa Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (3), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Buthano ja Lushaka nahone wa shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:
- (a) Buthano li fanela u—
- (i) phasisa Mulayotibe;
  - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ya
  - (iii) landula Mulayotibe.

- (b) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano u ya nga phara ya (a)(i) u tea u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (c) Arali Buthano ǀa phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Khoro, nahone arali Khoro I tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (d) Arali Buthano ǀa landula u phasisa Mulayotibe kana arali Khoro ya hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khayoy hu tshi tevhedzwa phara ya (c), Mulayotibe, arali zwi tshi konadzea, kana Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha Komiti ya Vhukonanyi ine ya nga tenda kha—
  - (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Khoro;
  - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano; kana
  - (iii) in̄we t̄haluso ya Mulayotibe.
- (e) Arali Komiti ya Vhukonanyi, I tshi kundelwa u tenda hu saathu fhela maḡuvha a 30 a musi Mulayotibe wo fhiriselwa khayoy, Mulayotibe u ḡo fhela nga woṡhe.
- (f) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana na Mulayotibe sa zwe wa phasiswa nga Khoro, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano ǀa phasisa uyo Mulalotibe, Mulayotibe u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (g) Arali Komiti ya Vhukonanyi I tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u ḡo fhiriselwa kha Khoro, nahone arali wo phasiswa nga Khoro, u fanela u n̄ewa Phresidennde u itela thendelo.
- (h) Arali Komiti ya Vhukonanyi ya tendelana kha in̄we t̄haluso ya Mulayotibe, t̄haluso yeneyo I fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khoro, nahone arali wo phasiswa nga Khoro na nga Buthano, u fanela u n̄etshedzwa Phresidennde u itela thendelo.
- (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara ya (f) kana ya (h) u sa phasiswe nga Khoro, Mulayotibe uyu u a fhela nga woṡhe.

- (3) Mulayotibe u fanela u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) kana khethekanyo tshukhu ya (2) arali u tshi wela fhasi ha sia ja mushumo lo bulwaho kha Shedu lu ya 4 kana u tshi ita uri hu vhe na mulayo wo lavhelelwaho kha inwe ya khethekanyo dzi tevhelaho:
- (a) Khethekanyo ya 65 (2);
  - (b) khethekanyo ya 163;
  - (c) khethekanyo ya 182;
  - (d) khethekanyo ya 195 (3) na (4);
  - (e) khethekanyo ya 196; na
  - (f) khethekanyo ya 197.
- (4) Mulayotibe u fanela u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) arali u tshi ita uri hu vhe na mulayo—
- (a) wo lavhelelwaho kha khethekanyo ya 44(2) kana ya 220(3), kana
  - (b) wo lavhelelwaho huinwe fhethu kha Ndimya ya 13 nahone zwi tshi kwama lutamo Iwa tshedele Iwa sia ja muvhuso wa vunḁu.
- [Phara ya (b) yo imelwa nga khethekanyo ya . 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufuminthihi ya Ndayotewa wa 2003.]
- (5) Mulayotibe wo lavhelelwaho kha khethekanyo ya 42(6) u tea u shumaniwa nawo hu tshi tevhedzwa maitele o newaho kha khethekanyo tshukhu ya (1), nga nḁa ha uri—
- (a) musi Buthano ja Lushaka li tshi vouthela Mulayotibe, mbetshelo dza khethekanyo ya 53(1) a dzi shumi, vhudzuloni hazwo, Mulayotibe u nga phasisiwa fhedzi arali vhunzhi ha mirado ya Buthano vha tshi vouthela u phasiswa ha mulayo uyo, na
  - (b) Musi Mulayotibe wo fhiriselwa kha Komiti ya Vhukonanyi , milayo I tevhelaho I a shuma—
    - (i) Arali Buthano ja Lushaka li tshi dzhiela nḁha Mulayotibe wo lavhelelwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) (g) kana (h), Mulayotibe hoyo u nga phasisiwa fhedzi arali vhunzhi ha mirado ya Buthano vha tshi vouthela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.

- (ii) Arali Buthano la Lushaka li tshi nga dzhiela n̄tha kana u dovha hafhu u dzhiela n̄tha Mulayotibe sa zwe wa lavhelelwa kha khethekanyo thukhu ya (1) (e), (i) kana (j), Mulayotibe hoyo u nga phasiswa fhedzi arali mbili tshararu tsha mirado ya Buthano I tshi vouthela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.
- (6) Khethekanyo ino a I shumi kha Milayotibe ya zwa masheleni.

Milayotibe ya zwa Masheleni

77. (1) Mulayotibe wa zwa masheleni ndi mulayotibe wa masheleni arali u tshi—
- langa mashelenii;
  - kombetshedza mithelo ya lushaka; mithelo minwe-vho kana muingathelo
  - iledza kana u fhungudza, kana u vhofoholola kha, mithelo ya lushaka, mithelo minwe-vho kana muingathelo kana
  - u tendela u tshadzha thwii kha Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo tsha Lushaka, nga nn̄a ha Mulayotibe wo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 214 u tshi khou n̄ea maan̄a a u tshadzha thwii.
- (2) Mulayotibe wa zwa masheleni u nga si ambe nga ha mañwe maffhungo nga nn̄a ha—
- maffhungo maṭuku ane a yelana na u sa langa u shumiswa zwavhuḍi ha tshede;
  - u vhewa, iledzwa kana u fhungudzwa ha mithelo ya lushaka, minwe mithelo vho, muingathelo; kana;
  - u vhofohololwa kha mithelo ya lushaka, minwe mithelo-vho, muingathelo; kana
  - u tendelwa ha tshadzhi thwii dza Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo wa Lushaka.
- (3) Milayotibe yoṭhe ya zwa Masheleni I fanela u dzhielwa n̄tha hu tshi tevhedzwa maitele o thomiwaho nga khethekanyo ya 75. Mulayo wa Phalamennde u tea u n̄ea n̄maitele a u khwinisa Milayotibe ya zwa Masheleni phan̄a ha Phalamennde.

[Khethekanyo ya. 77 yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

Komiti ya Vhukonanyi

78. (1) Komiti ya Vhukonanyi yo vhumbiwa nga—
- (a) miraḍo ya ṭahe ya Buthano ḷa Lushaka yo khethwaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa maitele o tiwaho nga milayo na ndaela zwa Buthano nahone I tshi bveledza vhuimeleli ha mahoro nga nomboro kana tshivhalo tshi fanaho tsha vhuimeleli vhu re kha Buthano; na
  - (b) murumiwa muthihi a bvaho kha vhurumiwa ha vunḍu ḷiṅwe na ḷiṅwe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu, o nangiwaho nga vhurumiwa.
- (2) Komiti ya vhukonanyi yo tendelana na inṅwe ṭhaluso ya Mulayotibe kana u ita tsheo kha mafhungo, musi ṭhaluso iyo, kana tshipiḍa tshiṅwe tsha ayo mafhungo, tsho tikedzwa nga—
- (a) vhaimleleli vha re kha Buthano ḷa Lushaka vha tshivhalo tshi siho fhasi ha vhaṭanu; na
  - (b) vhaimleleli vha re kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu vhane tshivhalo tshavho tshi si vhe fhasi ha vhaṭanu.

U ṅea thendelo kha Milayotibe

79. (1) Phresidennde u tea u ṅea thendelo na u saina Mulayotibe wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa ino Ndima kana, arali Phresidennde a sa khou tou zwi pfesesa zwavhuḍi uri uyo Mulayotibe wo tea naa u ita ngauralo malugana na Ndayotewa, u ḍo u rumela murahu kha Buthano ḷa Lushaka uri u sedzuluswe hafhu.
- (2) Milayo yo ṭanganelanaho na ndaela zwi tea u ṅea maitele a u sedzuluswa hafhu ha Mulayotibe nga Buthano ḷa Lushaka na u dzhenelela ha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu kha maitele eneo.
- (3) Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu I tea u dzhenela kha u sedzuluswa hafhu ha Mulayotibe we Phresidennde a u humisela murahu kha Buthano ḷa Lushaka—
- (a) arali u sa fushea ha Phresidennde malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa zwi tshi yelana na maṅwe mafhungo a kwamaho Khoro; kana

- (b) khethekanyo ya 74(1), (2) kana (3)(b) kana 76 yo vha I tshi shuma kha u phasisa Mulayotibe.
- (4) Arali nga murahu ha u sedzuluswa hafhu, Mulayotibe wa wanala u tshi fusha tshoḁea dza Phresidennde, Phresidennde u fanela u tendela na u saina Mulayotibe, zwa sa ralo Phresidennde a nga—
- (a) tendela na u saina Mulayotibe; kana
- (b) u fhirisela kha Khothe ya Ndayotewa uri hu dzhiwe tsheo nga ha u anana hawo na Ndayotewa.
- (5) Arali Khothe ya Ndayotewa I tshi nga tshea uri Mulayotibe u a anana na Ndayotewa, Phresidennde u tea u ḁea thendelo kha Mulayotibe a u saina.

Khumbelo nga Miraḁo ya Buthano ḁa Lushaka kha Khothe ya zwa Ndayotewa

80. (1) Miraḁo ya Buthano ḁa Lushaka I nga ita khumbelo kha Khothe ya zwa Ndayotewa uri hu itwe ndaela ya u ḁivhadza uri tshipiḁa tsha Mulayo wa Phalamennde kana Mulayo woḁe a u anani na Ndayotewa.
- (2) Khumbelo—
- (a) i fanela u tikedzwa nga tshivhalo tshi linganaho thihi tshararu tsha miraḁo ya Buthano ḁa Lushaka; na uri
- (b) i tea u itwa hu saathu u fhela maḁuvha a 30 u bva musi Phresidennde o no tendela na u saina Mulayo.
- (3) Khothe ya Ndayotewa I nga ḁea ndaela ya uri Mulayo kana tshipiḁa tsha Mulayo tshine tsha vha tshipiḁa tsha khumbelo u ya nga khethekanyo tshukhu ya (1) a tshi shumi u swikela Khothe I tshi tshea uri tshi shumiswe arali—
- (a) madzangalelo a vhulamukanyi a tshi tḁoḁa uri hu itwe zwenezwo; na
- (b) khumbelo I na khonadzeo khulwane ya u bvelela.
- (4) Arali khumbelo I songo konadzea, nahone hu songo vha na khonadzeo khulwane dza uri I bvelele, Khothe ya Ndayotewa I nga ḁea ndaela ya uri vhahumbeli vha badele mbadelo.

Nyandadzo ya Milayo

81. Mulayotibe wo tendelwaho na u sainiwa nga Phresidennde, u vha Mulayo wa Phalamennde, u tea u anḡadzwa nga u ṭavhanya nahone u thome u shuma musi wo anḡadzwa kana nga ḡuvha ḡine ḡa ḡo tiwa hu tshi tevhedzwa Mulayo.

U vhulungwa ha Milayo ya Phalamennde nga nḡila yo tsireledzeaho

82. Khophi yo sainiwaho ya Mulayo wa Phalamennde I dzhiiwa sa vhuṭanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dza Mulayo nahone nga murahu ha u anḡadzwa, I tea u vhulungwa nga nḡila yo tsireledzeaho nga Khothe ya Ndayotewa.

NDIMA YA 5

PHRESIDENDE NA KHOROTSHITUMBE YA LUSHAKA

Phresidennde

83. Phresidennde—

- (a) ndi Ṭhoho ya Muvhuso na ṭhoho ya Khorotshitumbe ya lushaka;
- (b) u tea u tevhela, u tsireledza na u ṭhonifha Ndayotewa sa wone mulayo muhulwane wa Riphabuḷiki; na
- (c) u ḍo ṭuṭuwedza vhuthihi ha lushaka na zwoṭhe zwine zwa bveledzisa Riphabuḷiki phanḍa.

Maanḍa na mishumo ya Phresidennde

84. (1) Phresidennde u na maanḍa o hweswaho nga Ndayotewa na mulayo, hu tshi katelwa iyo ine ya ṭoḍea u ita mishumo ya Ṭhoho ya Muvhuso na ya ṭhoho ya khorotshitumbe ya lushaka.
- (2) Phresidennde u na vhuḍifhinduleli ha—
- (a) u ṇea thendelo na u saina Milayotibe;
  - (b) u humisela Mulayotibe murahu kha Buthano ḷa Lushaka uri u sedzuluswe hafhu malugana na u anana hawo na Ndayotewa;
  - (c) u fhirisela Mulayotibe kha Khothe ya Ndayotewa u itela tsheo yawo malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa;
  - (d) u vhidza muṭangano u songo ḍowealeho wa Buthano ḷa Lushaka, Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu, kana wa Phalamennde u itela u shumana na maffhungo o khetheaho kana a tshipentshela;
  - (e) u ita mbetshelo dzine Ndayotewa kana mulayo zwa ṭoḍa uri zwi itwe nga Phresidennde, fhedzi a sa zwi iti sa ṭhoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka;
  - (f) u vhea kana u thola khomishini dza ṭhoḍisiso,
  - (g) u vhidza referandamu dza lushaka hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde;

- (h) u tšanganedza vhaimleli vha zwa vhudipulomati na vhaimleli vha Khontsula vha mashango a nnda;
- (i) u vhea vhaambasada, Vhaambasada vhahulwane, vhaimleli vha zwa vhudipulomati na Khontsula;
- (j) u hangwela vho tshinyaho na u fhungudza ndaṭiso dziṅwe na dziṅwe, zwigwevho kana u dzhielwa zwo itiswa nga vhukhaki, na
- (k) u ṅea vhathu zwiimo zwa khuliso.

[Zwine zwa tea u dzhielwa nṅha nga u angaredza: ṭhompfo dza vhahulisei dzo dzheniswaho kha Gazete ya Muvhuso 24155 ya ṅa 6 Nyendavhusiku, 2002 na Gazete ya Muvhuso ya 25213 ya ṅa Fulwana 2003.]

Maandalanga a Khorotshitumbe ya Riphabuḽiki

85. (1) Maandalanga a Khorotshitumbe ya Riphabuḽiki o vheva kha Phresidennde.
- (2) Phresidennde khathihi na miṅwe Miraḽo ya Khabinethe vha shumisa maandalanga a khorotshitumbe nga—
- (a) u shumisa mulayo wa lushaka, nga nnda ha musi Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde u tshi bula zwiṅwe-vho;
  - (b) u bvedza na u shumisa mbekanyamaitete ya lushaka;
  - (c) u tshimbidza mishumo ya mihasho ya muvhuso na ndaulo;
  - (d) u lugisela na u thoma mulayo; na
  - (e) u shuma mishumo miṅwe na miṅwe ya khorotshitumbe yo ṅetshedzwaho kha Ndayotewa kana mulayo wa lushaka.

U khethiwa ha Phresidennde

86. (1) Kha muṅangano waḽo wa u thoma musi ḽi tshi khethiwa, na tshifhinga tshoṭhe musi zwi tshi ṭoḽea uri hu ḽadziwe tshikhala, Buthano ṅa Lushaka ḽi tea u khetha mufumakadzi kana munna u bva kha miraḽo yaḽo uri a vhe Phresidennde.
- (2) Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Phresidennde, kana a rumela muṅwe Muhaṭuli uri a ite uyo mushumo. Maitete o bulwaho kha Tshipiḽa tsha A tsha Shedulu ya 3 a ḽo shuma kha u khethiwa ha Phresidennde.

[Khethekanyo tshukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa wa 2001.]

- (3) Khetho dza u qadza tshikhala ofisini ya Phresidennde dzi tea u farwa nga tshifhinga na quvha lo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, fhedzi hu saathu u fhela maquvha a 30 u bva nga quvha le tshikhala itsho tsha tutselwa.

[Khethekanyo tshukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U thomiwa ha mushumo nga Phresidennde

87. Musi muthu o khethiwa sa Phresidennde, u do guma u vha murafo wa Buthano la Lushaka, nahone hu saathu u fhela maquvha maqanu, u tea u thoma mushumo nga u ana kana u khwaqhisedza u fulufhedzea kha Riphabuiki na u tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Shedu lu ya 2.

Tshifhinga tsha Phresidennde tsha u shuma ofisini

88. (1) Tshifhinga tsha Phresidennde tsha u shuma ofisini tshi thoma musa a tshi thoma u shuma, tsha fhela musa a tshi tutsela tshikhala kana musa muwe muthu o khethiwa ho sa Phresidennde a tevhelaho a tshi thoma u shuma.
- (2) A hu na muthu ane a do shuma sa Phresidennde zwifhinga zwi fhiraho zwivhili, fhedzi, musa muthu a tshi khethiwa uri a qadze tshikhala tshi si na muthu ofisini ya Phresidennde, tshifhinga tsha vhukati ha u khethiwa uho u ya kha khetho dzi tevhelaho a tshi dzhiwi sa tshifhinga tsha ofisi.

U bviswa ha Phresidennde

89. (1) Buthano la Lushaka, nga likumedzwa la tshivhalo tshi linganaho kana u fhira mbili tshararu tsha mirado ya lo, li nga bvisa Phresidennde ofisini yawe nga nthani ha—
- (a) u thithiswa zwihulwane ha Ndayotewa kana mulayo;
- (b) u sa qifara zwavhuqi ho kalulaho; kana
- (c) u sa kona u ita mishumo ya ofisi yawe.

- (2) Muthu muñwe na muñwe o bvisiwaho ofisini ya Phresidennde malugana na khethekanyo tshukhu ya (1) (a) kana (b) a nga si wane mbuelo inwe na inwe ya yeneyo ofisi, nahone a nga si shume kha poso ya muvhuso.

Mufarela-Phresidennde

90. (1) Musi Phresidennde a nnda ha Riphabuḽiki kana a sa koni u ita mishumo ya ofisi ya Phresidennde, kana musi ofisi ya Phresidennde i si na muthu, mufari wa ofisi u ya nga mutevhe u re afho fhasi u do imela Phresidennde—
- (a) Muthusa-Phresidennde;
  - (b) Minista o nangiwo nga Phresidennde.
  - (c) Minista o nangiwo nga miñwe miraḽo ya Khabinethe.
  - (d) Mulangadzulo, u swikela Buthano la Lushaka li tshi nanga muñwe wa miraḽo yaḽo.
- (2) Mufarela-Phresidennde u na vhuḽifhinduleli, maanda na mishumo ya Phresidennde.
- (3) Musi a saathu u dzhia vhuḽifhinduleli, maanda na mishumo ya Phresidennde, Mufarela-Phresidennde u tea u ana kana u khwaḽhisedza u fulufhedzea hawe kha Riphabuḽiki na u tevhele Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḽu ya 2.
- (4) Muthu ane musa a tshi khoushuma sa Mufarela-Phresidennde a vha o no ana kana u khwaḽhisedza u ffulufhedzea kha Riphabuḽiki ha ngo fanela u dovha a ana na u khwaḽhisedza musa a tshi khoushuma sa Mufarela-Muphresidennde lwa tshifhinga tshine tsha do fhela musa muthu ane a khoushethiwa saPhresidennde a tshi thoma u shuma.

[Khethekanyo tshukhu ya. (4) yo engedzwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997.]

Khabinethe

91. (1) Khabinethe yo vhumbiwa nga Phresidennde, sa tshoho ya Khabinethe, Muthusa-Phresidennde na Dziminista.

- (2) Phresidennde u thola Muthusa-Phresidennde na Dziminista, u vha fha maandla na mishumo nahone a nga kha q̄i vha pandela.
- (3) Phresidennde u thola—
  - (a) Muthusa-Phresidennde u bva kha miraḡo ya Buthano la Lushaka;
  - (b) a nga nanga tshivhalo tshinwe na tshinwe tsha Dziminista u bva kha miraḡo ya Buthano la Lushaka; na
  - (c) a nga si kone u nanga Dziminista dzi fhiraho mbili u bva nḡa ha Buthano.
- (4) Phresidennde u fanela u thola muraḡo wa Khabinethe uri a vhe murangaphanda wa mishumo ya muvhuso kha Buthano la Lushaka.
- (5) Muthusa-Phresidennde u fanela u thusa Phresidennde kha u ita mishumo ya muvhuso.

Vhudiḡhindleli

92. (1) Vhathusa-Phresidennde na Dziminista vha na vhuḡiḡhindleli kha maandla na mishumo ya khorotshitumbe ye vha ḡewa nga Phresidennde.
- (2) Miraḡo ya Khabinethe vho ḡangana kana nga muthihi nga muthihi vha na vhuḡiḡhindleli kha Phalamennde kha u shumisa maandla na u ita mishumo yavho.
- (3) Miraḡo ya Khabinethe I tea—
  - (a) u shuma I tshi tevhedza Ndayotewa; na
  - (b) u ḡea Phalamennde mivhigo yo fhelelaho nahone ya misi malugana na mafhungo a re fhasi ha ndaulo yayo.

Vhathusa-Dziminista

93. (1) Phresidennde a nga—
  - (a) thola tshivhalo tshinwe na tshinwe tsha Vhathusa-Dziminista u bva kha miraḡo ya Buthano la Lushaka; na
  - (b) si thole Vhathusa-Dziminista vhane vha fhira vhavhili vhane vha sa bve kha Buthano, uri vha thuse miraḡo ya Khabinethe, nahone a nga kha q̄i vha pandela.

- (2) Vhathusa-Dziminista vho tholiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo tshukhu ya (1) (b) vha na vhuḁifhinduleli kha Phalamennde kha u ita mishumo yavho na u shumisa maanḁa avho.

[Khethekanyo ya. 93 yo imelwa nga khethekanyo ya. 7 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U bvela phanḁa ha Khabinethe nga murahu ha khethe

94. Musi khethe dza Buthano ja Lushaka dzi tshi fariwa, Khabinethe, Muthusa-Phresidennde, Dziminista na Vhathusa-Dziminista vhaḁwe na vhaḁwe vha ḁo ita mishumo u swikela musu muthu o khethiwaho sa Phresidennde nga Buthano ja tevhelaho a tshi thoma u shuma ofisini yawe.

Muano kana Khwaḁisedzo

95. Phanḁa ha musu Dziminista na Vhathusa-Dziminista vha saathu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ana kana u khwaḁisedza u fulufhedzea kha Riphabuḁiki na u ḁo tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Shedulu ya 2.

Vhuḁifari ha miraḁo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista

96. (1) Miraḁo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista vha tea u shuma u ya nga ha maitele a Vhuḁifari o tiwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) Miraḁo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista a vho ngo tendelwa u—
- (a) ita miḁwe mishumo I badelaho;
  - (b) shuma nga nḁila iḁwe na iḁwe ine ya si yelane na mishumo wa ofisini dzavho, khathihi na u ḁidzhenisa kha nyimele iḁwe na iḁwe ine ya nga vha dzhenisa khomboni ya phambano vhuḁi ha mishumo yavho ya tshiofisi na madzangalelo avho vhone vhaḁe, kana
  - (c) shumisa tshiimo tshavho kana mafhungo maḁwe na maḁwe e vha nḁewa kha u ḁipfumisa kana u vhuedza muḁwe muthu zwi si ho mulayoni.

U fhiriswa ha mishumo

97. Phresidennde, nga mulevho, a nga fhirisela kha muraḁo wa Khabinethe—
- (a) ndaulo ya mulayo muḁwe na muḁwe zwo ḁewaho muḁwe muraḁo; kana
  - (b) maanḁa kana mushumo wo ḁewaho nga mulayo kha muḁwe muraḁo.

U ḁewa ha maanḁa na mishumo zwa tshifhinganyana

98. Phresidennde a nga ḁea maanḁa kana mushumo wa muḁwe muraḁo a siho ofisini yawe kana a sa koni u shumisa maanḁa eneo kana u ita mushumo wonoyo, kha muḁwe muraḁo wa Khabinethe.

U kumedzwa mishumo

99. Muraḁo wa Khabinethe a nga ḁea maanḁa maḁwe na maḁwe ane a tea u shumiswa kana mushumo muḁwe na muḁwe une wa tea u itwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kha muraḁo wa Khorotshitumbe ya vunḁu kana khoro ya Masipala. Mushumo—
- (a) u tea u itwa hu tshi tevhedzwa thendelano vhukati ha muraḁo wa Khabinethe na wa Khorotshitumbe kana Khoro ya Masipala;
  - (b) u tea u yelana na Mulayo wa Phalamennde une ngawo mishumo iyo ya tea u itwa na maanḁa a tea u shumiswa; na u
  - (c) thoma u itwa musi ho ḁivhadzwa kana u itwa mulevho nga Phresidennde.

U lavheleswa ha ndaulo ya vunḁu nga muvhuso wa lushaka

[T'hoho yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa ya Vhufuminthihi wa 2003.]

100. (1) Musi vunḁu ḁi sa koni kana ḁi tshi kundelwa u ita mishumo yaḁo ya khorotshitumbe, hu tshi tevhedzwa mulayo kana Ndayotewa, Khorotshitumbe ya Lushaka I nga dzhenelela nga u dzhia vhukando ho teaho u vhona uri mishumo I shumiwwe, zwi tshi katela—

- (a) u bvisa ndaela kha Khorotshitumbe ya Vunḁu I ṭalutshedzaho uri u kundelwa ho vha hu ngafhani malugana na u sa kona u ita mishumo iyo, na u bula vhubando vhubhio kana vhubhio vhu teaho u dzhiwa uri hu kone u itwa mushumo; na
- (b) u thoma u vha na vhubhifhinduleli kha zwi livhanaho na mushumo uyo kha ilo vunḁu u swika hune zwa vha zwo tea—
  - (i) u itela uri hu vhe na maimo a lushaka o teaho kana u swikelela maimo a fhasi a u ṛetshedza tshumelo;
  - (ii) u itela uri hu vhe na vhubhihi ha zwa ikonomi;
  - (iii) u itela uri hu vhe na tsireledzo ya lushaka; kana
  - (iv) u thivhela ilo vunḁu kha u dzhia liḁa li songo teaho liṇe la nga vhaisa madzangalelo a liṇwe vunḁu kana shango loṭhe.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 (b) ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhubuminthihi wa Ndayotewa wa 2003.]

- (2) Arali khorotshitumbe ya lushaka ya dzhenelela kha vunḁu hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (1)(b)—
  - (a) I tea u ṛetshedza ṇḁivhadzo yo tou ṇwaliwaho ya u dzhenelela kha Khoro ya lushaka ya Mavunḁu hu saathu fhela maḁuvha a 14 u bva musi u dzhenelela ho thoma;
  - (b) u dzhenelela hu tea u fheliswa arali Khoro I sa ṭanganedzi u dzhenelela hu saathu fhela maḁuvha a 180 nga murahu ha u dzhenelela kana maffheloni a tshifhinga tsha tshenetsho ya vha I songo ṭanganedza u dzhenelela; na uri
  - (c) Khoro I tea u sedzulusa u dzhenelela misi yoṭhe musi u dzhenelela hu tshi khou bvela phanḁa na u ita themendelo dzo teaho kha khorotshitumbe ya lushaka.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 (c) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhubuminthihi wa Ndayotewa wa 2003.]

- (3) Mulayo wa lushaka u nga laula maitete o thomiwaho kha ino khethekanyo.

[Khethekanyo ya. 100 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Vhubuminthihi wa 2003.]

Tsheo dza Khorotshitumbe

101. (1) Tsheo ya Phresidennde I tea u vha yo tou n̄waliwa arali—
(a) yo dzhiwa hu tshi tevhedzwa mulayo; kana
(b) i na mvelelo dza mulayo.
- (2) Tsheo yo tou n̄walwaho ya Phresidennde I tea u sainiwa hafhu nga muñwe muraḡo wa Khabinethe arali tsheo iyo I tshi kwama mushumo wo n̄ewaho uyo muraḡo wa Khabinethe.
- (3) Milevho, milayo na zwiñwe zwishumiswa zwi welaho fhasi ha mulayo zwi fanela u swikelelea nga vhathu.
- (4) Mulayo wa Lushaka u nga sumbedzisa n̄dila ine, nahone u swika hune, zwishumiswa zwo bulwaho kha khethekanyo t̄hukhu ya (3) zwa tea u—
(a) ambiwa ngazwo Phalamenndeni; na u
(b) t̄anganedzwa nga Phalamennde.

Madzinginywa a u sa vha na ffulufhelo

102. (1) Arali Buthano ɓa Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha miraḡo yaɓo I tshi n̄ea ɓidzinginywa ɓa u sa vha na fulufhelo kha Khabinethe, zwi sa kateli Phresidennde, Phresidennde u tea u dzudzanyulula Khabinethe.
- (2) Arali Buthano ɓa Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha miraḡo yalo, I tshi n̄ea ɓidzinginywa ɓa u sa vha na ffulufhelo kha Phresidennde, Phresidennde na miñwe miraḡo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminis̄ta vhañwe na vhañwe vha tea u ḡirula mushumo.

NDIMA YA 6

MAVUNDU

Mavundu

103. (1) Riphabuḽiki I na Mavundu a tevhelaho—
- (a) Kapa Vhubvaḽuvha;
  - (b) Fureisiḽata;
  - (c) Gauteng;
  - (d) KwaZulu-Natala;
  - (e) Mpumalanga;
  - (f) Kapa Devhula;
  - (g) Limpopo;
  - (h) Devhula Vhukovhela;
  - (i) Kapa Vhukovhela.

[Khethekanyo ṽhukhu ya (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa 2003 na u imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

- (2) Masia a vhupo a mavundu a vhumba masia a vhupo o sumbedzwaho kha mimapa yo fhambanaho yo bulwaho kha Nḽivhadzo yo sumbedzwaho kha Sheduḽu ya 1A.

[Khethekanyo ṽhukhu ya (2) yo imelwa nga khethekanyo ya.1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

- (3) (a) Musi vhupo ha vunḽu vhu tshi vhewa nga vhuswa nga khwiniso kha Ndayotewa, Mulayo wa Phalamennde u nga ita uri hu vhe na maga a u laula, nga tshifhinga tshi pfeseseaho, mvelelo dza mulayo, dzine dza konadzea na dziṽwe dza u vhewa hafhu.
- (b) Mulayo wa Phalamennde wo lavhelelwaho kha phara ya (a) u nga phasiswa wa shumiswa phanḽa ha musu hu tshi vha na u khwiniswa ha Ndayotewa, fhedzi mishumo ifhio kana ifhio ya vunḽu, ndaka, pfanelo, vhuḽifhinduleli na mishumo zwi nga fhiriswa fhedzi u ya nga Mulayo nga murahu ha musu hu tshi vha na khwiniso ya Ndayotewa.

[khethekanyo ya.103 yo imelwa nga khethekanyo ya.1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

Vhusimamilayo ha Mavundu

Maandalanga a vhusimamilayo ha mavundu

104. (1) Maandalanga a zwa vhusimamilayo ha vundu a zwanḡani zwa vhusimamilayo ha vundu nahone a ḡea vhusimamilayo ha vundu maanḡa a—
- (a) u phasisa ndayotewa ya vundu ḡeneḡo kana u khwinisa ndayotewa inwe na inwe yo phasiswaho ngaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 142 na 143;
  - (b) u phasisa mulayo kha, kana wa vundu malugana na—
    - (i) mafhungo maḡwe na maḡwe a welaho kha sia ḡa mishumo ḡo bulwaho kha Shedulu ya 4;
    - (ii) mafhungo maḡwe na maḡwe a welaho kha sia ḡa mishumo ḡa Shedulu ya 5, na
    - (iii) mafhungo maḡwe na maḡwe a welaho nḡḡa ha masia a mishumo ayo, na o tou ḡewaho vundu zwo tou buletshedzwa nga mulayo wa lushaka; na
    - (iv) mafhungo maḡwe na maḡwe ane mbetshelo ya Ndayotewa ya vhona uri hu vhe na u phasiswa ha mulayo wa vundu; na
  - (c) u ḡewa maanḡa maḡwe na maḡwe a vhusimamilayo hayo kha khoro ya Masipala kha vundu ḡeneḡo.
- (2) Vhusimamilayo ha vundu nga ḡikumedzwa ḡo ḡanganedzwohu hu na thikhedzo ya mbili tshararu tsha miraḡo yaho, vhu nga humbela Phalamennde uri i shandukise dzina ḡa ḡḡo vundu.
- (3) Vhusimamilayo ha vundu hu vhoḡhiwa fhedzi nga Ndayotewa, na uri arali ho phasisa Ndayotewa ya vundu ḡaho, nga yeneyo Ndayotewa, na uri vhu fanela u shuma vhu tshi tevhedza, nahone vhu ngomu ha mikano ya Ndayotewa a na Ndayotewa yeneyo ya vundu.
- (4) Mulayo wa Lushaka malugana na mafhungo ane a vha a ndeme kha, kana maḡuku kha , u shumiswa zwavhuḡi ha maanḡa malugana na mafhungo maḡwe na maḡwe o dodombedzwaho kha Shedulu ya 4, ndi a mulayo wa ndivho dzoḡhe malugana na mafhungo o dodombedzwaho kha Shedulu ya 4.

- (5) Vhusimamilayo ha vundu vhu nga themendela kha Buthano la Lushaka, mulayo u kwamaho mafhungo mañwe na mañwe a welaho nnda ha maandalanga a vhusimamilayo honoho, kana malugana na ane Mulayo wa Phalamennde wa do langa wa vundu.

Kuvhumbelwe na khetho dza vhusimamilayo ha vundu

105. (1) Vhusimamilayo ha Vundu ho vhumbiwa nga vhafumakadzi na vhanna vho khethiwaho hu tshi tevhedzwa sisiñeme ya vkhakethi ine ya—
- (a) vha yo randelwa nga mulayo wa lushaka;
  - (b) vha yo tewaho kha mutevhe wa vhavouthi wa lushaka kha tshipiḁa tsha mutevhe wa leneḁo vundu;
  - (c) ta miñwaha ya 18 sa miñwaha ya fhasisa kha muvouthi; na
  - (d) nga bvedza nga u angaredza, vhuimeleli vhu linganaho.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḁa ya Ndayotewa wa 2008.]

- (2) Vhusimamilayo ha vundu ho vhumbe nga mirado i re vhuḁa ha 30 na 80. Tshivhalo tsha mirado, tshine tsha nga fhambana u ya nga mavundu tshi fanela u tiwa hu tshi tevhelwa ndila yo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Vhurado

106. (1) Mudzulapo muñwe na muñwe ane a vha o tea u voutha kha Buthano la Lushaka u a tea vha muraḁo wa vhusimamilayo ha vundu, nga nnda ha—
- (a) muthu muñwe na muñwe o tholiwaho nga kana a no khou shumela muvhuso na u hola kha muvhuso, nga nnda ha—
    - (i) Mulangavundu na miñwe mirado ya Khorotshitumbe ya Vundu; na
    - (ii) Vhañwe vhafari vha ofisi vhane mishumo yavho ya yelana na ya muraḁo wa vhusimamilayo ha vundu nahone ya vha I tshi tshimbilelana na mishumo ya mulayo wa lushaka;

- (b) mirado ya Buthano la Lushaka, vharumiwa vha tshothe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunðu kana mirado ya Khoro ya Masipala;
  - (c) vhatu vhe khothe ya divhadza uri vha a kundelwa u badela milandu;
  - (d) muthu muñwe na muñwe o divhadzwaho nga khothe ya Riphabuḽiki uri muhumbulo wawe a u shumi zwavhuḽi; kana
  - (e) muthu muñwe na muñwe ane, nga murahu ha musi iyi khethekanyo I tshi thoma u shuma, a vha o wanala e na mulandu wa vhukhaki he a gwevhiwa miñwedzi I fhiraho 12 hu si na ndaḽiso, hu nga vha ngomu ha Riphabuḽiki, kana nḽa ha Riphabuḽiki arali nyito yo ḽisaho vhukhaki yo vha I tshi ḽo dzhiwa sa vhukhaki nga ngomu kha Riphabuḽiki; fhedzi a hu na muthu ane a ḽo dzhiwa uri o gwevhiwa u swikela musi khaḽhululo yawe kha u wanwa mulandu wa vhukhaki kana u ḽewa tshigwevho I tshi tiwa, kana u swika musi tshifhinga tsha khaḽhululo tsho no fhela. U sa tendelwa nga fhasi ha iyi khethekanyo zwi fhela nga murahu ha musi muthu o no fhedza miñwaha miḽanu u bva musi a tshi fhedza tshigwevho tshawe.
- (2) Muthu a songo teaho u vha muraḽo wa vhusimamilayo ha vunḽu hu tshi tevhedzwa khethekanyo ḽhukhu ya (1) (a) kana (b) a nga vha nkhetheeni wa vhusimamilayo hu tshi tevhedzwa mikano kana nyimele dzo thomiwaho nga mulayo wa lushaka.
- (3) Muthu a nga fhelelwa nga u vha muraḽo wa vhusimamilayo ha vunḽu arali uyo muthu—
- (a) a tshi swika hune a vha a songo tsha tea;
  - (b) a sa vha hone kha vhusimamilayo musi a songo wana thendelo kha nyimele dzine milayo na ndaela dza vhusimamilayo zwa amba nga ha u fhelelwa nga u vha muraḽo; kana.
  - (c) a ima u vha muraḽo wa ḽihoro lo taho muthu onoyo sa muraḽo wa vhusimamilayo.

[Khethekanyo ḽhukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiḽa ya Ndayotewa wa 2008.]

- (4) U dladzwa ha zwikhala kha vhusimamilayo ha vunḁu zwi tea u itwa hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka.

Muano kana khwaḁhisedzo

107. Phanḁa ha musi miraḁo ya vhusimamilayo ha vunḁu I tshi thoma u shuma mishumo yayo kha vhusimamilayo, vha tea u ana kana vha khwaḁhisedza u fhulufhedzea kha Riphabuḁiki na u tevhedzela Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḁu ya 2.

Tshifhinga tshine Vhusimamilayo ha Vunḁu ha ḁo tshi fhedza

108. (1) Vhusimamilayo ha vunḁu ho khethiwa lwa u shuma miḁwaha miḁanu.
- (2) Arali vhusimamilayo ha vunḁu vhu tshi nga fhaldzwa u ya nga ha khethekanyo ya 109, kana musi tshifhinga tshaho tshi tshi fhela, Mulangavunḁu wa vunḁu, nga mulevho, u tea u vhidza na u dzudzanya ḁuvha ḁa khetho, dzine dza tea u fariwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva nga ḁuvha ḁe vhusimamilayo ha fhaldzwa ngaḁo, kana u bva nga ḁuvha ḁe tshifhinga tshaho tsha fhela. Mulevho wa u vhidza na u dzudzanya ḁuvha ḁa khetho u nga ḁekedzwa phanḁa kana murahu ha musi tshifhinga tsha vhusimamilayo ha vunḁu tshi tshi fhela.

[Khethekanyo ḁhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuḁa ya Ndayotewa wa 1999.]

- (3) Arali mvelelo dza khetho dza vhusimamilayo ha vunḁu dzi saathu u ḁivhadzwa kha tshifhinga tsho bulwaho kha khethekanyo ya 190 kana arali khetho dzo vhetshelwa thungo nga khothe, Phresidennde, nga mulevho, u tea u vhidza kana u dzudzanya maḁuvha maḁwe a khetho dzine dza tea u fariwa hu saathu u fhela maḁuvha a 90 u bva nga ḁuvha ḁa u fhela ha itsho tshifhinga kana u bva nga ḁuvha ḁe khetho dza vhetshelwa dubo.

- (4) Vhusimamilayo ha vunĎu vhu a tendelwa u shuma u bva nga ħuvha ĩe ha fhaladzwa kana ĩe tshifhinga tshaho tsha fhela u swika ħuvha ĩine ĩa ħo tevheliwa nga ĩine ha ħo thoma u farwa khetho dza u vhumba vhuñwe vhusimamilayo ha vunĎu.

U fhaladzwa ha vhusimamilayo ha vunĎu tshifhinga tshaho tshi saathu fhela

109. (1) MulangavunĎu wa vunĎu u fanela u fhaladza vhusimamilayo ha vunĎu arali—
- (a) vhusimamilayo ho dzhia tseo ya uri vhu fhaladzwe nga thikhedzo ya vouthu dza vhunzhi ha miraħo yaho; na
- (b) musi ho no fhela miñwaha miraru u bva tshe vhusimamilayo ha khethiwa.
- (2) Mufarela-MulangavunĎu u tea u fhaladza vhusimamilayo ha vunĎu arali—
- (a) hu na tshikhala ofisini ya MulangavunĎu; na
- (b) vhusimamilayo vhu tshi kundelwa u khetha MulangavunĎu hu saathu fhela maħuvha a 30 u bva musi hu tshi vha na tshikhala.

Madzulo na tshifhinga tsha u awela

110. (1) Nga murahu ha khetho, dzulo ĩa u thoma ĩa vhusimamilayo ha vunĎu ĩi tea u fariwa nga tshifhinga na ħuvha ĩo tiwaho nga muhaħuli o nangiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, fhedzi ĩi ħo fariwa hu saathu u fhela maħuvha a 14 u bva nga ħuvha ĩe mvelelo dza khetho dza ħivhadzwa ngaĭo. Vhusimamilayo ha vunĎu vhu nga ta nga hone huñe, tshifhinga tsha madzulo na tshifhinga tshine a ħo tshi fhedza khathihi na zwifhinga zwao zwa u awela.

[Khethekanyo thukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 8 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) MulangavunĎu wa vunĎu a nga vhidza dzulo ĩa vhusimamilayo ha vunĎu ĩi songo ħowealeaho tshifhinga tshiñwe na tshiñwe u itela u shumana na mafhungo o khetheaho.

- (3) Vhusimamilayo ha vunḁu vhu nga ta fhethu hune vhu nga vha hone na madzulo aho tshifhinga tshoṭhe.

Vhalangadzulo na Vhathusa-Vhalangadzulo

111. (1) Kha dzulo ḽaho ḽa u thoma nga murahu ha u khethiwa, kana musi zwo tea uri hu ḁadziwe tshikhala, vhusimamilayo ha vunḁu vhu tea u khetha Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo u bva kha miraḁo yaho.
- (2) Muhaṭuli o nangiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa u tea u ranga phanḁa khetho dza Mulangadzulo. Mulangadzulo u ḁo ranga phanḁa khetho dza Muthusa-Mulangadzulo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Maitele o buliwaho kha Tshipiḁa tsha A tsha Sheduḽu ya 3 a shuma kha khetho dza Vhalangadzulo na Vhathusa-Vhalangadzulo.
- (4) Vhusimamilayo ha vunḁu vhu nga bvisa Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo tshiduloni tshawe nga ḽikumedzwa. Vhunzhi ha miraḁo ya vhusimamilayo vhu tea u vha vhu hone musi hu tshi dzhiwa ḽikumedzwa.
- (5) U ya nga milayo na ndaela, vhusimamilayo ha vunḁu vhu nga nanga maṇwe murangaphanḁa ane a ḁo thusa Mulangadzulo na Muthusa-Mulangadzulo.

Tsheo

112. (1) Nga nḁa ha musi Ndayotewa I tshi bula nga inwe nḁila—
- (a) vhunzhi ha miraḁo ya vhusimamilayo ha vunḁu vha fanela u vha vha honei phanḁa ha musi hu tshi vouthelwa Mulayotibe kana musi hu tshi khwiniswa Mulayotibe;
- (b) tshivhalo tshi linganaho nthihi tshararu tsha miraḁo tshi tea u vha tshi hone phanḁa ha musi hu tshi vha na vouthu kha mafhungo maṇwe na maṇwe phanḁa ha vhusimamilayo;

- (c) mafhungo oṭhe ane a vha kha vhusimamilayo ha vunḑu a tea u tshewa nga vhunzhi ha dzivouthu dzo itwaho.
- (2) Muraḑo ane a khou ranga phanḑa nga tshifhinga tsha u voutha, ha nga tendelwi u voutha na vhaṅwe, fhedzi—
  - (a) a nga ita vouthu ya tsho fhedzi arali hu na thai kha tshivhalo tsha dzivouthu dza masia oṭhe ane a khou voutha kha ḽinwe fhungo; na
  - (b) a nga voutha na vhaṅwe kana a ita vouthu ya tsho musi fhungo ḽi tshi tea u tshewa nga tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha miraḑo ya vhusimamilayo.

Pfanelo dza vharumiwa vha tshoṭhe kha vhusimamilayo ha vunḑu

113. Vharumiwa vha tshoṭhe kha vunḑu kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu vha nga dzhenela na u amba kha vhusimamilayo ha vunḑu na komiti dzaho, fhedzi a vha nga vouthi. Vhusimamilayo vhu nga ṭoḑa murumiwa wa tshoṭhe a tshi dzhenela na u amba kha vhusimamilayo na kha komiti dzaho.

Maanḑa a Vhusimamilayo ha Vunḑu

114. (1) Musi vhu tshi shumisa maanḑa aho, Vhusimamilayo vhu nga—
- (a) dzhiela nṭha, phasisa, khwinisa na u sa ṭanganedza Mulayotibe muṅwe na muṅwe u re phanḑa ha Vhusimamilayo; na
  - (b) u thoma kana u lugisela mulayo, nga nnḑa ha Milayotibe ya zwa masheleni.
- (2) Vhusimamilayo ha Vunḑu vhu tea u ṅetshedza nḑila dza—
- (a) u vhona uri miraḑo yoṭhe ya muvhuso ya khorotshitumbe ya vunḑu I na vhuḑifhinduleli khaho; na
  - (b) u vhea iṭo kha—
    - (i) u shumiswa ha maanḑalanga a khorotshitumbe ya vunḑu, zwi tshi katela u shumiswa ha milayo; na
    - (ii) muraḑo muṅwe na muṅwe wa vunḑu wa muvhuso.

Vhuṭanzi kana mafhungo o livhanaho na Vhusimamilayo ha vunḑu

115. Vhusimamilayo ha vunḑu kana komiti inwe na inwe yaho I nga—
- (a) vhidza muthu muṅwe na muṅwe u ḑa phanḑa hawo u ṅea vhuṭanzi o thoma a ana kana u khwaṭhisedza kana u bvisa maṅwalo;
  - (b) ṭoḑa uri muthu muṅwe na muṅwe kana tshiimiswa tsha vunḑu a (tshi) ṅee muvhigo;
  - (c) u kombetshedza, hu tshi tevhelwa mulayo wa vunḑu kana milayo na ndaela, muthu muṅwe na muṅwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze ṭhoḑea dza dzisamanisi kana ṭhoḑea hu tshi tevhedzwa phara ya (a) kana (b); na
  - (d) u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo ḑiswaho nga vhatu vhaṅwe na vhaṅwe kana zwiimiswa zwi re na dzangalelo.

Nzudzanyo dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele a zwa Vunḑu

116. (1) Vhusimamilayo ha vunḑu vhu nga—
- (a) ta na u laula nzudzanyo dzaho dza nga ngomu, maitete na matshimbidzele; na
  - (b) u ita milayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu tshi dzhielwa nṭha demokirasi ya vhuimeleli na u dzhenela, vhuḑiffhinduleli, u vha khagala na u dzhenela ha nnyi na nnyi.
- (2) Milayo na ndaela dza vhusimamilayo ha vunḑu zwi tea u ita uri hu vhe na—
- (a) u thomiwa, kuvhumbelwe, maanḑa, mishumo, maitete na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzaḑo;
  - (b) u dzhenela kha matshimbidzele a vhusimamilayo na komiti dzaho dza madzangano maṭuku oṭhe a politiki o imelelwo kha vhusimamilayo nga nḑila I yelanaho na demokirasi;
  - (c) thuso ya tshelede na ya ndaulo kha ḑihoro ḑinwe na ḑinwe ḑo imelelwo kha vhusimamilayo, zwi tshi yelana na vhuimeleli hao, uri ḑihoro ḑinwe na ḑinwe na murangaphanḑa walo ḑi kone u shuma mishumo yaḑo kha vhusimamilayo zwavhuḑi; na

- (d) u dzhielwa n̄tha ha murangaphanda wa lihora lihanedzi lihulwanesa kha vhusimamila uri a vhe ene Murangaphanda wa lihanedzi.

Vhuṭalu

117. (1) Miraḍo ya khorotshitumbe ya vundu, na vharumiwa vha vundu vha tshoṭhe kha Khoro ya Mavundu ya Lushaka—
- (a) vha na mbofholowo ya u amba kha vhusimamilayo na kha komiti dzayo, hu tshi tevhedzwa milayo na ndaela dzayo; na uri
- (b) a I nga iswi khothe ya vhulamukanyi malugana na zwa vhukhaxhi, u fariwa, u hoṅelwa dzhele kana u pfi vha na vhuḍifhinduleli kha zwa tshinyalelo dza—
- (i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa phanda kana u zwi ṅea vhusimamilayo ha vundu kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo; kana
- (ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbululwaho nga n̄thani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea vhusimamilayo kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu na u sa kwamea nga zwoṭhe nga vhusimamilayo ha vundu na miraḍo yaḷo zwi nga randelwa nga mulayo.
- (3) Miholo na magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho miraḍo ya vhusimamilayo ha vundu zwi badelwa zwi tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vundu.

U kona u swikelela ha nnyi na nnyi na u dzhenelelea kha vhusimamilayo ha vundu

118. (1) Vhusimamilayo ha vundu vhu tea u—
- (a) tshimbidza u dzhenela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṅwe maitete a zwa vhusimamilayo na komiti dzaho; na
- (b) u shuma na mafhungo aho hu si na tshidzumbe, na u farela madzulo aho na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala, fhedzi hu tea u dzhiwa vhukando ho teaho ha—

- (i) u langula u swikelela ha nnyi na nnyi zwi tshi katela na u swikelela ha vhoramafhungo, kha vhusimamilayo na komiti dzaho; na
  - (ii) na u ita uri muthu muñwe na muñwe a setshiwe, nahone arali zwo tea, u hanela muthu a tshi dzeha kana u bviswa ha muthu muñwe na muñwe.
- (2) Ndayotewa ya vunĎu I nga si thivhele vhathu, hu tshi katelwa na vhoramafhungo kha dzulo Ja komiti nga nnĎa ha musi zwo fanela nahone zwi tshi pfesesea u zwi ita kha tshitshavha tshi re khagala tsha demokirasi.

U ħivhadzwa ha Milayotibe

119. Mulayotibe u nga ħivhadzwa kha Vhusimamilayo fhedzi nga MiraĎo ya khorotshitumbe ya vunĎu kana komiti kana muraĎo wa vhusimamilayo ha vunĎu, fhedzi Mulayotibe wa zwa masheleni u tea u ħivhadzwa nga MuraĎo wa khorotshitumbe a re na vhuħifhinduleli kha zwa masheleni a vunĎu.

Milayotibe ya zwa Masheleni

120. (1) Mulayotibe ndi Mulayotibe wa zwa masheleni arali u tshi—
- (a) kovha masheleni;
  - (b) u vhila mithelo ya vunĎu, mithelo miñwe-vho, kana muingathengo;
  - (c) u fhelisa kana u fhungudza, kana u tendelwa u sa badela mithelo ya vunĎu, miñwe mithelo-vho, na muingathengo muñwe na muñwe wa mavunĎu; kana
  - (d) u ñea thendelo ya mbadelo dzo livhanaho dza Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo tsha VunĎu.
- (2) Mulayotibe wa zwa Masheleni u nga si kone u shuma na mañwe mafhungo nga nnĎa ha—
- (a) mafhungo mañuku ane a tshimbilelana na kukovhekanyele kwa masheleni;
  - (b) u kombetshedza, u fheliswa kana u fhungudzwa ha mithelo ya vunĎu, muñwe muthelo-vho kana muingathengo;

- (c) u ŋea thendelo ya u sa badela kana u thela mithelo ya vunḁu, miŋwe mithelo-vho, muingathengo wa vunḁu; kana
- (d) u ŋea thendelo ya mbadelo dzo livhanaho dza Tshikwama tsha Muthelo wa Mbuelo tsha Vunḁu.
- (3) Mulayo wa Vunḁu u tea u ŋetshedza matshimbidzele ane ngao vhusimamilayo ha vunḁu ha ḁo khwinisa ngaho Milayotibe ya zwa masheleni.

[Khethekanyo ya. 120 yo imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

U ŋea thendelo kha Milayotibe

121. (1) ThMulangavunḁu u tea u ŋea thendelo na u saina Mulayotibe wo phasiswaho nga vhusimamilayo ha vunḁu u ya nga ino Ndimba kana, arali Mulangavunḁu a sa khou tou zwi pfesesa zwavhuḁi uri uyo Mulayotibe wo tea na u ita ngauralo malugana na Ndayotewa, u ḁo u rumela murahu kha vhusimamilayo uri u sedzulusiwe hafhu.
- (2) Arali, nga murahu ha tzedzuluso, zwa wanala uri Mulangavunḁu u pfesesa nga vhuḁalo Mulayotibe, Mulangavunḁu u tea u ŋea thendelo na u saina Mulayotibe uyo, arali zwi songo ralo Mulangavunḁu u fanela u—
- (a) ŋea thendelo na u saina Mulayotibe; kana
- (b) u fhirisela kha Khothe ya Ndayotewa uri I ŋee tsho yayo kha u tea hawo siani ja Ndayotewa.
- (3) Arali Khothe ya Ndayotewa ya sumbedza uri Mulayotibe uyo u anana na Ndayotewa, Mulangavunḁu u tea u ŋea thendelo na u saina.

Khumbelo nga mirado kha Khothe ya zwa Ndayotewa

122. (1) Mirado ya vhusimamilayo ha vunḁu I nga ita khumbelo kha khothe ya zwa Ndayotewa uri hu itwe ndaela ya u ḁivhadza uri mulayo kana tshipiḁa tsha Mulayo wa vunḁu a tshi anani na Ndayotewa.

- (2) Khumbelo—
 (a) i fanela u tikedzwa nga tshivhalo tshi si ho fhasi ha phesenthe dza 20 dza mirado ya vhusimamilayo; na
 (b) i fanela u itwa hu saathu u fhela maɖuvha a 30 u bva musi Mulangavunđu o saina Mulayo.
- (3) Musi khumbelo I tshi itiwa, Khothe ya Ndayotewa I nga ɱea ndaela ya uri Mulayo kana tshipiɖa tsha Mulayo tshine tsha tea u itelwa khumbelo u ya nga khethekanyo ɖhukhu ya (1) a tshi shumi u swikela Khothe I tshi tshea kha khumbelo arali—
 (a) dzangalelo ɭa zwa vhulamukanyi ɭi tshi ɖoɖa uri hu itiwe ngauralo;-na
 (b) khumbelo I na khonadzeo khulwane ya u bvelela.
- (4) Arali khumbelo I songo bvelela, nahone I songo sumbedza u vha na khonadzeo ya u bvela phanda, Khothe ya Ndayotewa I nga ɱea ndaela ya uri vhaumbeli vha badele tshinyalelo yoɖhe.

Nyandadzo ya Milayo ya vunđu

123. Mulayotibe wo tendelwaho nga Mulangavunđu na u sainwa ngae u vha Mulayo wa vunđu u tea u anɖadzwa nga u ɖavhanya na u thoma u shuma musi wo no anɖadzwa kana nga ɖuvha ɭo tiwaho u ya nga Mulayo.

U vhulungwa ha Milayo ya Vunđu nga ndila yo tsireledzeaho

124. Khophi yo sainiwaho ya Mulayo wa Vunđu I dzhiwa sa vhuɖanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dza Mulayo nahone nga murahu ha u anɖadziwa, I tea u vhewa nga ndila yo tsireledzeaho nga Khothe ya Ndayotewa.

Khorotshitumbe dza vunđu

Maandalanga a Khorotshitumbe dza vunđu

125. (1) Maandalanga a khorotshitumbe a Vunđu o vhewa kha Mulangavunđu wa Vunđu ɭeneɭo.

- (2) Mulangavundu khathihi na miñwe miraḡo ya Khoro ya Khorotshitumbe vha shumisa maanḡa a khorotshitumbe nga—
- (a) u shumisa mulayo wa vundu kha vundu;
  - (b) u thoma u shumiswa ha milayo yoṡhe ya lushaka kha masia a mushumo e a tetshelwa one o sumbedzwaho kha Shedulu ya 4 kana ya 5 nga nḡa ha musi Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde u tshi sumbedza nga inwe nḡila;
  - (c) u langula milayo ya lushaka kha vundu I welaho nga nḡa ha masia a mishumo o ḡewaho kha Shedulu ya 4 na ya 5, ndangulo ya hone ine ya vha yo kumedzelwaho kha khorotshitumbe ya vundu hu tshi tevhelwa Mulayo wa Phalamennde;
  - (d) u bvedza na u thoma u shumisa mbekanyamaitele ya vundu;
  - (e) u konanya mishumo ya ndaulo ya vundu na mihasho yawo;
  - (f) u lugisa na u thoma milayo ya vundu; na
  - (g) u ita mishumo miñwe na miñwe yo ḡewaho hu tshi tevhelwa Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (3) U ya nga khethekanyo ṡhukhu ya (2) (b) vundu li na maanḡalanga a khorotshitumbe (b) fhedzi u swika afho hune maanḡa a ndaulo ya vundu a nga kona u vha na vhuḡifhinduleli. Muvhuso wa lushaka, nga milayo na nga mañwe maga-vho, u fanela u thusa vundu u bvedza vhukoni ha ndaulo vhu ṡoḡeaho kha u shumisa maanḡa aḡo na u ita mishumo nga vhukoni sa zwe zwa bulwa kha khethekanyo ṡhukhu ya 2.
- (4) Phambano inwe na inwe I yelanaho na vhukoni ha ndaulo ya vundu zwi tshi kwama mishumo miñwe na miñwe zwi fanela u fhiriselwa kha Khoro ya lushaka ya Mavundu nga likumedzwa hu saathu u fhela maḡuvha a 30 yo fhiriselwa kha Khoro.
- (5) U ya nga ha Khethekanyo ya 100, u shumiswa ha mulayo wa lushaka kha vundu zwi wela fhasi ha maanḡa a khorotshitumbe ya vundu.

- (6) Khorotshitumbe ya Vunḑu I tea u shuma I tshi tevhedza—
 (a) Ndayotewa; na
 (b) Ndayotewa ya vunḑu, arali Ndayotewa yo phasiselwa vunḑu.

U ḡetshedza mishumo

126. Muraḑo wa Khorotshitumbe ya vunḑu a nga ḡetshedza maanḑa maḡwe na maḡwe ane a ḑo shumiswa kana mushumo muḡwe na muḡwe une wa tea u itwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kana Mulayo wa vunḑu kha Muraḑo kha Khoro ya Masipala. Mushumo u fanela—
 (a) u itwa hu tshi tevhedzwa thendelano vhubati ha Muraḑo wa khorotshitumbe kana Khoro ya Masipala yo teaho;
 (b) u tea u anana na Mulayo une ngawo mishumo iyo ya tea u itwa, na maanḑa a tea u shumiswa; na
 (c) u thoma u shuma musi wo ḑivhadzwa nga Mulangavunḑu.

Maanḑa na mishumo ya Vhalangavunḑu

127. (1) Mulangavunḑu wa vunḑu u na maanḑa na mishumo yo ḡewaho ofisi yawe nga Ndayotewa na mulayo muḡwe na muḡwe.
 (2) Mulangavunḑu wa vunḑu u na vhubifhinduleli ha—
 (a) u ḡea thendelo na u saina Milayotibe;
 (b) u humisela Mulayotibe murahu kha vhusimamilayo ha vunḑu uri u sedzuluswe hafhu malugana na u anana hawo na Ndayotewa;
 (c) u fhirisela Mulayotibe kha Khothe ya Ndayotewa u itela tsheo yawo malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa;
 (d) u vhidza vhusimamilayo muḑanganoni u songo ḑoweleaho u itela maffungo o khetheaho;
 (e) u nanga khomishini dza tzedzuluso, na
 (f) u ḑivhadza (vhidza) dzireferandamu kha vunḑu a tshi tevhedza mulayo wa lushaka.

Khetho dza Vhalangavundu

128. (1) Kha dzulo laho la u thoma nga murahu ha khetho, na tshifhinga tshothe musu zwi tshi todeya uri hu dadziwe tshikhala, Vhusimamilayo ha vundu vhu tea u khetha mufumakadzi kana munna u bva kha mirado yaho uri a vhe Mulangavundu.
- (2) Muhatuli o nangiwo nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Mulangavundu. Maitele o buliwaho kha Tshipida tsha A tsha Shedulu ya 3 a shuma kha u khethiwa ha Mulangavundu.

[Khethekanyo thukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 10 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Khetho dza u qadza tshikhala ofisini ya Mulangavundu dzi tea u fariwa nga tshifhinga na duvha lo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, fhedzi hu saathu fhela maduvha a 30 u bva nga duvha le tshikhala itsho tsha tutshelwa.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 10 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U thomiwa ha mushumo wa ofisini nga Vhalangavundu

129. Musu muthu o khethiwa sa Mulangavundu u tea u thoma u shuma hu saathu u fhela maduvha manu o khethiwa nga u ana kana u khwathisedza kha u fulufhedzea kha Riphabuliki na u tevhedzela Ndayotewa, u ya nga ha Shedulu ya 2.

Tshifhinga tsha Mulangavundu tsha u vha ofisini na tsha u bviswa ofisini

130. (1) Tshifhinga tsha ofisi tsha Mulangavundu tshi thoma musu a tshi dzhia tshidzulo tshawe na u fhela musu a tshi tutshela tshikhala kana musu muwe muthu o khethiwaho sa Mulangavundu a tevhelaho a tshi dzhia tshidzulo tshawe.
- (2) A hu na muthu ane a do vha Mulangavundu zwifhinga zwi fhiraho zwivhili ofisini, fhedzi musu muthu a tshi khethiwa u ri

a ḡadze tshikhala tshi si na muthu ofisini ya Mulangavundu, tshifhinga tsha u bva kha u khethiwa uho u ya kha khetho dzi tevhelaho a tshi dzhiwi sa tshifhinga tsha ofisi.

- (3) Vhusimamilayo ha vunḡu, nga ḡikumedzwa ḡe ḡa tikedzwa nga vouthu ya u tikedza u mbili tshararu ya miraḡo yaho, vhu nga bvisa Mulangavundu kha ofisi zwi tshi bva kha—
- (a) u pfuka huhulwane ha Ndayotewa kana mulayo;
  - (b) mikhwa yo bvaho nḡilani; kana
  - (c) u balelwa u ita mishumo ya ofisi.
- (4) Muḡwe na muḡwe we a vhuya a bviswa ofisini ya Mulangavundu u ya nga khethekanyo ḡhukhu ya (3)(a) kana (b) ha ngo fanela u wana mbuelo dza heyo ofisi, na uri a nga si kone u shuma kha ofisi ifhio na ifhio ya muvhuso.

Vhafarela-Vhalangavundu

131. (1) Musi Mulangavundu a siho kana a sa koni u ita mishumo ya ofisi ya Mulangavundu, kana muso ofisi ya Mulangavundu I si na muthu, mufari wa ofisi u ya nga mutevhe u re afho fhasi, u ḡo imela Mulangavundu—
- (a) Muraḡo wa khorotshitumbe o nangiwo nga Mulangavundu.
  - (b) Muraḡo wa khorotshitumbe o nangiwo nga miḡwe Miraḡo ya Khoro.
  - (c) Mulangadzulo, u swikela muso vhusimamilayo vhu tshi nanga muḡwe wa miraḡo yaho.
- (2) Mufarela-Mulangavundu u na vhuḡifhinduleli, maanḡa na mishumo ya Mulangavundu.
- (3) Musi a saathu u dzhia vhuḡifhinduleli, maanḡa na mishumo ya Mulangavundu, Mufarela-Mulangavundu u tea u ana kana u khwaḡhisedza u fhulufhedzea hawe kha Riphabuḡiki na kha u tevhedza Ndayotewa, u ya nga Sheduḡu ya 2.

Khorotshitumbe

132. (1) Khorotshitumbe ya vunḁu yo vhumbiwa nga Mulangavunḁu, sa tḁoho ya Khoro na miraḁo I si fhasi ha miḁanu nahone I sa fhiri fumi vho vheiwaho nga Mulangavunḁu vha tshi bva kha miraḁo ya vhusimamilayo ha vunḁu.
- (2) Mulangavunḁu wa vunḁu u thola miraḁo ya Khorotshitumbe, a vha fha maanḁa na mishumo nahone a nga vha pandela.

Vhuḁifhinduleli

133. (1) Miraḁo ya khorotshitumbe ya vunḁu vha na vhuḁifhinduleli kha mishumo ya khorotshitumbe ye vha I ḁewa nga Mulangavunḁu.
- (2) Miraḁo ya Khorotshitumbe ya vunḁu nga tshavho, na nga muthihi nga muthihi vha na vhuḁifhinduleli kha vhusimamilayo musi vha tshi shumisa maanḁa na u ita mishumo yavho.
- (3) Miraḁo ya Khorotshitumbe ya vunḁu vha tea—
- (a) u shuma vha tshi tevhedza Ndayotewa, nahone arali ndayotewa ya vunḁu yo phasisiwa kha vunḁu, na yeneyo-vho ndayotewa; na
- (b) u ḁea muvhigo wo fhelelaho nahone wa nga misi kha vhusimamilayo malugana na mafhungo a re fhasi ha ndangulo yayo.

U bvela phanḁa na u shuma ha Khorotshitumbe nga murahu ha khetho

134. Musi khetho dza vhusimamilayo ha vunḁu dzi tshi fariwa, Khorotshitumbe na miraḁo yayo vha ḁo ita mishumo u swikela musi muthu o khethiwaho sa Mulangavunḁu nga vhusimamilayo vhu tevhelaho a tshi thoma u shuma ofisini yawe.

Muano kana Khwaḁhisedzo

135. Phanḁa ha musi miraḁo ya Khorotshitumbe ya vunḁu vha saathu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ana kana u khwaḁhisedza u fhulufhedzea kha Riphabuḁiki na u ḁo tevhedzela Ndayotewa, u ya nga Sheduḁu ya 2.

Vhufari ha Miraḍo ya Khorotshitumbe

136. (1) Miraḍo ya Khorotshitumbe ya vunḍu vha tea u shuma u ya nga ha maitele a vhuḍifari o randelwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) Miraḍo ya Khorotshitumbe ya vunḍu a vho ngo tendelwa u—
- (a) shuma miḥwe mishumo I badelaho;
  - (b) shuma nga nḍila iḥwe na iḥwe ine ya si anane na mushumo wa ofisini dzavho, khathihi na u ḍidzhenisa kha maitele maḥwe na maḥwe ane a nga vha dzhenisa khomboni ya phambano vhukati ha mishumo yavho ya tshiofisi na madzangalelo avho vhone vhaḥe; kana
  - (c) u shumisa maimo avho kana mafhungo maḥwe na maḥwe e vha a ḥewa kha u ḍipfumisa kana u vhuedza muḥwe muthu zwi songo tea.

U fhiriswa ha mishumo

137. Mulangavunḍu, nga mulevho, a nga fhirisela kha muraḍo wa Khorotshitumbe—
- (a) ndaulo ya mulayo muḥwe na muḥwe zwo ḥewaho muḥwe muraḍo; kana
  - (b) maanḍa maḥwe na maḥwe kana mushumo wo ḥetshedzwaho muḥwe muraḍo nga mulayo.

U ḥetshedzwa ha mishumo lwa tshifhinganyana

138. Mulangavunḍu wa vunḍu a nga ḥea maanḍa kana mishumo ya muḥwe muraḍo a siho ofisini yawe kana a sa koni u shumisa maanḍa eneo kana u ita mushumo wawe kha muḥwe muraḍo wa Khorotshitumbe.

U dzhenelela ha vunḍu kha zwa muvhuso wapo

139. (1) Musi Masipala a sa koni kana a tshi balelwa u ita mishumo yawe ya khorotshitumbe u ya nga Ndayotewa kana mulayo, khorotshitumbe ya vunḍu yo teaho I nga dzhenelela nga u dzhia maga o teaho u vhone uri mishumo I shumiwe, zwi tshi katela—

- (a) u bvisa ndaela I yaho kha Khorotshitumbe ya Masipala, I ṭalutshedzaho he u balelwa u ita mishumo ha swika hone, na u bula maga o teaho u dzhiwa uri hu kone u itwa mushumo;
  - (b) u thoma u vha na vhuḍifhinduleli malugana na mushumo wo teaho kha iḷo vunḍu musi zwi zwa ndeme—
    - (i) u itela uri hu vhe na maimo a lushaka a ndeme kana u swikelela maimo a fhasisa a nḍisedzo ya tshumelo;
    - (ii) u thivhela iyo Khoro ya Masipala kha u dzhia maga a songo ḍaho ane a nga vhaisa madzangalelo a muḥwe Masipala kana vunḍu loṭhe; kana
    - (iii) u itela uri hu vhe na vhuthihi ha zwa ikonomi; kana
  - (c) u fhaladzwa ha Khoro ya Masipala na u thola mulanguli u swikela Khoro yo Khethwaho ya Masipala ntswa I tshi ḍivhadzwa uri yo khethiwa, arali nyimele dzi tshi swikisa henefho.
- (2) Arali khorotshitumbe ya vunḍu ya dzhenelela kha zwa masipala u ya nga khethekanyo ṭhukhu ya (1)(b)—
- (a) i fanela u n̄ekedza nḍivhadzo yo tou n̄walwaho ya u dzhenelela kha—
    - (i) thmuraḍo wa Khabinethe a re na vhuḍifhinduleli ha zwa muvhuso wapo; na
    - (ii) vhusimamilayo ha vunḍu ho teaho na Khoro ya Mavunḍu ya Lushaka, hu saathu u fhela maḍuvha a 14 nga murahu ha u dzhenelela;
  - (b) u dzhenelela hu fanela u fheliswa arali—
    - (i) muraḍo wa Khabinethe a re na vhuḍifhinduleli ha zwa mivhuso yapo a hanedzana na u dzhenelela hu saathu u fhela maḍuvha a 28 u bva tshe u dzhenelela ha u thoma kana mafheleloni a tshenetsho tshifhinga a vha a saathu tendela u dzhenelela; na
    - (ii) Khoro ya hanedzana na u dzhenelela hu saathu u fhela maḍuvha a 180 nga murahu ha musi u dzhenelela ho thoma kana mafheleloni a tshifhinga tsha u dzhenelela; na
  - (c) Khoro I fanela uri, musi I tshi khou dzhenelela, I sedzuluse u dzhenelela tshifhinga tshoṭhe, I ite themendelo dzo teaho kha khorotshitumbe ya vunḍu.

- (3) Arali Khoro ya Masipala ya fhaladzwa u ya nga khethekanyo tshukhu ya (1) (c)—
- (a) khorotshitumbe ya vunĎu I fanela u netshedza ndivhadzo yo tou nwalwaho ya u fhaladzwa nga u tsvhanya kha—
    - (i) muraĎo wa Khabinethe a re na vhuĎifhinduleli ha zwa mivhuso yapo; na
    - (ii) vhusimamilayo ha vunĎu ho teaho na khoro ya MavunĎu ya Lushaka; nahone
  - (b) u fhaladzwa hu thoma ho no fhela maĎuvha a 14 u bva Ďuvha line ndivhadzo ya tnganedzwa nga Khoro nga nnda ha musi zwo vhetshelwa thungo nga onoyo muraĎo wa Khabinethe kana Khoro phanĎa ha Ďuvha ja u guma ja eneo maĎuvha a 14.
- (4) Arali masipala a sa koni u fusha kana a sa fushi vhuĎifhinduleli vhu re kha Ndayotewa kana mulayo wa u tendela mugaganyagwama kana mañwe maga a u gonyisa mbuelo ane a vha a ndeme kha u ita uri mugaganyagwama u tevhedzwe, khorotshitumbe ya vunĎu yo teaho I fanela u dzhenelela nga u dzhia maga o teaho u vhona uri mugaganyagwama kana maga a u gonyisa mbuelo a a tendelwa, hu tshi katelwa na u fhaladzwa ha Khoro ya Masipala—
- (a) u thola mulanguli u swikela Khoro ya Masipala I tshi ambiwa uri yo khethiwa; na
  - (b) u tendela mugaganyagwama wa tshifhinganyana kana maga a u gonyisa mbuelo u ñekedza u itela u bvela phanĎa ha u shuma ha masipala.
- (5) Arali masipala, nga mulandu wa thaidzo kha zwa masheleni, u tshi khou kundelwa u netshedza tshumelo dza mutheo kana u swikelela mbofho dzawo dza masheleni, khorotshitumbe ya vunĎu yo teaho I fanela u—
- (a) thoma maano a u wana vhukoni ha masipala ha u swikelela vhuĎifhinduleli hawo ha u netshedza tshumelo dza mutheo kana mbofho dza zwa masheleni, dzine dza vha—

- (i) u dilugisa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka; na
- (ii) u vhofha masipala kha u shumisa maanḁa awo a mulayo na a khorotshitumbe, fhedzi u swika hune wa kona u tandulula thaidzo dza mafhungo adzo a masheleni; na
- (b) fhaladza Khoro ya Masipala, arali masipala u tshi kundelwa kana u sa koni u ḁea thendelo ya maga a vhusimamilayo, hu tshi katelwa na mugaganyagwama kana maḁwe maga ane a gonyisa mbuelo, o teaho kha u ita uri maano a u vhuisa a shume, na—
  - (i) u thola mulanguli u swikela Khoro ya Masipala yo khethiwaho yo no ḁivhadzwa uri yo khethiwa; na
  - (ii) u tendela mugaganyagwama wa tshifhinganyana kana maḁwe maga a u gonyisa mbuelo kana maḁwe maga ane a thusa maano a u vhuisa kha u tendela u bvela phanḁa ha u shuma ha masipala; kana
- (c) arali Khoro ya Masipala I songo fhaladzwa hu tshi tevhedzwa phara ya (b), ya thoma vhuḁifhinduleli hayo kha u shumiswa ha maano a u vhuisa u ya nga hune masipala wa sa ḁo kona kana u shumisa maano a u vhuisa nga inwe ḁila.
- (6) Arali khorotshitumbe ya vunḁu ya dzhenelela kha masipala u ya nga khethekanyo ḁhukhu ya (4) kana (5), I fanela u ḁetshedza ḁivhadzo ya u dzhenelela kha—
  - (a) muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli ha mafhungo a mivhuso yapo; na
  - (b) vhusimamilayo ha vunḁu ho teaho na Khoro ya Mavunḁu ya Lushaka, hu saathu u fhela maḁuvha a sumbe u dzhenelela ho thoma.
- (7) Arali khorotshitumbe ya vunḁu I tshi kundelwa kana I sa shumisi maanḁa ayo kana I sa shumi mishumo yayo yo bulwaho kha khethekanyo ḁhukhu ya (4) kana (5) nga ḁila yo teaho, khorotshitumbe ya lushaka I fanela u dzhenelela hu tshi tevhedzwa khethekanyo ḁhukhu ya (4) kana (5) madzuloni a khorotshitumbe ya vunḁu yo teaho.

- (8) Mulayo wa lushaka u nga langula u shumiswa ha ino khethekanyo, hu tshi katelwa na maitele o thomiwaho nga ino khethekanyo.

[Khethekanyo ya. 139 yo imelwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufuminthihi ya Ndayotewa wa 2003.]

Tsheo dza Khorotshitumbe

140. (1) Tsheo ya MulangavunḂu wa vunḂu I fanela u vha yo tou ṅwalwa arali yo—
 (a) dzhiiwa hu tshi tevhelwa mulayo; kana
 (b) i tshi nga bveledza mvelelo dza mulayo.
- (2) Tsheo yo ṅwaliwaho ya MulangavunḂu I tea u sainiwa hafhu nga muṅwe MuraḂo wa Khorotshitumbe arali tsheo iyo I tshi kwama mushumo wo ṅtshedzwaho uyo muṅwe muraḂo.
- (3) Milevho, ndaulo na zwiṅwe zwishumiswa zwa mulayo muḂuku wa vunḂu zwi tea u swikelelwa nga nnyi na nnyi.
- (4) Mulayo wa vunḂu u fanela u sumbedza maitele ane, na ṅḂila ine zwishumiswa zwo bulwaho kha khethekanyo ḡhukhu ya (3) zwa tea—
 (a) u kumedzwa kha vhusimamilayo ha vunḂu; na
 (b) u tendiwa nga vhusimamilayo ha vunḂu.

Madzinginywa a u sa vha na fhulufhelo

141. (1) Arali vhusimamilayo ha VunḂu, nga vouthu ine ya tikedzwa nga vhunzhi ha miraḂo yaho vhu tshi phasisa ḡidzinginywa ḡa u sa vha na fhulufhelo kha Khorotshitumbe ya vunḂu zwi sa kateli MulangavunḂu, MulangavunḂu u tea u dzudzanyulula Khoro.
- (2) Arali Vhusimamilayo ha vunḂu, nga vouthu ine ya tikedzwa nga vhunzhi ha miraḂo yaḡo, vhu tshi phasisa ḡidzinginywa ḡa u sa vha na fhulufhelo kha MulangavunḂu, MulangavunḂu na miṅwe miraḂo ya Khorotshitumbe vha tea u ḡirula mushumo.

Ndayotewa dza Vundu

U țanganedzwa ha ndayotewa dza vundu

142. Vhusimamilayo ha vundu vhu nga phasisa ndayotewa ya vundu kana, hune zwa vha zwo tea, wa khwinisa ndayotewa yaho, arali tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirađo yaho tsha vouthela Mulayotibe.

Zwi re ngomu ha ndayotewa dza vundu

143. (1) Ndayotewa ya vundu, kana khwiniso ya ndayotewa, I tea u anana na Ndayotewa, fhedzi I nga ita uri hu vhe na—
- (a) zwi vhumbeo zwa vhusimamilayo ha vundu kana khorotshitumbe na matshimbidzele ane a fhambana na o ńetshedzwaho kha Ndimu ino; kana
  - (b) tshiimiswa, mushumo, maanđalanga na tshiimo tsha zwa vuhosi ha sialala, hune zwa vha zwo tea.
- (2) Mbetsheho dzo katelwaho kha Ndayotewa ya vundu kana khwiniso ya ndayotewa hu tshi tevhedzwa phara ya (a) kana (b) ya khethekanyo țhukhu ya (1)—
- (a) dzi tea u tendelana na ndeme dzi re kha khethekanyo ya (1) na kha Ndimu ya 3; na
  - (b) dzi nga si fhe vundu maanđa afhio na afhio kana mushumo ufhio na u fhio u welaho—
    - (i) nńa ha fhethu ha maanđa a vundu hu tshi tevhedzwa Sheduļu ya 4 na ya 5 kana;
    - (ii) nńa ha maanđa na mishumo yo ńewaho vundu nga dzińwe khethekanyo dza Ndayotewa.

U țanzielwa ha ndayotewa dza vundu

144. (1) Arali vhusimamilayo ha vundu ho phasiswa kana u khwinisa ndayotewa, Mulangadzulo wa vhusimamilayo u tea u ńetshedza ļińwalo ļa ndayotewa kana khwiniso ya ndayotewa kha Khothe ya zwa Ndayotewa u itela uri i țanzielwe.
- (2) A hu na ļińwalo ļa ndayotewa ya vundu kana khwiniso ļine ļa đo vha mulayo u swikela musi Khothe ya zwa Ndayotewa I tshi țanziela—

- (a) zwauri liḱwalo lo phasiswa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 142; na
- (b) zwauri liḱwalo loḱhe li tendelana na khethekanyo ya 143.

U sainiwa, u anḱadzwa na u vhewa nga nḱila ya tsireledzo ha ndayotewa ya vunḱu

145. (1) Mulangavunḱu u tea u tendela na u saina liḱwalo la ndayotewa ya vunḱu kana khwiniso ya ndayotewa le la ḱanzielwa nga Khothe ya zwa Ndayotewa.
- (2) Liḱwalo lo tendelwaho na u sainiwa nga Mulangavunḱu li tea u anḱadzwa kha Gazete ya lushaka ya Muvhuso nahone li thome u shuma u bva ḱuvha la nyanḱadzo kana lo tiwaho u ya nga ndayotewa kana khwiniso.
- (3) Liḱwalo lo sainiwaho la ndayotewa kana khwiniso ya ndayotewa ndi vhuḱanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dzaḱo na uri, nga murahu ha musi lo anḱadzwa, li fanela u fhiwa Khothe ya zwa Ndayotewa uri I li vhee nga nḱila yo tsireledzeaho.

Milayo I Fhambanaho

Phambano vhukati ha mulayo wa lushaka na wa vunḱu

146. (1) Khethekanyo ini I shuma kha phambano vhukati ha mulayo wa lushaka na wa vunḱu I welaho fhasi ha sia la mushumo lo bulwaho kha Shedulu ya 4
- (2) Mulayo wa lushaka u shumaho nga nḱila I fanaho malugana na shango loḱhe u ḱo langa mulayo wa vunḱu arali ḱhōḱea dzi tevhelaho dzi tshi ḱo fushwa—
- (a) Mulayo wa lushaka u shumana na mafhungo ane a si kone u langulwa zwavhuḱi nga mulayo wo phasiswaho nga mavunḱu eneo nga lithihi nga lithihi.
  - (b) Mulayo wa lushaka u shumana na mafhungo ane, uri hu shumaniwe nao nga nḱila yavhuḱi, zwi ḱoḱa uri mafhungo a shumaniwe nao nga nḱila I fanaho vhukati ha lushaka, na uri mulayo wa lushaka u ite uri hu vhe na u fana nga u thoma—

- (i) milayo na zwiṭandadi;
  - (ii) mitheo; kana
  - (iii) mbekanyamaitele dza lushaka.
- (c) Mulayo wa lushaka wo tea kha—
- (i) u ita uri hu vhe na tsireledzo ya lushaka;
  - (ii) u ita uri hu vhe na vhuthihi kha ikonomi;
  - (iii) u tsireledzwa ha maraga wa vathu vhoṭhe malugana na u tshimbizwa ha thundu, tshumelo, lupfumo na mishumo;
  - (iv) u ṭuṭuwedza zwiito zwa ikonomi u mona na mikano ya vunḑu;
  - (v) u ṭuṭuwedza ndingano ya zwikhala kana ndingano ya u swikelela kha tshumelo dza muvhuso; kana
  - (vi) Tsireledzo ya mupo.
- (3) Mulayo wa lushaka u ḑo langa mulayo wa vunḑu arali mulayo wa lushaka wa vha wo itelwa u thivhela nyito I songo teaho kha vunḑu ine—
- (a) ya tshinyadza madzangalelo kha zwa ikonomi, mutakalo kana tsireledzo zwa ḽinwe vunḑu kana shango nga u angaredza; kana
  - (b) wa khakhisa u shumiswa ha mbekanyamaitele ya ikonomi ya lushaka.
- (4) Musi hu na phambano malugana na uri naa mulayo wa lushaka wo tea na kha ndivho yo sumbedzwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (2)(c) na zwauri phambano I ḑiswe khothe uri I tandululwe, nahone khothe I tea u dzhiela nṭha thendelo kana u haniwa ha mulayo nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu.
- (5) Mulayo wa vunḑu u ḑo langa mulayo wa lushaka arali khethekanyo ṭhukhu ya (2) kana (3) ya sa shuma.
- (6) Mulayo wo itwaho hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kana Mulayo wa vunḑu u nga shuma fhedzi arali uyo mulayo wo tendelwa nga Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu.
- (7) Arali Khoro ya Mavunḑu ya lushaka ya sa kona u dzhia tsheo hu saathu fhela maḑuvha a 30 a dzulo ḽayo ḽa u thoma u bva

tshee mulayo wa fhiriselwa khayoy, mulayo uyo u ɔo dzhilwa kha mishumo ya zwoṭhe sa wo tendelwaho nga Khoro.

- (8) Arali Khoro ya Lushaka ya Mavunđu I sa tendeli mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (6) I fanela uri hu saathu fhela maḍuvha a 30 yo dzhia tsheo, I rumele zwiitisi zwa u sa konisa u tendela mulayo kha maanḍalanga o rumelaho uyo mulayo khayoy.

Dziṛwe phambano

147. (1) Arali hu na phambano vhukati ha mulayo wa lushaka na mbetshelo dza Ndayotewa ya vunđu, malugana na—
- (a) mafhungo, ane ino Ndayotewa ya a ṭoḍa kana u lavhelela u phasiswa ha mulayo wa lushaka, mulayo wa lushaka u ɔo langa mbetshelo dzi kwameaho dza Ndayotewa ya vunđu;
- (b) u dzhenelela ha vhusimamilayo ha lushaka, hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 44 (2), mulayo wa lushaka u ɔo langa mbetshelo dza ndayotewa ya vunđu; kana
- (c) mafhungo a welaho fhasi ha sia ḷa mushumo ḷo dodombedzwaho kha Sheduḷu ya 4, khethekanyo ya 146 I shuma sa zwine ha tou nga mbetshelo I kwameaho ya ndayotewa ya vunđu yo vha I mulayo wa vunđu wo bulwaho kha iyo khethekanyo.
- (2) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo ya 44 (2) u ɔo langa mulayo wa vunđu malugana na mafhungo o bulwaho kha masia a mushumo a re ngomu ha Sheduḷu ya 5.

Phambano dzine dza si kone u tandululwa

148. Arali khuḍano malugana na phambano I sa nga koni u tandululwa nga khothe, mulayo wa lushaka u ɔo langa mulayo wa vunđu kana ndayotewa ya vunđu.

Tshiimo tsha mulayo une wa sa kone u langa

149. Tsheo nga khothe ya uri mulayo u ɔo langa muñwe mulayo a zwi nga iti uri uyo muñwe mulayo u si shume, fhedzi uyo mulayo u ɔo ima u shuma u swikela phambano I tshi tandululwa.

Ṱhalutshedzo ya Phambano

150. Musi hu tshi sedzuluswa zwithu zwi ngaho phambano vhukati ha mulayo wa vunḑu na wa lushaka, kana vhukati ha mulayo wa lushaka na ndayotewa ya vunḑu, khothe inwe na inwe I ɔo takalela Ṱhalutshedzo yo teaho ya mulayo kana ndayotewa, ine ya ɔo ita uri hu si vhe na phambano kha Ṱhalutshedzo ifhio na ifhio ine ya nga bveledzisa uri hu vhe na phambano.

NDIMA YA 7

MUVHUSO WAPO

Vhuimo ha mimasipala

151. (1) Muvhuso wapo u vhumbiwa nga mimasipala ine ya tea u thomiwa kha shango lothe la Riphabuḽiki.
- (2) Maandḽalanga a khorotshitumbe na vhusimamilayo ha masipala o hweswa Khoro ya Masipala
- (3) Masipala u na pfanelo ya u vhusa, nga u vhona hawe, mafhungo othe a muvhuso wapo wa tshitshavha tshenetsho, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka na wa vunḽu sa zwe ya newa kha Ndayotewa.
- (4) Muvhuso wa lushaka kana wa vunḽu u nga si pfuke kana u ima phanḽa vhukoni kana pfanelo ya u shumisa maanḽa awo kana u ita mishumo yawo.

Ndivho dza muvhuso wapo

152. (1) Ndivho dza muvhuso wapo ndi—
- (a) u bveledza muvhuso wa demokirasi u na vhuḽifhinduleli kha vhadzulapo;
- (b) u vhona uri hu vhe na tshumelo kha zwitshavha nga nḽila I sa khauwiho;
- (c) u tuḽuwedza mveledziso siani la zwa matshilisano na ikonomi;
- (d) u tuḽuwedza vhupo ho tsireledzeaho na mutakalo wavhuḽi;
- (e) u tuḽuwedza u dzhenelela ha zwitshavha na madzangano a zwitshavha kha mafhungo a muvhuso wapo.
- (2) Masipala u fanela u lwisa u swikelela ndivho dzo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) zwi tshi ya nga gwama na ndaulo zwine a vha nazwo.

Developmental duties of municipalities

153. Masipala u fanela u—

- (a) dzudzanya na u langa ndaulo, mugaganyagwama na u dzudzanya dziñwe mbekanyo u dzhiela n̄tha t̄hoḍea dza tshitshavha khulwane na u t̄tuwedza mveledziso ya matshilisano na ikonomi zwa tshitshavha; na
- (b) shela mulenzhe kha mbekanyamushumo dza mveledziso dza lushaka na dza vunḍu.

Masipala kha muvhuso wa tshumisano

154. (1) Muvhuso wa lushaka na wa vunḍu nga u shumisa mulayo na mañwe maga u fanela u tikedza na u khwaṭhisedza vhukoni ha masipala kha u langa mafhungo avho, u shumisa maanḍa na u ita mishumo yavho.
- (2) Mulayo wa lushaka kana wa vunḍu wa mvetamveto une wa kwama vhuimo, zwiimiswa, maanḍa kana mishumo ya muvhuso wapo I fanela u anḍadziwa uri vhatu vha ṅee mihumbulo yavho I saathu u isiwa Phalamenndeni kana kha Vhusimamilayo ha Vunḍu nga nḍila ine ya tendela muvhuso wapo wo dzudzanywaho, masipala na vhañwe vhatu vha re na dzangalelo tshifhinga tsha uri vha ṅee vphupfiwa havho nga ha mvetamveto ya mulayosiñwa.

U vhumbiwa ha mimasipala

155. (1) Hu na zwigwada zwi tevhelaho zwa masipala—
- (a) Khethekanyo ya A: Masipala a re na maanḍa a u vhusa na vhusimamilayo kha vhupo hawe.
  - (b) Khethekanyo ya B: Masipala ane a t̄anganela maanḍa a u vhusa na a vhusimamilayo kha vhupo hawe na wa khethekanyo ya C ya masipala kha vhupo vhune a wela khaho.
  - (c) Khethekanyo ya C: Masipala ane a vha na maanḍa a u vhusa na a vhusimamilayo kha vhupo vhune ha katela vhomasipala vha no fhira muthihi.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u t̄alutshedza tshaka dzo fhambanaho dza vhomasipala vhane vha fanela u vhumbiwa kha khethekanyo iñwe na iñwe.

- (3) Mulayo wa lushaka u fanela u—
- (a) vhumba nḡila dzine dza fanela u shumiswa musi vhupo vhu tshi fanela u vha na khethekanyo nthihi ya masipala wa A kana musi hu tshi fanela u vha na vhomasipala vha khethekanyo ya B na C;
  - (b) u vhumba nḡila na matshimbidzele a u vhea mikano nga maanḡalangana o ḡiimisaho; na musi
  - (c) hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 229, u ita mbetshelo dzo teaho dza u kovhekanya maanḡa na mishumo vhukati ha vhomasipala musi vhupo vhu na vhomasipala vha khethekanyo ya B na ya C. U kovhekanya maanḡa na mishumo vhukati ha khethekanyo ya masipala ya B na khethekanyo ya masipala ya C zwi nga fhambana kha u kovhekanya maanḡa na mishumo vhukati ha inwe khethekanyo ya masipala ya B na ya masipala ya C.
- (4) Mulayo wa lushaka we wa sumbedzwa kha khethekanyo ḡhukhu ya (3) u fanela u dzhiela nzhele ḡhoḡea dza uri tshumelo dza masipala dzo tea u ḡetshedzwa nga nḡila I linganaho nahone I bvelaho phanḡa.
- (5) Mulayo wa vunḡu u fanela u wana tshaka dzo fhambanaho dza masipala dzine dza fanela u vhumbwa kha vunḡu.
- (6) Muvhuso muḡwe na muḡwe wa vunḡu u fanela u thoma vhomasipala kha vunḡu ḡawo nga nḡila ine ya tshimbilelana na mulayo wa lushaka wo phasiswaho hu tshi tevhelwa khethekanyo ḡhukhu ya (2) na (3) na, nga vhusimamilayo kana maḡwe maga, u fanela u—
- (a) vhona uri hu vha na u lavhelesa na u tikedzwa ha muvhuso wapo kha vunḡu; na
  - (b) ḡuḡuwedza mveledziso ya vhukoni ha muvhuso wapo ha u konisa vhomasipala u ita mishumo yavho na u langula mafhungo avho.

(6A) .....

[Khethekanyo ḡhuku ya. (6A) yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa 1998 na u thuthwa nga khethekanyo ya .2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

- (7) Muvhuso wa lushaka, hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 44, na muvhuso wa vunḁu u na maanḁalanga a vhusimamilayo na a khorotshitumbe u vhona uri hu vhe na u itwa ha mishumo nga vhomasipala nga nḁila I fushaho u ya nga ha zwidodombedzwa zwi re kha Shedulu dza 4 na vhu 5, nga u langa u shumiswa ha maanḁalanga a vhomasipala o sumbedzwaho kha khethekanyo ya 156(1).

Maanḁa na mishumo ya masipala

156. (1) Masipala u na maanḁalanga a khorotshitumbe malugana na, nahone u na pfanelo ya u langa—
- (a) mafhungo a muvhuso wapo o dodombedzwaho kha Tshipiḁa tsha B tsha Shedulu ya 4 na Tshipiḁa tsha B tshaShedulu ya 5; na
- (b) mafhungo maḁwe na maḁwe wo ḁetshedzwaho one nga mulayo wa lushaka kana wa vunḁu.
- (2) Masipala a nga ita na u shumisa milayo yapo kha uri hu vhe na ndangulo yavhuḁi ya mafhungo ane wa vha na pfanelo ya u a langa.
- (3) Hu tshi tevhelwa Khethekanyo ya 151(4), mulayo wapo une wa fhambana na mulayo wa lushaka na wa vunḁu a u shumi. Arali hu na u fhambana vhukati ha mulayo wapo na mulayo wa lushaka kana wa vunḁu une wa si khou shuma nga nḁhani ha phambano yo ambiwaho kha Khethekanyo ya 149, mulayo wapo u fanela u dzhiwa u tshi shuma arali hu uri mulayo a u khou shuma.
- (4) Muvhuso wa lushaka na muvhuso ya vunḁu I tea u ḁea kana u rumela kha masipala nga u tendelana hu tshi tevhedzwa nyimele dziḁwe na dziḁwe, ndaulo ya mafhungo o dodombedzwaho kha Khethekanyo ya A ya Shedulu ya 4 na Khethekanyo ya A ya Shedulu ya 5, zwi yelanaho na muvhuso wapo, arali—
- (a) hayo mafhungo a tshi nga langulwa nga nḁila yavhuḁi henefho; na

- (b) masipala e na maandā a u a langula.
- (5) Masipala u na pfanelo ya u shumisa maandā mañwe na mañwe malugana na mafhungo ane a vha o tea kana o livhanaho na u ita mushumo wawo nga nḡila yavhuḡi.

Kuvhumbelwe na khetho dza Khoro dza Masipala

157. (1) Khoro ya Masipala I vhumbiwa nga—
- (a) miraḡo yo khethiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṡhukhu ya (2) na ya 3, kana
- (b) arali zwo tendelwa nga mulayo wa lushaka—
- (i) miraḡo yo nangwaho nga dziñwe Khoro dza Masipala I imela dzenedzo Khoro, kana
- (ii) miraḡo yoṡhe yo nangiwaho hu tshi tevhedzwa phara ya (a) na miraḡo yo nangiwaho hu tshi tevhedzwa phara ṡhukhu ya (i) ya ino phara.

[Khethekanyo ṡhukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhumuṡhṡhanu ya Ndayotewa wa 2008.]

- (2) U khethiwa ha miraḡo ya Khoro ya Masipala sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ṡhukhu ya (1) (a) zwi fanela u tevhedza mulayo wa lushaka u randelaho sisiṡeme—
- (a) ya vhuimeleli ho teaho u ya nga tshenetsho tshipiḡa tsha masipala ho sedzwa mutevhe wa vhakhethi vha lushaka Iwoṡhe, nahone vhu tendelaho u khethiwa ha miraḡo I bvaho kha mitevhe ya vhonkheteni ya mahoro yo ñwaliwaho nga u tevhokana zwi tshi ya nga lutamo Iwa ḡihoro ḡenelo, kana
- (b) vhuimeleli sa zwe zwa ṡalutshedziswa zwone kha phara ya (a) ho ṡanganyiswa na sisiṡeme ya vhuimeleli ha dziwadi zwi tshi bva kha tshipiḡa tsha masipala kha mutevhe wa vhakhethi muthihi wa lushaka.
- (3) Sisiṡeme ya kukhethetele hu tshi tevhelwa khethekanyo ṡhukhu ya (2) I fanela u vhona uri tshivhalo tshoṡhe tsha miraḡo I bvaho kha ḡihoro ḡiñwe na ḡiñwe tshi sumbedza vhuimeleli ho teaho.

[Khethekanyo ṡhukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002.]

- (4) (a) Arali sisiṭeme ya kukhethela I tshi katela vhuimeleli ha dziwadi, u khethekanywa ha dziwadi hu tea u itiwa nga maanḡalanga o ḡiimisaho nga oṭhe o nangiwaḡo hu tshi tevhelwa, na u shuma nga u ya na maitete na nḡila zwo randelwaḡo nga mulayo wa lushaka.
- (b) .....

[Phara. (b) yo thuthwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufu-mimbili ya Ndayotewa wa 2005.]

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (4) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa 1998.]

- (5) Muthu a nga voutha fhedzi kha khetho dza masipala arali muthu onoyo o ṅwaliswa kha tshenetsho tshipiḡa tsha masipala tsha mutevhe wa vhakhethi vhoṭhe vha lushaka.
- (6) Mulayo wa lushaka we wa ambiwa nga hawo kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) (b) u tea u thoma u wana nḡila ine ngayo mahoro na madzangalelo a vha o sumbedzwa kha Khoro ya Masipala kha u khetha uri a imelelwe zwavhuḡi kha Khoro ya Masipala ine a khou khethelwa yone.

Vhurado ha Khoro ya Masipala

158. (1) Mudzulapo muṅwe na muṅwe ane a tendelwa u khetha kha khetho dza Khoro ya Masipala u a tendelwa u vha muraḡo wa Khoro, nga nḡa ha—
- (a) muṅwe na muṅwe o tholiwaho nga, kana a re mushumeli wa masipala nahone ane a lambedzwa kha mushumo wonoyo we a tholelwa wone kana tshumelo, na muthu we a si iledzwe kha u sa tendelwa uhu hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka;
- (b) muṅwe na muṅwe o tholiwaho nga, kana a re mushumeli wa muvhuso kha ḡiṅwe sia nahone ane a lambedzwa kha mushumo wonoyo kana tshumelo, na ane o iledzwaho u vha muraḡo wa Khoro nga mulayo wa lushaka;
- (c) muṅwe na muṅwe o iledzwaho u khetha kha Buthano ḡa Lushaka kana o iledzwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 47 (1) (c), (d) kana (e) u vha muraḡo wa Buthano;

- (d) Muraḡo wa Buthano la Lushaka, murumiwa wa Khoro ya Lushaka ya Mavunḡu kana muraḡo wa vhusimamilayo ha vunḡu, fhedzi u iledzwa hohu a hu shumi kha muraḡo wa Khoro ya Masipala o imelaho muvhuso wapo kha Khoro ya Lushaka; kana
  - (e) Muraḡo wa inwe Khoro ya Masipala, fhedzi u iledzwa hohu a hu shumi kha muraḡo wa Khoro ya Masipala o imelaho Khoro kha inwe Khoro ya Masipala ya khethekanyo inwe-vho.
- (2) Muthu ane a si tee u vha muraḡo wa Khoro ya Masipala hu tshi tevhelwa khethekanyo ya (1) (a), (b), (d), kana (e) a nga vha nkheteni wa Khoro, u ya nga phimo kana maga o n̄tshedzwaho nga mulayo wa lushaka.
  - (3) Zwickhala kha Khoro ya Masipala zwi fanela u ḡadzwa u ya nga mulayo wa Lushaka.

[Khethekanyo t̄hukhu ya. (3) yo engedzwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya v̄hufumiḡhanu ya Ndayotewa wa 2008.]

Tshifhinga tsha u shuma tsha Khoro dza Masipala

159. (1) Tshifhinga tsha u shuma tsha Khoro ya Masipala tshi nga si fhire minwaha miḡanu sa zwe zwa sumbedziswa zwone nga mulayo wa lushaka.
- (2) Arali Khoro ya Masipala yo fhaladzwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka, kana musi tshifhinga tshayo tshi tshi fhela, hu fanela u farwa khetho hu saathu u fhela maḡuvha a 90 u bva ḡuvha line Khoro ya fhaladzwa kana tshifhinga tshayo tsha fhela.
- (3) Khoro ya Masipala, inwe hu si yo fhaladzwaho nga murahu ha u dzhenelela hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 139, I dzula I tshi khou shuma u bva tshifhinga tshayo tshi tshi fhela kana I tshi fhaladzwa, u swikela Khoro ntswa yo khethiwaho I tshi ḡivhadzwa uri yo khethiwa.

[Khethekanyo ya. 159 yo imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

Matshimbedzele a nga ngomu

160. (1) Khoro ya Masipala –
- i dzhia tsheo nga ha u shumiswa ha maanḁa oṭhe na u shumiwa ha mishumo yoṭhe ya masipala;
  - i fanela u nanga mudzulatshidulo wayo;
- [Duvha ja u thoma u shuma ha phara ya (b) : 30 Fulwi 1997.]
- i nga nanga khorotshitumbe na dziṅwe komiti, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka; na uri
  - i nga thola vhashumeli vhane vha khou ṭoḁea kha u shuma mishumo yavho nga vhukoni.
- (2) Mishumo I tevhelaho I nga si ṅekedzwe nga Khoro ya Masipala:
- u phasisa milayo yapo;
  - u tendela mugaganyagwama;
  - u kombetshedza mithelo ya masipala na miṅwe mithelo na nyingamithelo; na
  - u engedza khadzimiso.
- (3) (a) Vhunzhi ha miraḁo ya Khoro ya Masipala I tea u vha I hone phanḁa ha musi hu tshi dzhiwa tsheo nga vouthu kha mafhungo maṅwe na maṅwe.
- (b) Mbudziso dzoṭhe dzi elanaho na mafhungo o bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (2) dzi langiwa nga tsheo yo dzhiwaho nga Khoro ya Masipala I na voutu dza u tikedza dza vhunzhi ha miraḁo.
- (c) Mbudziso dzoṭhe kha Khoro dzi tshewa u ya nga vhunzhi ha voutu dzo itwaho.
- (4) A hu na mulayo wapo une wa nga phasiswa nga Khoro ya Masipala nga nṅḁa ha musi—
- miraḁo yoṭhe ya Khoro yo thoma ya ḁivhadzwa zwavhuḁi; na
  - mulayo-wapo wo dzinginywaho wo thoma wa anḁadziwa u wana mahumbulwa a vhatu.
- (5) Mulayo wa lushaka u fanela u ṅea nḁila dza u wana—
- vhuhulu ha Khoro ya Masipala;
  - arali Khoro ya Masipala I tshi nga khetha khorotshitumbe kana komiti iṅwe-vho; kana

- (c) vhuhulu ha khorotshitumbe kana komiti inwe-vho ya Khoro ya Masipala.
- (6) Khoro ya Masipala I nga ita milayo yapo ine ya randela milayo na ndaela dza—
- nzudzanyo dza nga ngomu;
  - mushumo wayo na matshimbidzele; na
  - kuthomelwe, kuvhumbelwe, maitele, maanda na mishumo ya komiti dzayo.
- (7) Khoro ya Masipala I tea u ita mushumo wayo nga ndila I songo dzumbamaho, nahone I nga vala madzulo ayo, kana a komiti dzayo fhedzi hune zwa vhone zwo tea u ita ngauralo u ya nga lushaka lwa mushumo une wa khou itiwa.
- (8) Miraḁo ya Khoro ya Masipala vha na pfanelo ya u dzhenela kha matshimbidzele ayo na a komiti dzayo nga ndila ine—
- zwa tendela mahoro othe na madzangalelo o sumbedzwaho kha Khoro u vha o imelelwa zwavhuḁi;
  - ya yelana na demokirasi; na
  - ya nga langulwa nga mulayo wa lushaka.

Vhuḁalu

161. Mulayo wa vunḁu kha mutheo wa mulayo wa lushaka u nga nea vhuḁalu na nyiledzo dza Khoro dza Masipala na miraḁo yadzo.

U anḁadzwa ha milayo yapo ya masipala

162. (1) Mulayo wapo wa masipala u nga shumiswa fhedzi arali wo thoma wa anḁadzwa kha Gazete ya muvhuso wa vunḁu Jeneḁo.
- (2) Gazete ya Muvhuso ya vunḁu I tea u anḁadza mulayo wapo wa masipala arali yo humbelwa nga masipala.
- (3) Milayo yapo ya masipala I tea u swikelelea nga vthathu.

Muvhuso wapo wo dzudzanywaho

163. Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhelwa matshimbidzele o newaho kha khethekanyo ya 76 u fanela u—
- dzhiela nḁha madzangano a lushaka na a vunḁu o imelaho vhomasiḁala; na

- (b) ta matshimbidzele ane ngao muvhuso wapo wa nga—
  - (i) kwamana na muvhuso wa lushaka kana wa vunḁu;
  - (ii) nanga vhaimeleli vhane vha ḁo dzhenela kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu; na
  - (iii) shela mulenzhe kha maitale o randelwaho kha mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo ya 221 (1) (c).

[Khethekanyo ya.163 (b) yo imelwa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

Maṅwe mafhungo vho

164. Mafhungo maṅwe na maṅwe a yelanaho na zwa muvhuso wapo a songo ambiwaho nga hao kha Ndayotewa a nga ḁi randelwa nga mulayo wa lushaka kana nga mulayo wa vunḁu kha mutheo wa mulayo wa lushaka.

NDIMA YA 8

DZIKHOTHE NA NDAULO YA ZWA VHULAMUKAIMYI

Maandalanga a zwa vhuhaṭuli

165. (1) Maandalanga a zwa vhuhaṭuli ha Riphabuḽiki a nga fhasi ha khothe.
- (2) Khothe dzo ḽiimisa, nahone dzi ḽo shuma fhedzi u ya nga Ndayotewa na mulayo, une dza tea u u shumisa dzi sa dzhii masia na u sa ofha tshithu, u sa shumela vhatu vhane dza vha takalela fhedzi kana u vha na luvhengelambiluni kha vhaṅwe vhatu.
- (3) A hu na muthu kana muraḽo wa muvhuso ane a nga thithisa kha mushumo wa khothe.
- (4) Miraḽo ya muvhuso, nga maga a mulayo na maṅwe vho, I tea u thusa na u tsireledza dzikhothe u itela u khaṭhisedza vhuḽilangi, u sa dzhia masia, tshirunzi, u kona u shumiswa nga vhatu na u bveledza mishumo yadzo nga nḽila yone.
- (5) Ndaela kana tsheo dza khothe dzi vhoḽha vhatu vhoṭhe na miraḽo ya muvhuso yoṭhe ine idzi tsheo dza I kwama.
- (6) Ramulayo Muhulu wa Shango ndi ene ṭhoho ya vhuhaṭuli nahone u na vhuḽifhinduleli ha u thoma na u lavhelesa ndayo na zwiṭandadi zwi tevhedzwaho zwa mishumo ya vhuhaṭuli kha khothe dzoṭhe.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (6) yo engedzwa nga khethekanyo ya vhu 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe wa 2012 wa Ndayotewa.]

Sisiteme ya zwa Vhuhaṭuli

166. Khothe ndi dzi tevelaho—
- (a) Khothe ya zwa Ndayotewa;
- (b) Khothe Khulwane ya Khaṭhululo;
- (c) Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe na, zwi tshi katela na khothe khulwane ya khaṭulo inwe na inwe ine ya nga thomiwa u ya nga ha Mulayo wa Phalamennde u itela u

thetshelesa khaṭulo dzi bvaho khothe inwe na inwe i re na vhuimo vhu fanaho na ha Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe;

- (d) Khothe dza ha Madzhisiṭaraṭa; na
- (e) Khothe inwe na inwe yo thomiwaho [kana dzo ṭanganedzwaho] u ya nga Mulayo wa Phalamennde, zwi tshi katela na khothe inwe na inwe I re na tshiimo tshi fanaho na tsha Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe kana Khothe dza Madzhisiṭaraṭa.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (c) na (e) dzo imelwa nga khethekanyo ya vhu 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Khothe ya Ndayotewa

167. (1) Khothe ya zwa Ndayotewa yo vhumbwaho nga Phresidennde wa Khothe, Muthusa-Phresidennde wa Khothe na vhañwe Vhahaṭuli vha ṭahe.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (1) yo imelwa nga khethekanyo ya 11 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Mafhungo a re kha Khothe ya zwa Ndayotewa a tea u thetsheleswa nga Vhahaṭuli vha si ho fhasi ha malo.
- (3) Khothe ya zwa Ndayotewa—
  - (a) ndi yone khothe khulwanesa kha Riphabuḽiki; nahone
  - (b) i nga ita tsheo—
    - (i) kha mafhungo a ndayotewa; na
    - (ii) mafhungo mañwe na mañwe, arali ndayotewa ya tenda u ñea aphiji ya u ita livi zwo itiswa nga mbuno dza mafhungo a itisaho uri hu ñañwe kha mulayo wa ndeme wa tshitshavha nga u angaredza une wa tea u lavheleswa nga Khothe, nahone fhedzi tsheo kha mafhungo a zwa ndayotewa na kha mafhungo ane a tshimbilelana na tsheo dzine dza itwa kha khothe ya ndayotewa; na
  - (c) u ita tsheo ya u fhedza kha zwine ya vha na maandṭa khazwo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (3) i khou imelwa nga khethekanyo ya 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

- (4) Ndi Khothe ya zwa Ndayotewa fhedzi ine ya nga—
- ita tsheo kha phambano vhukati ha mirado ya muvhuso kha sia la lushaka na la vundu malugana na tshiimo tsha ndayotewa, maandza kana mishumo ya miñwe na miñwe ya mirado ya muvhuso;
  - ita tsheo kha u anana ha Mulayotibe wa phalamennde kana wa vundu na ndayotewa, fhedzi I nga ita hezwi kha nyimele dzo humbulelwaho (lavhelelwaho) kha khethekanyo ya 79 kana ya 121;
  - ita tsheo nga ha kushumiselwe lavhelelwaho kha khethekanyo ya 80 kana ya 122;
  - ita tsheo nga ha u anana ha khwiniso inwe na inwe na Ndayoyotewa;
  - ita tsheo nga ha uri Phalamennde kana Phresidennde o kundelwa kha u tevhela mbofho dza ndayotewa; kana u
  - khwaṭhisedza ṭhoḏea dza ndayotewa ya vundu u ya nga ha khethekanyo ya 144.
- (5) Khothe ya zwa Ndayotewa I na maandza a u ita tsheo ya u fhedza ya uri naa Mulayo wa Phalamennde, Mulayo wa vundu, na vhuḏifari vhuñwe na vhuñwe ha Phresidennde, zwi a anana na Ndayotewa, nahone u fanela u kwaṭhisedza ndaela ifhio na ifhio ya u sa ṭanganedzea yo itwaho nga Khothe Khulwane ya Khaṭhululo, Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe kana khothe ya tshiimo tshi fanaho nayo phanḏa ha musi iyo ndaela I tshi vha na maandza kana I tshi thoma u shuma.
- [Khethekanyo ṭhukhu ya vhu (5) i khou imelwa nga khethekanyo ya 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]
- (6) Mulayo wa lushaka kana milayo ya Khothe ya zwa Ndayotewa I tea u tendela muthu, musi zwi zwa lutamo Iwa kwaṭhululo kwayo na thendelo ya Khothe ya Ndayotewa, uri a—
- ḏise mafhungo thwii kha Khothe ya zwa Ndayotewa; kana a
  - ite kwaṭhululo kha Khothe ya zwa Ndayotewa u bva kha khothe inwe na inwe.

- (7) Mafhungo a zwa Ndayotewa a katela mafhungo mañwe na mañwe a kwamaho zwa tšhalutshedzo, tsireledzo kana zwa uri Ndayotewa I tevhelwe.

Khothe Khulwane ya Khaṭhulo

168. (1) Khothe Khulwane ya Khaṭhululo yo vhumbe na Phresidennde, Muthusa-Phresidennde khathihi na tshivhalo tsha vhahaṭuli vha zwa dzikhaṭhululo tsho tiwaho u ya nga Mulayo wa Phalamennde.

[Khethekanyo tšhuku ya (1) yo imelwa nga khethekanyo ya 12 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Mafhungo a re kha Khothe Khulwane ya Khaṭhululo a tea u tshewa khayi nga tshivhalo tsha vhahaṭuli tsho tiwaho u ya nga Mulayo wa Phalamennde.

[Khethekanyo tšhuku ya (2) yo imelwa nga khethekanyo ya 12 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya ndayotewa wa 2001.]

- (3) (a) Khothe Khulwane ya Khaṭhululo I nga ḍi tšhea khaṭhululo kha mafhungo mañwe na mañwe a bvaho Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe kana kha khothe ya vhuimo vhu linganaho na Khothe Khulwane ya Afrika Tshipembe, nga nṅa ha mafhungo a kwamaho zwa mishumo kana zwa mbambedzo nga nṅila ine ya ḍo tiwa nga Mulayo wa Phalamennde.
- (b) khothe Khulwane ya Khaṭhululo i nga ita tšheo fhedzi kha—
- (i) dzikhaṭhululo;
  - (ii) mafhungo a kwamaho zwa dzikhaṭhululo; na
  - (iii) mafhungo mañwe na mañwe ane a nga kha ḍi rumelwa khayi nga nyimele dzo tšalutshedzwaho nga Mulayo wa Phalamennde.

[Khethekanyo tšhuku ya (3) i khou imelwa nga khethekanyo ya 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Khothe dza Nṱha dza Afrika Tshipembe

169. (1) Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe i nga tshea—
- (a) mafhungo maṱwe na maṱwe a zwa Ndayotewa nga nṅḁa ha ayo ane—
    - (i) Khothe ya zwa Ndayotewa yo tenda u a thetshelasa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 167(6)(a); kana
    - (ii) o ṅetshedzwaho nga Mulayo wa Phalamennde kha khothe inwe I re na tshiimo tshi fanaho na tsha Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe; na
  - (b) maṱwe mafhungo a songo ṅetshedzwaho inwe khothe nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe i na Khethekanyo dzo tiwaho nga Mulayo wa Phalamennde, u ne Mulayo uyo u ita mbetshelo kha—
- (a) u thoma Khethekanyo dzine dza vha na khethekanyo nthihi kana mbili; na
  - (b) u ṅea maandḁalanga kha Khethekanyo kana tshidzulo kha Khethekanyo.
- (3) Khethekanyo inwe na inwe ya Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe—
- (a) I na Muḁaṱuli ane a vha Phresidennde;
  - (b) I nga vha na tshivhalo tshithihi kana zwinzhi zwa Vhathusa Muḁaṱuli ane a vha Phresidennde; nahone
  - (c) I na tshivhalo tsha vhahaṱuli vho tiwaho hu tshi tevhedzwa mulayosiṅwa wa lushaka.

[Khethekanyo ya 169 yo imelwa nga khethekanyo ya 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Dzinwe Khothe

170. Khothe dzoṱhe nga nṅḁa ha dzo ambiwaho kha khethekanyo dza vhu 167, 168 na 169 dzi nga tshea kha mafhungo maṱwe na maṱwe o tiwaho nga Mulayo wa Phalamennde; fhedzi khothe ya tshiimo tsha fhasi kha tsha Khothe ya Nṱha ya Afrika Tshipembe i nga si ite ṱhoḁisiso kha mulayo kha u anana na ndayotewa ha

mulayo muñwe na muñwe kana vhuḍifari vhuñwe na vhuñwe ha Phresidennde.

[Khethekanyo ya 170 yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Matshimbidzele a Khothe

171. Khothe dzoṭhe dzi shuma dzi tshi tevhedza mulayo wa lushaka nahone milayo na matshimbidzele zwi tea u tevhedza mulayo wa lushaka.

Maanḍa a Khothe kha mafhungo a zwa ndayotewa

172. (1) Musi I tshi tshea kha mafhungo a zwa ndayotewa, I tshi khou shumisa maanḍa ayo, khothe—
- (a) i tea u ita mulevho wa uri mulayo kana vhuḍifari vhuñwe na vhuñwe vhu sa anani na Ndayotewa a vhu shumi u swika afho hune zwa sa yelane ngaho; nahone
  - (b) i nga ita ndaela ine ya vha yo teaho nahone nga nḍila ya ndingano, zwi tshi katela—
    - (i) ndaela I no langa uri u bula uri a zwi shumi zwi ḍo dzhiwa ngauralo u bva murahu ha musu zwo bulwa ngauralo;
    - (ii) ndaela I no fhahea nḍivhadzo ya uri a zwi shumi Iwa tshifhinga na nga nyimele ifhio na ifhio, u itela uri maanḍalanga a vhusaho, a kone u khakhulula zwe zwa vha zwo khakhea.
- (2) (a) Khothe Khulwane ya Khaṭhululo, Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe, kana khothe ya tshiimo tshi fanaho I nga ita ndaela malugana na u yelana na ndayotewa ya Mulayo wa Phalamennde, Mulayo wa vunḍu kana vhuḍifari vhuñwe na vhuñwe ha Phresidennde, fhedzi ndaela ifhio na ifhio ya u sa anana na ndayotewa a I nga shumi u swikela I tshi khwaṭhiswa nga khothe ya zwa Ndayotewa.

[Phara (a) yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 7. Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

- (b) Khothe ine ya ita ndaela ya uri a zwi shumi u ya nga ha Ndayotewa, I nga fha ndaela ya u thivhelwa lwa tshifhinganyana kana thandululo ya tshifhinganyana kha lihora, kana I nga imisa maitele yo lindela tsheo ya Khothe ya zwa Ndayotewa kha u yelana na u shuma ha Mulayo kana vhuḍifari.
- (c) Mulayo wa lushaka u tea u tendela u fhiriselwa ha ndaela ya u sa anana na Ndayotewa kha Khothe ya Ndayotewa.
- (d) Muthu muḥwe na muḥwe kana muraḍo muḥwe na muḥwe wa muvhuso u re na dzangalelo lo lingana ho a nga ita khaḥululo, kana u ita khumbelo kha Khothe ya zwa Ndayotewa u itela u khaḥḥisa kana u shandukisa ndaela ya u sa anana na Ndayotewa malugana na ino khethekanyo ḥhukhu.

Maanda ane ya vha nao

173. Khothe ya zwa Ndayotewa Khulwane ya Khaḥululo na Khothe ya Nḥa ya Afrika Tshipembe i na maanda adzo a u tsireledza na u laula maitele adzo na u bveledzisa mulayo wa sialala, I tshi dzhiela nḥa dzangalelo la vhumukanyi.

[Khethekanyo ya vhu 173 yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 8 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

U tholiwa ha vhaofisiri vha zwa vhuḥaḥuli

174. (1) Mufumakadzi kana munna muḥwe na muḥwe a re na ndalukanyo dzo teaho, ane a vha muthu muḥwe na muḥwe o teaho, a nga tholiwa sa muofisiri wa zwa vhuḥaḥuli. Uri muthu ufhio na ufhio a kone u tholiwa kha Khothe ya zwa Ndayotewa u tea u vha hafhu e mudzulapo wa Afrika Tshipembe.
- (2) Musi hu tshi tholiwa vhaofisiri vha zwa vhuḥaḥuli, hu tea u dzhielwa nḥa ḥhoḍea ya u sumbedza tshivhumbeo ya uri tshivhumbeo tsha lushaka na mbeu Afrika Tshipembe.
- (3) Phresidennde sa ḥhoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka, nga murahu ha muso o kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuḥaḥuli na vharangaphanda vha mahoro a re na

vhaimelili kha Buthano Ja Lushaka, u vhea Phresidennde na Muthusa-Phresidennde wa khothe, nahone nga murahu ha musu o kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhafuli, u vhea Muhafuli Muhulwane na Muthusa-Muhafuli Muhulwane vha Khothe Khulwane ya Khafululo.

[Khethekanyo thukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya 13 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) Vhanwe Vhahafuli vha Khothe ya zwa Ndayotewa vha do tholwa nga Phresidennde sa thoho ya khorotshitumbe ya lushaka nga murahu ha musu o kwamana na Phresidennde wa Khothe na vharangaphanda vha mahoro a re na vhaimelili kha Buthano Ja Lushaka, u ya nga matshimbidzele a tevhelaho—
- (a) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhafuli I tea u dzudzanya mutevhe wa vhathu vhane vha tea u tiwa khavho une wa tea u vha u na madzina mararu u fhira tshivhalo tsha vhahafuli vhane vha tea u khethiwa, nahone mutevhe uyo u tea u newa Phresidennde.
  - (b) Phresidennde a nga thola u bva kha mutevhe, nahone u tea u eletshedza Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhafuli o sumbedza zwiitisi, arali muñwe kana vhanwe vhathu vha re kha mutevhe vha songo tendiwa, na musu hu tshi tea u vha na vhanwe vhane vha tea u tholiwa.
  - (c) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhafuli I tea u engedza mutevhe nga madzina a vhanwe vhathu vhane vha tea u tiwa nahone Phresidennde u do kona u thola vhathu u bva kha uyo mutevhe wo daziswaho.

[Khethekanyo thukhu ya. (4) yo imelwa nga khethekanyo ya. 13 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (5) Tshifhinga tshothe, mirado mina ya Khothe ya zwa Ndayotewa vha tea u vha vhe vhathu vhe vha vha vhe vhahafuli nga tshifhinga tshe vha tholiwa ngatsho kha Khothe ya zwa Ndayotewa.
- (6) Phresidennde u tea u thola Vhahafuli vhothe vha dziñwe khothe o wana ngeletshedzo I bvaho kha Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhafuli.

- (7) Vhañwe vhaofisiri vha zwa Vhuhāṭuli vha tea u tholiwa u ya nga Mulayo wa Phalamennde une wa tea u vhona uri u tholiwa, u huliswa, u pfukiswa kana u pandeliwa, kana u laṭiswa ha avha vhaofisiri vha zwa Vhuhāṭuli zwi tea u itwa hu si na u takadza vhañwe kana u dzhia sia.
- (8) Musi vhaofisiri vha zwa vuhāṭuli vha saathu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ita muano kana u khwaṭhisedza, u ya nga ha Shedulu ya 2 kha uri vha ḑo tevhela na u tsireledza Ndayotewa.

U tholiwa ha vhafarela vhahaṭuli

175. (1) Phresidennde a nga thola, mufumakadzi kana munna uri a shume sa Muthusa-Muhaṭuli wa Vhulamukanyi kana kha muhaṭuli kha Khothe ya zwa Ndayotewa arali hu na tshikhala tshi si na muthu kha iñwe ya ofisi idzo kana arali muthu o faraho iyo ofisi a siho. U nangiwa uho hu tea u itiwa nga themendelo ya Muraḑo wa Khabinethe ane a vha na vhuḑifhinduleli ha u langula zwa vhumukanyi ane a khou shuma u kwamana na Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa khathihi na Muhaṭuli Muhulwane, na u nangiwa sa Muthusa Muhaṭuli muhulwane wa Vhulamukanyi hu fanela u itwa kha renke dza vhahaṭuli vhane vho nangelwa u vha kha Khothe ya zwa Ndayotewa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya vhu 174(4).
- (2) Muraḑo wa Khabinethe a re na vhuḑifhinduleli kha zwa ndaulo ya vhumukanyi u tea u thola kana u nanga Vhafarela-Vhahaṭuli kha dziñwe khothe nga murahu ha musi o kwamana na muhaṭuli muhulwane wa khothe ine onoyo mufarela Muhaṭuli a ḑo shuma khayoy.

[Khethekanyo ya 175 yo imelwa nga khethekanyo ya vhu 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

Zwifhinga zwa u vha ofisini na mbadelo

176. (1) Muhaṭuli wa Khothe ya Ndayotewa u shuma tshifhinga tshine tsha sa engedzwe tsha miñwaha ya 12, kana u swikela a tshi

swika minwaha ya 70, zwine zwa nga swika u thoma, nga nḡḡa ha musi Mulayo wa Phalamennde u tshi engedza tshifhinga tsha u shuma tsha muhaṭuli wa Khothe ya Ndayotewa.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 15 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Vhaṅwe vhahaṭuli vha fara kana u shuma kha ofisi u swikela vha tshi bviswa mushumoni wavho hu tshi tevhelwa Mulayo wa Phalamennde.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo dza vhahaṭuli a zwi nga fhungudzwi.

U bviswa

177. (1) Muhaṭuli a nga bviswa fhedzi ofisini arali—
- (a) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhāṭuli I tshi nga wana uri muhaṭuli uyo u khou balelwa u ita mishumo yawe, ha na vhukoni na luthihi, kana o vhonwa mulandu wa u sa ḡifara zwavhuḡi ho kalulaho; na
  - (b) Buthano ḡa Lushaka ḡi tshi nga tshea uri uyo muhaṭuli a bviswe, nga kha ḡikumedzwa ḡo ṭanganedzwaho nga vouthu dzi si ho fhasi ha mbili tshararu tsha vouthu dza miraḡo yoṭhe.
- (2) Phresidennde u tea u bvisa Muhaṭuli ofisini yawe nga murahu ha u ṭanganedzwa ha ḡikumedzwa ḡa uri a bvisiwe.
- (3) Phresidennde, o wana ngeletshedzo kha Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhāṭuli a nga imisa muhaṭuli ane a khou ambiwa kha matshimbidzele a khethekanyo ṭhukhu ya (1).

Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhāṭuli

178. (1) Hu na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhāṭuli, yo vhumbiwaho nga—
- (a) Muhaṭuli Muhulwane ane a ranga phanḡa miṭangano ya Khomishini;
  - (b) Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khaṭhululo;

[Phara ya. (b) yo imelwa nga khethekanyo ya. 16 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (c) Muhaṭuli-Phresidennde muthihi o rumelwaho nga Vhaṭuli Vha Phresidennde;
- (d) Muraḍo wa Khabinethe a re na vhuḍiffhinduleli ha u langa zwa vhumukanyi kana muthu muṅwe o nangiwoh ngae;
- (e) Maadivokhethi mavhili vhane vha khou shuma sa Maadivokhethi vho nangiwoh nga vha phrofesheni ya vhuadivokhethi, u imelela phrofesheni nga vhuḍalo, nahone vho vhwewa nga Phresidennde;
- (f) Maaxende mavhili a no khou shuma sa maaxennde o nangiwoh nga vha phrofesheni ya maaxennde nga vhuḍalo, nahone vho vhwewa nga Phresidennde;
- (g) Mudededzi muthihi wa zwa milayo o nangiwoh nga vhadededzi vha milayo vha re yunivesithi dza Afrika Tshipembe;
- (h) Vhathu vha rathi vho nangiwoh nga Buthano ḽa Lushaka u bva kha miraḍo yaḽo, vhane vhararu vha hone vha tea u vha vha miraḍo ya mahoro mahanedzi o imelelwoh kha Buthano;
- (i) Vharumiwa vhaṅa vha tshoṭhe u ya kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu vho nangiwoh nga Khoro vha na vouthu dza u tikedza dza mavunḍu a siho fhasi ha a rathi;
- (j) vhathu vhaṅa, vho nangiwoh nga Phresidennde sa ṭhoho ya khorotshitumbe, nga murahu ha musi o kwamana na vhangaphanḍa vha mahoro oṭhe a re kha Buthano ḽa Lushaka; na
- (k) nga tshifhinga tsha musi hu tshi khou shumaniwa na mafhungo ane a kwama Khethekanyo ya Khothe ya Nṭha ya Afrika Tshipembe fhedzi, Muhaṭuli-Phresidennde wa Khethekanyo yeneyo na Mulangavunḍu wa heneffho; kana muṅwe o nangiwoh nga muṅwe na muṅwe wawho.

[Phara ya. (k) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998 nga khethekanyo ya. 16 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001 na u imelwa nga khethekanyo ya 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumisumbe ya Ndayotewa wa 2012.]

- (2) Arali tshivhalo tsho nangiwoh u bva kha phrofesheni ya maadivokhethi kana maaxende hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya (1)(e) kana (f), tshi tshi eḍana na tshivhalo

tsha zwikhala zwi teaho u qadziwa, Phresidennde u tea u vha thola , arali tshivhalo tsha vhatu vho nangiwo tshi tshi fhira tshivhalo tsha zwikhala zwi teaho u qadziwa, Phresidennde nga murahu ha musi o kwamana na phrofesheni yo livhanaho nazwo, u tea u thola vhanangiwa vho edanaho u qadza zwikhala, hu tshi dzihelwa ntha uri, avho vhanvha vha do tholiwa vha vhe vho imelela phrofesheni nga vhuqalo.

- (3) Mirado ya Khomishini yo nangiwo nga Khorv ya Lushaka ya Mavundu, vha do shuma u swikela hu tshi vhwava vhanvha kana hu tshi vha na tshikhala khavho. Minwe mirado yo nangiwo nga Khomishini, I shuma u swikela vho I nangaho vha tshi dzhia zwikhala izwo.
- (4) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatu I na maanda na mishumo ye ya I nweva nga Ndayotewa na nga mulayo wa lushaka.
- (5) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatu I nga eletshedza muvhuso wa lushaka na nga ha mafhungo manwe na manwe a kwamaho zwa Vhuhatu kana ndaulo ya zwa vhumukanyi, fhedzi musi I tshi sedzulusa manwe mafhungo nga nnda ha u tholiwa ha Mhuhatu, I tea u dzula I si na mirado yo nangiwo hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (1) (h) na (i).
- (6) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatu i nga ta matshimbidzele ayo; fhedzi tsho dza Khomishini dzi tea u tikedzwa nga vhezhi ha mirado yayo.
- (7) Arali Mhuhatu Muhulwane kana Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khatululo a sa koni u shumela Khomishini lwa tshifhinganyana, Mufarisa-Mhuhatu Muhulwane kana Mufarisa-Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khatululo, nga ndila yeneyo ine zwa do todiwa ngayo, u do farela kha Khomishini.

[Khethekanyo thukhu ya. (7) yo qadziswa nga khethekanyo ya. 2 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998 na u imelwa nga khethekanyo ya. 16 (c) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (8) Phresidennde na vhathu vhane vha thola, u ta kana u nanga miraḁo ya Khomishini hu tshi tevhedzwa khethekanyo tshukhu ya (1) (c), (e), (f) na (g), vha nga thola, u ta kana u nanga muṁwe na muṁwe wa miraḁo ya Khomishini nga maitele eneo, uri vha shume kha Khomishini musi muraḁo a kwameaho a sa nga koni u ita ngauralo lwa tshiffinganyana zwi tshi khou itiswa nga u lwala kana nga u sa vha hone kha Riphabuḽiki kana nga tshinwe tshiitisi tshi fushaho kana tshi pfeseseaho.

[Khethekanyo tshukhu. (8) yo ḁadziswa nga khethekanyo ya. 2(b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

Maandḁalanga a zwa Vhutshutshisi

179. (1) Hu na maandḁalanga mathihi a zwa vhutshutshisi a lushaka kha Riphabuḽiki o vhumbwaho hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde o vhumbwaho nga—
- (a) Mulangi wa Vhutshutshisi wa Lushaka wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha ane a vha tshoho ya maandḁalanga a zwa vhutshutshisi, nahone o tholiwa nga Phresidennde sa tshoho ya khorotshitumbe ya lushaka; na
  - (b) Vhalangi vha Vhutshutshisi ha Tshitshavha na vhatshutshisi sa zwo tewaho nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Maandḁalanga a zwa vhutshutshisi a na maanḁa a u thoma matshimbidzele a tsengo ya milandu o imela muvhuso, na u ita mishumo miṁwe na miṁwe yo teaho yo livhanaho na u thoma matshimbidzele a tsengo ya vhugevhenga.
- (3) Mulayo wa lushaka u tea u vhona uri vhalangi vha Vhutshutshisi ha Tshitshavha—
- (a) vha na ndalukano dzo teaho; na uri
  - (b) vha na vhuḁiffhinduleli ha vhutshutshisi kha vhupo ho tiwaho; hu tshi tevhedzwa khethekanyo tshukhu ya (5).
- (4) Mulayo wa Lushaka u tea u ita uri maandḁalanga a zwa vhutshutshisi a shume u ita mishumo yao a si na nyofho, tshiḁalula na u dzhia sia.
- (5) Mulangi wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha wa Lushaka—

- (a) o tendelana na muraḁo wa Khabinete ane a vha na vhuḁifhinduleli ha vhulamukanyi, nahone nga murahu ha musi o kwamana na Vhalangi vha Vhutshutshisi ha Tshitshavha, u fanela u ta mbekanyamaitele ya zwa vhutshutshisi ine ya tea u tevhedzwa kha maitele a zwa vhutshutshisi;
- (b) u fanela u ṅea ndaela dza mbekanyamaitele dzine dza tea u tevhelwa kha maitele a u tshutshisa;
- (c) a nga dzhenelela kha maitele a zwa u tshutshisa arali ndaela dza mbekanyamaitele dzi sa khou tevhelwa; na uri
- (d) a nga sedzulusa tsheo ya u tshutshisa kana u sa tshutshisa, nga murahu ha musi o kwamana na Mulanguli wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha o teaho nahone nga murahu ha musi o thetshesela mafhungo a vhatu vha kwameaho zwi tshi wela kha tshifhinga tsho tiwaho nga Mulangi wa Vhutshutshisi ha Tshitshavha wa Lushaka, u bva kha vha tevhelaho—
  - (i) Muhwelelwa.
  - (ii) Muhweleli.
  - (iii) Muthu muṅwe na muṅwe ane Mulangi wa Lushaka a vhona o tea.
- (6) Muraḁo wa Khabinete a re na vhuḁifhinduleli ha zwa ndaulo ya vhulamukanyi u fanela u vha ene a na vhuḁifhinduleli ha u fhedzisela kha zwa maandlanga a zwa vhutshutshisi.
- (7) Mafhungo oṱhe maṅwe na maṅwe a kwamaho maandlanga a zwa vhutshutshisi a fanela u tiwa nga mulayo wa lushaka.

Maṅwe mafhungo a kwamaho ndaulo ya vhulamukanyi

180. Mulayo wa Lushaka u nga bula kha mafhungo maṅwe na maṅwe ane a kwama ndaulo ya zwa vhulamukanyi I songo bulwaho kha Ndayotewa, zwi tshi katela—
- (a) mbekanyamushumo dza vhubudisi dza vhaofisiri vha zwa khaṱhulo;
  - (b) maitele a u shumana na dzimbilaelo malugana na vhaofisiri vha zwa khaṱhulo; na
  - (c) u shela mulenzhe nga vhaṅwe vhatu nga nṅḁa ha vhaofisiri vha zwa khaṱhulo kha tsheo dza khothe.

NDIMA YA 9

ZWIIMISWA ZWA MUVHUSO ZWI TIKEDZAHO DEMOKIRASI YA ZWA NDAYOTEWA

U thomiwa na milayo I zwi vhusaho

181. (1) Zwiimiswa zwa muvhuso zwi tevhelaho ndi zwone zwine zwa khwaṭhisa demokirasi ya zwa ndayotewa kha Riphabuḽiki—
- (a) Mutsireledzi wa Tshitshavha.
  - (b) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe.
  - (c) Khomishini ya Ṭhuṭhuwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza zwitshavha zwa Mvelele, Vhurereḽi na Luambo.
  - (d) Khomishini ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu.
  - (e) Muoditha-Dzhenerala.
  - (f) Khomishini ya u langa Khetho.
- (2) Hezwi zwiimiswa zwo ḽiimisa, nahone zwi shuma fhedzi nga fhasi ha Ndayotewa na mulayo, nahone zwi tea u sa dzhia masia, khathihi na uri zwi tea u shumisa maanḽa azwo na u ita mishumo yazwo zwi sa ofhi tshithu, u sa itela mishumo kha vhathu vhane zwa funa fhedzi, na u sa dzhia sia.
- (3) Miṅwe miraḽo ya muvhuso, nga maitele a milayo na u dzhiwa ha vhuṅwe vhukando kana maga, i tea u thusa na u tsireledza hezwi zwiimiswa u itela vhuḽilangi hazwo, u sa dzhia masia, tshirunzi na u ita mishumo nga nḽila i fushaho.
- (4) A hu na muthu kana muraḽo wa muvhuso ane a nga thithisa kha mishumo ya izwi zwiimiswa.
- (5) Hezwi zwiimiswa zwi na vhuḽifhinduleli kha Buthano ḽa Lushaka, nahone zwi tea u ṅea muvhigo malugana na mishumo yazwo na kushumele kha Buthano ḽa Lushaka luthihi kana u fhira nga ṅwaha.

Mutsireledzi wa Tshitshavha

Mishumo ya Mutsireledzi wa Tshitshavha

182. (1) Mutsireledzi wa tshitshavha u na maandā a u ita zwi tevhelaho, sa zwine zwa langulwa nga mulayo wa lushaka—
- (a) u ita t̄hoḡisiso ya vhuḡifari vhuḡwe na vhuḡwe kha mafhungo maḡwe na maḡwe a muvhuso, kana kha ndaulo ya muvhuso kha sia ḡiḡwe na ḡiḡwe ḡa muvhuso zwine zwa khou humbulelwa uri a si zwa vhukuma kana zwi bveledzaho zwithu zwiḡwe na zwiḡwe zwi si zwavhuḡi kana u dzhia sia;
  - (b) u ḡea muvhigo malugana na vhuḡifari honoho; na
  - (c) u dzhia vhukando kana maga o teaho a u khakhulula.
- (2) Mutsireledzi wa Tshitshavha u na maḡwe maandā na mishumo zwo bulwaho nga mulayo wa lushaka.
- (3) Mutsireledzi wa Tshitshavha a nga si ite t̄hoḡisiso kha tsheo dza khothe.
- (4) Mutsireledzi wa Tshitshavha u tea u swikelelea nga vhatu vhoḡhe na nga zwitshavha zwoḡhe.
- (5) Muvhigo muḡwe na muḡwe wo bviswaho nga Mutsireledzi wa Tshitshavha u tea u sumbedzwa vhatu, nga nḡa ha musi nyimele dzi songo ḡowealeho dzine dza ḡo tiwa u ya nga mulayo wa lushaka, dzi tshi t̄oḡa uri muvhigo u vhe tshiphiri.

Tshifhinga tsha u shuma ofisini

183. Mutsireledzi wa Tshitshavha u tholiwa lwa tshifhinga tshi sa dovhololwi tsha miḡwaha ya sumbe.

Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe

Mishumo ya Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afurika Tshipembe

184. (1) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I ḡo—
- (a) t̄uḡwedza t̄thonifho ya pfanelo dza vhuthu na mvelele ya zwa pfanelo dza vhuthu;

- (b) tũtũwedza tsireledzo, mveledziso na tswikelelo ya pfanelo dza vhuthu, na u
  - (c) monithara na u sedzulusa u tevhelwa ha pfanelo dza vhuthu kha Riphabuŵiki.
- (2) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I na maanda, sa zwine ya laulwa nga mulayo wa lushaka, o teaho kha u ita mishumo yayo, zwi tshi katela na maanda a—
- (a) u ita tũhoŵisiso na u űea muvhigo malugana na u tevhelwa ha pfanelo dza vhuthu;
  - (b) u dzhia vhukando ha u wana nŵila ya u khakhulula he pfanelo dza vhuthu dza pfukhwa;
  - (c) u ita tũhoŵisiso na;
  - (d) u funza.
- (3) Nwaha muŵwe na muŵwe Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I tea u humbela miraŵo ya muvhuso yo teaho u űetshedza mafhungo malugana na maga vho a dziahho kha u pfesesa pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo malugana na u wana dzinndu, mutakalo, zwiŵiwa, maŵi, tsireledzo ya vhapo, pfunzo, na zwa mupo.
- (4) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe I na maŵwe maanda na mishumo zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

[Khethekanyo ya. 184 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa vhu 65 wa 1998.]

Khomishini ya Tũtũwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza zwitshavha zwa Mvelele, Vhurereli na Luambo

Mishumo ya Khomishini

185. (1) Ndivho khulwane dza Khomishini ya Tũtũwedzo na Tsireledzo ya pfanelo dza zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na Luambo ndi dzi tevhelaho—
- (a) u tũtũwedza tũthompho ya pfanelo dza zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na Luambo;

- (b) u ṭuṭuwedza na u bveledza mulalo, vhukonani, vhuthu, u konḡelelana na vhuthihi ha lushaka vhukati ha zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo hu tshi tevhedzwa ndinganyiso, u sa vha na tshiḡalula na vhuḡibaḡekanyi ho vhofholowaho; na
  - (c) u themendela u thomiwa ha mvelele na u ḡanganedza tshitshavha tsha mvelele kana iṛwe khoro kana dzikhoro dza tshitshavha kana zwitshavha zwa Afrika Tshipembe, hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.
- (2) Khomishini I na maanḍa, sa zwi langulwaho nga mulayo wa lushaka, ane a vha a ndeme kha u kona u swikelela ndivho dzayo khulwane, zwi tshi katela, maanḍa a u monithara, u ḡoḡisisa, u funza, u ṭuṭuwedza, u eletshedza na u fha muvhigo nga ha mafhungo a kwamaho pfanelo dza zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo.
  - (3) Khomishini I nga ḡea muvhigo wa mafhungo afhio na afhio a welaho fhasi ha maanḍa na mishumo yayo kha Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe uri I ite ḡhoḡisiso.
  - (4) Khomishini I na maanḍa na mishumo zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Kuvhumbelwe kwa Khomishini

186. (1) Tshivhalo tsha miraḡo ya Khomishini ya ḡuṭuṭuwedzo na Tsireledzo ya zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo na u tholiwa hayo na tshifhinga tsha u shuma ofisini tshayo, zwi fanela u randelwa nga mulayo wa lushaka.
- (2) Tshivhumbeo tsha khomishini tshi tea—
  - (a) u vha tsho imelela nga u ḡanḍavhuwa zwitshavha zwiḡulwane zwa mvelele, vhurereli na luambo Afrika Tshipembe; na
  - (b) u sumbedza nga u ḡanḍavhuwa tshivhumbeo tsha mbeu Afrika Tshipembe.

Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu

Mishumo ya Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu

187. (1) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu I tea u tūtuwedza t̄thonifho ya ndinganyiso ya mbeu, u tsireledza, u bveledzisa, u tsireledza na u swikelelwa ha ndinganyiso ya mbeu.
- (2) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu I na maand̄a, sa vhunga I tshi laulwa nga mulayo wa lushaka, wo teaho kha u ita mishumo yayo, zwi tshi katela na maand̄a a u monithara, u ita t̄hod̄isiso, u funza, u tūtuwedza, u eletshedza na u ŋea muvhigo malugana na mafhungo a ndinganyiso ya mbeu.
- (3) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu I na mañwe maand̄a na miñwe mishumo zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Muoditha-Dzhenerala

Mishumo ya Muoditha-Dzhenerala

188. (1) Muoditha-Dzhenerala u tea u oditha na u ŋea muvhigo malugana na mbalelano, zwitatamennde zwa gwama na ndangulo ya zwa gwama zwa—
- (a) mihasho yoṯhe ya muvhuso wa lushaka na muvhuso wa vunḡu khathihi na ndaulo dza hone;
- (b) mimasipala yoṯhe; na
- (c) tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe kana tshivhumbeo tsha zwa mbalelano zwine zwa t̄odiwa uri zwi odithiwe nga Muoditha-Dzhenerala nga mulayo wa lushaka na wa vunḡu.
- (2) Hu tshi ḡadziswa kha mishumo yo randelwaho kha khethekanyo t̄hukhu ya (1) na musi hu tshi tevhedzwa mulayo muñwe na muñwe, Muoditha-Dzhenerala a nga oditha na u ŋea muvhigo nga ha mbalelano, zwitatamennde zwa gwama na ndangulo ya zwa gwama kha—

- (a) tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsho lambedzwaho nga Tshikwama tsha Mbuelo tsha lushaka kana Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vundu, kana nga masipala; kana;
  - (b) tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsho tendelwaho hu tshi tevhelwa mulayo ufho kana ufho wa u tnganedza tshelede I no do shumiselwa zwa nnyi na nnyi.
- (3) Muoditha-Dzhenerala u tea u ngetshedza muvhigo wa odithi kha vhusimamilayo vhuwe na vhuwe vhune ha vha na dzangalelo kha u oditha, na kha maangalanga afho na afho o randelwaho nga mulayo. Mivhigo yothe I fanela u angadzwa.
- (4) Muoditha-Dzhenerala u na manwe maanga na minwe mishumo yo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Tshifhinga tsha u shuma ofisini

189. Muoditha-Dzhenerala u fanela u tholiwa lwa tshifhinga tsho tiwaho, tshi sa shanduki nahone tshi sa dovhololwi, tsha minwaha I re vhukati ha mitanu na ya fumi.

Khomishini ya Zwa Khetho

Mishumo ya Khomishini ya zwa Khetho

190. (1) Khomishini ya zwa Khetho I do—
- (a) langula, I tshi tevhela mulayo wa lushaka, khetho dza madzangano a vhusimamilayo a lushaka na a vundu na a masipala;
  - (b) vhone uri idzo khetho ndi khetho kwadzo dzo vhotholowaho; na u
  - (c) divhadza mvelelo dza khetho dzenedzo hu saathu u fhela tshifhinga tshine tsha tea u vha tsho randelwa nga mulayo wa lushaka tshine tsha do vha tshi tshipufhi u ya nga hune zwa konadzea ngaho.
- (2) Khomishini ya Khetho I na manwe maanga na minwe mishumo yo randelwaho nga mulayo wa lushaka.

Kuvhumbelwe kwa Khomishini ya Khetho

191. Khomishini ya zwa Khetho I tea u vhumbiwa nga vhatu vha si ho fhasi ha vhararu. Tshivhalo tsha miraḁo na tshifhinga tshine vha tea u vha vhe ofisini ngatsho zwi tea u randelwa nga mulayo wa lushaka.

Maandalanga a ñivhusaho a laulaho zwa Khasho

Maandalanga a Khasho

192. Mulayo wa Lushaka u tea u thoma maandalanga a ñivhusaho a u langula zwa khasho, hu tshi itelwa tshitshavha, na u itela uri hu vhe na mihumbulo minzhi I imeleho tshitshavha tsha Afrika Tshipembe nga u angaredza.

Mbetshelo nga u angaredza

U tholiwa

193. (1) Mutsireledzi wa Tshitshavha na miraḁo ya Khomishini inwe na inwe yo thomiwaho nga fhasi ha iyi Ndimba vha tea u vha vhe vhafumakadzi kana vhanna vhane—
(a) vha vha vhadzulapo vha Afrika Tshipembe;
(b) vha vha vho tewaho nga u fara poswo yeneyo; na
(c) vha tevhedzela ðhoḁea dziñwe na dziñwe dzo randelwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) ðhoḁea ya Khomishini yo thomiwaho nga iyi Ndimba ya u sumbedza nga u ðanḁavhuwa tshivhumbeo u ya nga mbeu kana lushaka tsha Afrika Tshipembe zwi tea u dzhielwa nḁha musi miraḁo I tshi tholiwa.
- (3) Muoditha-Dzhenerala u tea u vha e mufumakadzi kana munna ane a vha mudzulapo wa Afrika Tshipembe, o tewaho nga u fara poswo yeneyo. Hu tea u dzhielwa nḁha nga maanḁa nḁivho yo khetheaho, kana tshenzhemo kha zwa u oditha,

- tshelede dza muvhuso nahone zwa ndaulo ya muvhuso na zwone zwi tea u dzhielwa n̄tha musu hu tshi tholwa Muoditha-Dzhenerala.
- (4) Phresidennde, hu tshi tevhelwa themendelo ya Buthano ̄a Lushaka, u tea u thola Mutsireledzi wa Tshitshavha, Muoditha-Dzhenerala na miraḡo ya—
- Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe;
  - Khomishini ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu; na
  - Khomishini ya zwa Khetho.
- (5) Buthano ̄a Lushaka ̄i tea u themendela vhathu vho—
- nangiwaho nga komiti ya Buthano ̄a Lushaka ̄o vhumwaho nga tshivhalo tsha miraḡo ya madzangano oḡhe tsho imelelwaho nga u linganela kha Buthano; na
  - vho tendiwaho nga Buthano nga ̄ikumedzwa ̄o ḡanganedzwaho nga vouthu dza thikhedzo—
    - dzi linganaho 60 tsha ḡana ya miraḡo ya Buthano, arali themendelo I ya u tholiwa ha Mutsireledzi wa Tshitshavha kana Muoditha-Dzhenerala; kana
    - ya vhunzhi ha miraḡo ya Buthano, arali themendelo I ya u tholiwa ha muraḡo wa Khomishini.
- (6) U dzhenelela ha tshitshavha tshapo , kha u themendela zwi nga itwa sa zwe zwa lavhelelwa kha khethekanyo ya 59 (1)(a).

U bviswa ofisini

194. (1) Mutsireledzi wa Tshitshavha, Muoditha-Dzhenerala kana muraḡo wa Khomishini yo thomiwaho nga fhasi ha iyi Ndima a nga bviswa ofisini yawe fhedzi nga n̄thani ha—
- u sa ḡifara zwavhuḡi, u balelwa u ita mushumo na u sa kona mushumo;
  - u wanululwa malugana na izwo nga komiti ya Buthano ̄a Lushaka, na
  - u ḡanganedzwa ha ̄ikumedzwa nga Buthano ̄a uri uyo muthu a bvisiwe ofisini.

- (2) Likumedzwa la Buthano la Lushaka malugana na u bvisiwa ofisini ha—
  - (a) Mutsireledzi wa Tshitshavha kana Muoditha-Dzhenerala u fanela u țanganedziwa nga vouthu dza thikhedzo dza mbili tshararu tsha mirađo ya Buthano; kana
  - (b) Murađo wa Khomishini u fanela u țanganedziwa nga vouthu dza thikhedzo dza vhunzhi ha mirađo ya Buthano.
- (3) Phresidennde a nga—
  - (a) imisa muthu Iwa tshifhinganyana ofisini musi kana nga murahu ha u thoma ha u tshimbizwa ha mishumo ya komiti ya Buthano la Lushaka na u bviswa ha uyo muthu; na
  - (b) fanela u bvisa muthu ofisini musi ho țanganedzwa likumedzwa nga Buthano li huwelelaho uri muthu a bviswe.

NDIMA YA 10

NDAULO YA MUVHUSO

Ndeme dza mutheo na milayo I vhusaho ndaulo ya Muvhuso

195. (1) Ndaulo ya muvhuso I tea u vhuswa nga ndeme na milayo zwa demokirasi zwo katelwaho kha Ndayotewa, hu tshi katelwa na milayo I dzi tevhelaho—
- Hu tea u ṭụṭuwedziwa na u dzula hu na kushumele kwa tshiimo tsha n̄tha tsha phrofeshinala.
  - Hu tea u ṭụṭuwedzwa u shumiswa ha tshomedzo nga n̄dila yavhuḍi nahone I sa ḍuri.
  - Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha yo livhanywa na mveledziso.
  - Tshumelo dzi tea u itelwa vhathu hu si na u dzhia masia, nahone nga maitele kwao na nga n̄dila yo linganelaho.
  - ṭḥoḍea dza vhathu dzi tea u fhindulwa kana u dzhielwa n̄tha, nahone vhathu vha tea u ṭụṭuwedzwa u dzhenelela kha u bveledza mbekanyamaitele.
  - Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha na vhuḍifhinduleli
  - Hu tea u kombetshedziwa uri hu vhe na u sa dzumbama nga u n̄ea vhathu mafhungo ane a vha a vhukuma, a swikeleleaho nahone nga tshifhinga tsho teaho.
  - Hu tea u vha na ndangulo yavhuḍi ya vhashumi khathihi na maitele a u bveledzisa phanḍa mabuḍo avho a mishumo, u itela uri hu bveledzwe nga vhuḍalo vhukoni ha vhathu.
  - Ndaulo ya Muvhuso I tea u vha nga n̄dila ine ya vha yo imelela vhathu vhoṱhe vha Afrika Tshipembe nga u angaredza, hune maitele a u thola na ndangulo dza vhashumi zwa vha zwo thewa kha vhukoni, u sa dzhia sia, maitele kwao, khathihi na ṭḥoḍea ya u lulamisa u sa lingana zwa tshifhinga tsha kale, hezwi zwi tshi khou itelwa u kona u wana vhuimeleli ho ṭanḍavhuwaho.
- (2) Milayo I re afho n̄tha I shuma kha—
- ndaulo ya sia l̄inwe na l̄inwe ḵa muvhuso;
  - Miraḍo ya muvhuso; na
  - mabindu a muvhuso.

- (3) Mulayo wa Lushaka u tea u ita uri hu vhe na t̥h̥u̥t̥h̥uwedzo ya ndeme na milayo zwo bulwaho kha khethekanyo t̥h̥ukhu ya (1).
- (4) U tholiwa ha vhathu vhanzhi kha ndaulo ya muvhuso hu tshi tevhelwa mbekanyamaitele a zwo ngo thivhelwa fhedzi mulayo wa lushaka u tea u langula uhu u thola kha tshumelo ya muvhuso.
- (5) Mulayo u no khou langula ndaulo ya zwa muvhuso u nga fhambanyisa vhukati ha dzisekhithara dzo fhambanaho, dzindaulo kana zwiimiswa.
- (6) Lushaka na mishumo ya sekhithara dzo fhambanaho, ndaulo kana zwiimiswa zwa ndaulo ya muvhuso ndi zwithu zwo teaho u dzhielwa n̥tha kha mulayo une wa langula ndaulo ya muvhuso.

Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso

196. (1) Hu na Khomishini nthihi ya Tshumelo ya Muvhuso kha Riphabuḽiki.
- (2) Khomishini yo ḽiimisa, nahone I tea u sa dzhia sia, I tea u shumisa maanḽa ayo na u ita mishumo yayo I si na nyofho, I sa khou itela u takadza vhaṅwe kana u dzhia sia u itela uri hu dzule hu na ndaulo yavhuḽi ya muvhuso na milayo ya phrofesheni ya vhuimo ha n̥tha kha tshumelo ya muvhuso. Khomishini I fanela u langulwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Miṅwe miraḽo ya muvhuso, nga kha vhukando kana maga a mulayo kana maṅwe vho I fanela u thusa na u tsireledza Khomishini u kwhaṽhisedza vhuḽilangi kana vhuḽiimisi hayo, u sa dzhia sia, tshirunzi na vhukoni ha Khomishini. A hu na muthu kana muraḽo wa muvhuso ane a nga dzhenelela kha mishumo ya Khomishini.
- (4) Maanḽa na mishumo ya Khomishini ndi—
  - (a) u t̥u̥t̥uwedza ndeme na milayo zwo ṅetshedzwaho kha khethekanyo ya 195, kha tshumelo ya muvhuso nga u angaredza;

- (b) u țođisisa, u lavhelesa na u sengulusa dzangano na ndaulo, na tshumelo ya vhashumi kha tshumelo ya muvhuso;
- (c) u dzinginya maga a u kwhațhisedza kushumele kwavhuđi nahone nga vhukoni kha tshumelo ya muvhuso;
- (d) u sumbedza nđila kha u kwhațhisedza uri matshimbidzele a vhashumi malugana na kutholele , kusudzuluselwe/ u pfukiselwa, u gonyiswa na kupandelwe kwa vhashumi zwi vhe zwi yelanaho na ndeme na milayo yo nętshedzwaho kha khethekanyo ya 195; na
- (e) u vhiga malugana na nyito na kushumele kwa mishumo yayo, hu tshi katelwa na mawanwa ane ya nga a bvededza na masia na ngeletshedzo ine ya nga I ņea, u ņea ndingo ya uri ndeme na milayo zwo țalutshedzwaho kha khethekanyo ya 195 zwi tevhedza u swika ngafhi; na
- (f) u ya nga ha yone iņe kana yo tou wana mbilaelo iņwe—
  - (i) to investigate and evaluate the application of u țođisisa, na u sedzulusa khumbelo ya vhashumi na maitete a ndangulo ya tshishavha, na u vhiga kha maanđalanga a khorotshitumbe na vhusimamilayo ho teaho;
  - (ii) țođisisa mbilaelo dza vhashumi na maitete kha tshumelo ya muvhuso malugana na nyito dza tshiofisi kana u pfukwa, na u themendela vhukando kana maga a ndulamiso o teaho;
  - (iii) u lavhelesa na u țođisisa kutevhedzele kwa matshimbidzele kana maitete o teaho a tshumelo ya muvhuso; na
  - (iv) u eletshedza mirađo ya muvhuso wa lushaka na ya vunđu malugana na kushumele kwa vhashumeli vha tshumelo ya muvhuso, hu tshi katelwa na a u kunga vhashumi, kutholelwe, u sudzulusa, u bvisa mushumoni, na zwiņwe-vho zwi yelanaho na mabuđo a mishumo ya vhashumi kha tshumelo ya muvhuso; na

(g) u shumisa mañwe maanḁa na u shuma mishumo yo randelwaho nga Mulayo wa Phalamennde.

[Phara ya (g) yo ḁadziswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (5) Khomishini I na vhuḁifhinduleli kha Buthano ḁa Lushaka.
- (6) Khomishini I tea u ḁea muvhigo luthihi nga ḁwaha u ya nga ha Khethekanyo ḁhukhu ya (4) (e)—
- (a) kha Buthano ḁa Lushaka; na musi
- (b) zwi tshi tevhedza mishumo yoḁhe yayo kha vundu, kha vhusimamilayo ha vundu ḁeneḁo.
- (7) Khomishini I na vhakhomishinari vha 14 vhe vha tholiwa nga Phresidennde—
- (a) Vhaḁanu vha vhakhomishinari vha tendelwa nga Buthano ḁa Lushaka hu tshi tevhelwa khethekanyo ḁhukhu ya (8) (a); na
- (b) khomishinari muthihi muthihi wa vundu ḁiñwe na ḁiñwe o nangwaho nga Mulangavundu wa ḁeneḁo vundu hu tshi tevhelwa khethekanyo ḁhukhu ya (8) (b).
- (8) (a) Khomishinari o tholiwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo ḁhukhu ya (7) (a) u tea u vha—
- (i) o themendelwa nga komiti ya Buthano ḁa Lushaka yo vhubwaho nga miraḁo yo linganelaho ya mahoro oḁhe o imelwaho Buthanoni; na uri
- (ii) o tendelwa nga Buthano nga ḁikumedzwa ḁo ḁanganedzwaho ḁi re na vouthu dza u tikedza dza vhunzhi ha miraḁo yaḁo.
- (b) Khomishinari o nangiwo nga Mulangavundu wa vundu u tea u vha—
- (i) o themendelwa nga komiti ya vhusimamilayo ha vundu ho vhubwaho nga miraḁo yo linganelaho ya mahoro oḁhe o imelwaho kha vhusimamilayo; na musi;
- (ii) o tendelwa nga vhusimamilayo nga ḁikumedzwa ḁo ḁanganedzwaho ḁi re na voutu dza u tikedza dza vhunzhi ha miraḁo yahoo.
- (9) Mulayo wa Phalamennde u tea u langula maitela a u thola vhakhomishinari.

- (10) Khomishinari u tholelwa u shuma miŋwaha miŋanu fhedzi, ine ya nga vusuludzwa hafhu themo nthihi fhedzi, nahone u fanela u vha e mufumakadzi kana munna ane a vha—
- mudzulapo wa Afrika Tshipembe; na
  - muthu o teaho nahone a re na nḡivho kana tshenzhemo kha ndaulo, kana mbetshelo dza tshumelo ya vthathu.
- (11) Khomishinari a nga bviswa ofisini fhedzi—
- arali hu na u sa ḡifara zwavhuḡi, u sa kona kana u kundelwa u shuma;
  - u waniwa ha zwithu izwi nga komiti ya Buthano ḡa Lushaka kana, siani ḡa khomishinari o nangiwa ho nga Mulangavunḡu wa vunḡu, nga komiti ya vhusimamilayo ha vunḡu ḡeneḡo, na
  - u tangedzwa ha ḡikumedzwa nga Buthano kana vhusimamilayo ha vunḡu ḡeneḡo, hu na vouthu dza u tikedzwa nga vhunzhi ha miraḡo u bviswa ofisini ha khomishinari.
- (12) Phresidennde u fanela u bvisa khomishinari onoyo ofisini musi—
- ho ḡangedzwa nga Buthano ḡikumedzwa ḡine ḡa themendela u bviswa ha khomishinari; kana
  - nḡivhadzo yo tou ḡwalwaho nga Mulangavunḡu wa vhusimamulayo ha vunḡu honoho ya u ḡangedza ḡikumedzwa ḡa uri khomishinari a bviswe ofisini.
- (13) Vhakhomishinari vho bulwaho kha khethekanyo ḡhukhu ya (7)
- vha nga shumisa maanḡa na u ita mishumo ya Khomishini kha mavunḡu avho sa zwine mulayo wa lushaka wa ḡalusa zwone.

Tshumelo ya Muvhuso

197. (1) Nga ngomu kha ndaulo ya muvhuso hu na tshumelo ya muvhuso ya Riphabuḡiki ine ya tea u shuma, na u vhumbiwa u ya nga mulayo wa lushaka, nahone ine ya tea u shumisa mbekanyamaitele ya muvhuso wa tshenetsho tshifhinga nga nḡila I fulufhedzeaho.

- (2) Milayo ya u thola kha tshumelo ya muvhuso zwi tea u langiwa nga mulayo wo lushaka. Vhashumi vha tewa nga u wana dziphesheni kwadzo sa zwine zwa languliswa zwone nga mulayo wa lushaka
- (3) A hu na mushumi wa tshumelo ya muvhuso ane a ɔo dzhiewa n̄tha u fhira vhañwe vhashumi kana ane a ɔo khethululwa nga n̄thani ha uri uyo muthu u tikedza dzangano l̄ifhio na l̄ifhio la pol̄itiki.
- (4) Mivhuso ya Vun̄du I na vhuɔifhinduleli ha u kunga, u thola, u takusa, u sudzulusa na u pandela mirado ya tshumelo ya muvhuso kha ndangulo dzavho kha mutheo ho sedzwa maitete a fanaho a milayo na maimo zwi shumaho kha tshumelo ya muvhuso.

NDIMA YA 11

TSHUMELO DZA TSIRELEDZO

Milayo I dzi vhusaho

198. Milayo I tevhelaho I vhusa zwa tsireledzo ya lushaka kha Riphabuḽiki—
- (a) Tsireledzo ya lushaka I tea u sumbedza vhuḽikumedzeli ha vhadzulapo vhoṽthe vha Afrika Tshipembe, sa vthathu nga vhoṽthe na lushaka, ha u tshila sa vthathu vha linganaho, u tshila nga Iwa mulalo na pfano, u vhoḽholowa kha nyofho na u ṽoḽa, khathihi na u ṽoḽa na u tshila vhutshilo ha khwine.
  - (b) Vhuḽikumedzeli kha u tshila nga Iwa mulalo na zwi thivhelaho vthathu vha Afrika Tshipembe u dzhenelela kha zwa nndwa ya zwiṽhvhane kha lushaka na kha dzitshaka, nga nṽa ha musi zwo tiwa ngauralo nga ndayotewa kana mulayo wa lushaka.
  - (c) Tsireledzo ya lushaka I tea u bvededzwa phanḽa hu tshi khou tevhelwa mulayo, hu tshi katelwa na mulayo wa dzitshaka.
  - (d) Tsireledzo ya lushaka I ḽo vha nga fhasi ha maandḽalanga a Phalamennde na a khorotshitumbe ya lushaka.

U thomiwa, kuvhumbelwe, na vhuḽifari ha tshumelo dza tsireledzo

199. (1) Tshumelo ya tsireledzo ya Riphabuḽiki yo vhumbiwa nga mmbi nthihi ya vhuḽileli, tshumelo ya mapholisa nthihi na tshumelo iṽwe na iṽwe ya zwa vhuṽevhi yo thomiwaho u ya nga Ndayotewa.
- (2) Mmbi ya vhuḽileli ndi yone mmbi ya maswole I re mulayoni kha Riphabuḽiki.
- (3) Nga nṽa ha tshumelo dza tsireledzo dzo thomiwaho u ya nga Ndayotewa, madzangano a zwiṽhvhane kana tshumelo dzo raloho zwi nga thomiwa u ya nga mulayo wa lushaka.
- (4) Tshumelo dza tsireledzo dzo tea u vhumbiwa na u langiwa nga mulayo wa lushaka.

- (5) Tshumelo dza tsireledzo dzi tea u shuma, na u gudisa khathihi na u ʒoḡa uri miraḡo yadzo I shume u ya nga Ndayotewa na mulayo, zwi tshi katela mulayo wa sialala wa dzitshaka na thendelano dza dzitshaka dzi vhoḡhaho Riphabuḡiki.
- (6) A hu na muraḡo wa tshumelo ya tsireledzo ifhio kana ifhio ane a ḡo tevhedza ndaela ine ya si vhe mulayoni zwi tshi tou vha khagala.
- (7) A hu na tshumelo ya tsireledzo kana muraḡo ufhio na ufhio wayo, ane a nga ita mishumo yawe nga nḡila—
  - (a) ine ya vhaisa lutamo Iwa ḡihoro ḡa poḡotiki ḡi re mulayoni u ya nga Ndayotewa;
  - (b) ya u tikedza madzangalelo afhio kana afhio a ḡihoro ḡa poḡitiki.
- (8) U itela uri hu vhe na u tevhedzwa ha milayo ya u sa dzumba na vhuḡifhinduleli, komiti ya madzangano kana mahoro o fhambananaho ya Phalamennde, I fanela u langula tshumelo dzoḡhe dza tsireledzo nga nḡila /maitele o tiwaho nga mulayo wa lushaka kana ndaela dza Phalamennde.

Vhupileli

Mmbi ya Vhupileli

200. (1) Mmbi ya vhupileli I tea u vhumbiwa na u langiwa sa mmbi ya maswole a re na Vhuḡifari havhuḡi.
- (2) Ndivho khulwane ya mmbi ya vhupileli ndi u pilela na u tsireledza Riphabuḡiki, tshirunzi tsha vhupo hayo na vhatu vhayo, u ya nga ha Ndayotewa na ndayo dza mulayo wa dzitshaka u no langula u shumiswa ha mmbi.

Vhuḡifhinduleli ha zwa poḡitiki

201. (1) Muraḡo wa Khabinethe u tea u vha na vhuḡifhinduleli kha zwa vhupileli.
- (2) Ndi Phresidennde fhedzi ane sa ḡohoho ya maandalanga a lushaka, a nga tendela u shumiswa ha mmbi—

- (a) kha tshumisano na tshumelo ya mapholisa;
  - (b) kha u pilela Riphabuḽiki, kana
  - (c) kha u khunyeledza mbofho ya mashango oṭhe.
- (3) Musi mmbi ya vhupileli I tshi shumiswa kha mishumo ifhio na ifhio yo bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (2) Phresidennde u tea u ḽivhadza Phalamennde, nga u ṭavhanya, nahone nga vhuḽalo nga ha—
- (a) zwiitisi zwa u shumiswa ha mmbi ya vhupileli,
  - (b) fhethu huṅwe na huṅwe hune mmbi ya khou shumiswa;
  - (c) tshivhalo tsha vhathu vho dzhenelaho; na
  - (d) tshifhinga tsho lavhelelwaho uri mmbi I nga shumiswa ngatsho.
- (4) Arali Phalamennde ya sa dzula tshifhingani tsha maḽuvha a sumbe a u thoma nga murahu ha musu mmbi ya vhupileli I tshi shumiswa sa zwo ambiwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (2), Phresidennde u tea u ṅea komiti mafhungo ane a ṭoḽiwa nga khethekanyo ṭhukhu ya (3) kha komiti ya u langula yo teaho.

U Khomandiwa/langiwa ha mmbi ya vhupileli

202. (1) Phresidennde sa ṭhoho ya khorotshitumbe ya lushaka ndi ene Mulangammbi Muhulwane wa mmbi ya vhupileli, nahone u tea u thola Mulangammbi wa vhupileli.
- (2) U langa mmbi ya vhupileli hu tea u itwa u ya nga tsumbandila ya muraḽo wa Khabinethe a re na vhuḽifhinduleli kha zwa vhupileli, nga fhasi ha maandalanga a Phresidennde.

Tshiimo tsha vhupileli ha lushaka

203. (1) Phresidennde, sa ene ṭhoho ya khorotshitumbe ya lushaka, a nga ḽivhadza tshiimo tsha vhupileli ha lushaka nahone u fanela u ḽivhadza Phalamennde nga u ṭavhanya na nga vhuḽalo malugana na—
- (a) tshiitisi tsha u ḽivhadzwa ha itsho tshiimo;
  - (b) fhethu huṅwe na huṅwe hune mmbi ya vhupileli ya khou shumiswa hone; na
  - (c) tshivhalo tsha vhathu vho zwi dzhenelaho.

- (2) Arali Phalamennde I songo dzula musi tshiimo tsha vhupileli tshi tshi ñivhadzwa, Phresidennde u tea u vhidza Phalamennde kha dzulo ñi songo ñowealeho hu saathu fhela mañuvha a sumbe tsho ñivhadzwa.
- (3) U ñivhadzwa ha tshiimo tsha vhupileli hu a fhela hoñthe nga nñdani ha musi ho tendelwa nga Phalamennde hu saathu fhela mañuvha a sumbe tsho ñivhadzwa.

Vhuñwaleli ha vhathu zwavho vha re kha vhupileli

204. Vhuñwaleli ha vhathu zwavho vha re kha zwa vhupileli vhu fanela u vhumbiwa nga mulayo wa lushaka, u itela u shuma nga fhasi ha ndangulo ya muraño wa Khabinethe a re na vhuñifhinduleli ha zwa vhupileli.

Mapholisa

Tshumelo ya Tshipholisa

205. (1) Tshumelo ya Tshipholisa ya lushaka I tea u vhumbiwa nga nñila ine ya ño shuma kha lushaka na kha vunñu, na kha zwa mivhuso yapo arali zwo tea.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u thoma maanña na mishumo ya Tshumelo ya Tshipholisa khathihi na uri u tea u ita uri Tshumelo ya Tshipholisa I ite mishumo yayo nga vhukoni, hu tshi dzhielwa nñha ñhoñea dza vunñu.
- (3) Ndivho dza tshumelo ya tshipholisa ndi u thivhela na u ita u ñoñisisa kha zwa vhuvenu, u vhona uri shango ñi lale, khathihi na u tsireledza na u londota vhadzulapo vha Riphabuñiki na ndaka dzavho, u tikedza na u tevhedza mulayo.

Vhuñifhinduleli ha zwa Politiki

206. (1) Muraño wa Khabinethe u tea u vha na vhuñifhinduleli kha zwa vhuñholisa, na uri u tea u ta mbekanyamaitele ya lushaka ya zwa vhuñholisa nga murahu ha u kwamana na mivhuso ya vunñu na u dzhiela nñha ñhoñea dza vhuñholisa na dza vunñu sa zwe zwa tiwa nga khorotshitumbe dza mavunñu.

- (2) Mbekanyamaitele ya vhupholisa ya lushaka I nga ñea mbetshelo dza mbekanyamaitele dzo fhambanaho malugana na mavunḁu o fhambanaho nga murahu ha musi ho dzhielwa nṱha ṱhoḁea dza vhupholisa dza aya mavunḁu.
- (3) Vunḁu liṅwe na liṅwe li tea—
- (a) u lavhelesa vhuḁifari ha mapholisa;
  - (b) u langa vhukoni ha tshumelo ya tshipholisa , zwi tshi katela u ṱanganedza mivhigo nga ha tshumelo ya tshipholisa;
  - (c) u ṱuṱuwedza vhushaka havhuḁi vhukati ha mapholisa na tshitshavha;
  - (d) u kala vhukoni ha u pholisa zwi khagala; na
  - (e) u kwamana na muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa malugana na vhumemu na zwa vhupholisa kha vunḁu.
- (4) Khorotshitumbe ya vunḁu I na vhuḁifhinduleli ha mishumo ya vhupholisa—
- (a) yo ñetshedzwaho nga Ndimu heyi;
  - (b) yo ñetshedzwaho u ya nga mulayo wa lushaka; na
  - (c) yo avhelwaho khayi u ya nga ha mbekanyamaitele ya zwa vhupholisa ya lushaka.
- (5) Uri hu itwe mishumo ye ya sumbedzwa kha khethekanyo ṱhukhu ya (3), vunḁu—
- (a) li nga ṱoḁisisa, kana la thola khomishini ya ṱhoḁisiso kha mbilaelo dzifhio na dziifhio ya u sa ita mishumo ya mapholisa zwavhuḁi kana u kwashea ha vhushaka vhukati ha mapholisa na tshitshavha tshifhio kana tshifhio; na u
  - (b) li tea u ita themendelo kha muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli ha zwa vhupholisa.
- (6) Musi ho ṱanganedzwa mbilaelo yo ḁiswaho nga khorotshitumbe ya vunḁu, dzangano lo ḁiimisaho nga loṱhe la mbilaelo dza mapholisa lo vhumbiwaho nga mulayo wa lushaka li tea u ṱoḁisisa, vhuḁa vhu no khou humbulelwa ha, kana mulandu we wa itwa nga muraḁo wa tshumelo ya tshipholisa kha vunḁu.

- (7) Mulayo wa lushaka u fanela u n̄tshedza mutheo malugana na u thomiwa, maan̄ḁa, mishumo na ndaulo ya tshumelo dza tshipholisa ya masipala.
- (8) Komiti yo vhum̄bwaho nga muraḁo wa Khabinethe na miraḁo ya Khoro dza Khorotshitumbe yo sedzanaho na zwa vhupholisa I fanela u vhum̄biwa u itela tshumisano yo khwaḁhaho ya tshumelo ya tshipholisa pfano yo khwaḁhaho vhukati ha masia a muvhuso.
- (9) Vhusimamilaḁo ha vunḁu vhu nga ḁoḁa uri khomishinari wa vunḁu a ḁivhonadze phanḁa hayo kana phanḁa ha komiti in̄we na in̄we u fhindula dzimbudziso.

U langiwa ha Tshumelo ya Tshipholisa

207. (1) Phresidennde sa ḁhoho ya khorotshitumbe ya lushaka u tea u thola mufumakadzi kana munna uri a vhe Khomishinari wa Lushaka wa tshumelo ya tshipholisa, u itela uri a lange tshumelo ya tshipholisa.
- (2) Khomishinari wa Lushaka u tea u shumisa maan̄ḁa awe a u langa tshumelo ya tshipholisa u ya nga mbekanyamaitele ya vhupholisa ya lushaka na tsumbandila dza muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa.
- (3) Khomishinari wa Lushaka a tshi khou tendelana na khorotshitumbe ya vunḁu u tea u thola mufumakadzi kana munna uri a vhe khomishinari wa vunḁu kha vunḁu leneḁo, fhedzi arali Khomishinari wa Lushaka na khorotshitumbe ya vunḁu vha kundelwa u tendelana nga ha uhu u thola, muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa u ḁo tea u konanya izwi zwigwada.
- (4) Vhakhomishinari vha vunḁu vha na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa kha mavunḁu avho—
- (a) sa zwo randelwaho nga mulayo wa lushaka; na
  - (b) nga u tevhedza maan̄ḁa a khomishinari dza lushaka u vhusa na u langula tshumelo ya tshipholisa u ya nga khethekanyo ḁhukhu ya (2).

- (5) Khomishinari wa vunḁu u tea u vhiga kha vhusimamilayo ha vunḁu nḁwaha muḁwe na muḁwe nga ha vhupholisa kha vunḁu Jeneḁo, nahone u tea u rumela khophi ya muvhigo kha Khomishinari wa Lushaka.
- (6) Arali khomishinari wa vunḁu a sa tsha vha na fulufhelo kha khorotshitumbe ya vunḁu, khorotshitumbe yeneyo I nga thoma maga o fanelaho u itela u bvisa kana u sudzulusa kana maga a ndaḁiso kha khomishinari u ya nga ha mulayo wa lushaka.

Vhuḁwaleli ha vhathu zwavho vha re kha zwa tshipholisa

208. Vhuḁwaleli ha vhathu zwavho kha tshumelo ya tshipholisa vhu tea u thomiwa nga mulayo wa lushaka u itela u shuma nga fhasi ha muraḁo wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha zwa vhupholisa.

Zwa vhusevhi

U thomiwa na u langiwa ha tshumelo dza zwa vhusevhi

209. (1) Tshumelo ifhio na ifhio ya zwa vhusevhi, nga nnḁa ha ya tshipiḁa tshifhio na tshifhio tsha mmbi ya vhupileli kana tsha tshumelo ya tshipholisa I nga thomiwa fhedzi nga Phresidennde sa ḁhoho ya khorotshitumbe ya lushaka, nahone u ya nga mulayo wa lushaka.
- (2) Phresidennde sa ḁhoho ya khorotshitumbe ya lushaka u tea u thola mufumakadzi kana munna sa ḁhoho ya tshumelo ya zwa vhusevhi inḁwe na inḁwe yo thomiwaho malugana na khethekanyo ḁhukhu ya (1) nahone u tea u vha na vhuḁifhinduleli ha polḁitiki ha u langa na u sumbedza nḁila kha inḁwe na inḁwe ya idzo tshumelo, kana u nga muraḁo wa Khabinethe uri a vhe na uho vhuḁifhinduleli.

Maanḁa, mishumo na u lavhelesa

210. Mulayo wa lushaka u tea u langa ndivho, maanḁa na mishumo ya tshumelo dza zwa vhusevhi zwi tshi katela tshipiḁa tshinwe na tshinwe tsha zwa vhusevhi ha mmbi ya vhupileli kana tshumelo ya tshipholisa nahone u tea u ita uri—

(a) hu vhe na u ṭanganelana ha tshumelo dzoṭhe dza zwa vhusevhi; na

(b) hu vhe na muthu zwawe ane a ḁo sedza kushumele kwa idzo tshumelo, ane a ḁo vha e tshipikiṭere o tholiwaho nga Phresidennde sa ṭhoho ya khorotshitumbe ya lushaka hu na thendelo nga likumedzwa lo ṭanganedziwaho ya Buthano ja Lushaka hu na voutdu dza u tikedza dzi si ho fhasi ha mbili tshararu tsha miraḁo ya lo.

NDIMA YA 12

VHARANGAPHANḐA VHA ZWA SIALALA

U țanganedza

211. (1) Zwiimiswa, tshiimo na mushumo wa mahosi zwi a țanganedzwa, u ya nga mulayo wa sialala, hu tshi tevhedzwa Ndayotewa.
- (2) Khoro ya musanda ine ya tevhela maitele a mulayo wa sialala nahone I nga isa phanḑa na u shuma I tshi tevhela mulayo muñwe na muñwe u no khou shuma khathihi na nḑowelo, hu tshi katelwa khwiniso kha, kana u fheliswa ha mulayo wonoyo kana 'maitele eneo.
- (3) Khothe dzi tea u shumisa mulayo wa sialala musi uyo mulayo u tshi khou shuma, dzi tshi tevhela Ndayotewa na mulayo muñwe na muñwe une wa shumana fhedzi na zwa mulayo wa zwa sialala.

Mishumo ya vharangaphanḑa vha sialala

212. (1) Mulayo wa lushaka u nga ita uri hu vhe na mishumo ya vharangaphanḑa ha sialala sa tshiimiswa kha vhupo hawo kha mafhungo a kwamaho zwitshavha zwapo.
- (2) U shumana na mafhungo a kwamanaho na zwa vharangaphanḑa ha zwa sialala, mishumo ya vharangaphanḑa vha sialala, na maitele a zwitshavha vha tshi tevhedzela milayo ya sialala—
- (a) mulayo wa lushaka kana wa vunḑu, u nga ita uri hu vhe na u thomiwa ha nḑu dza vharangaphanḑa vha sialala, nahone
- (b) mulayo wa lushaka u nga thoma khoro dza vharangaphanḑa vha sialala.

NDIMA YA 13

GWAMA

Mafhungo a zwa Gwama nga u tou angaredza

Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka

213. (1) Hu na Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka tshine khatsho tshelede yothe yo tangedzwaho nga muvhuso wa lushaka ya do badelwa khatsho, nga nnda ha tshelede yo siwaho nnda zwi tshi pfesesea nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Tshelede I nga bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka fhedzi—
- (a) hu tshi tevhedzwa mukovho u ya nga ha Mulayo wa Phalamennde; kana
- (b) sa ine ya do bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka musi zwo tiwa nga u ralo u ya nga ha Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (3) Mukovhe wa vunđu u linganaho wa mbuelo yo kuvhanganywaho nga lushaka u do bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo ya Lushaka.

[Duvha ja u thoma u shumisa khethekanyo ya. 213: 1 Phando 1998.]

Mikovhe na u neta ha mbuelo nga ndila ya ndingano

214. (1) Mulayo wa Phalamennde u tea u ita uri hu vhe na—
- (a) u kovhekanywa ha mbuelo yo kuvhanganywa nga masia a muvhuso wa lushaka, a vunđu na a muvhuso wapo nga ndila ya ndingano;
- (b) u tiwa ha mukovhe wa vunđu jinwe na jinwe nga ndila ya ndingano ya mukovhe wa mbuelo wa vunđu; na
- (c) huwe u netshedzwa ha mukovhe kha vunđu, muvhuso wapo kana masipala u bvaho kha mukovhe wa mbuelo wa muvhuso wa lushaka, na nyimele dziwe na dziwe dzine netshedzo dzenedzo dza do itwa nga fhasi hadzo.

- (2) Mulayo une wa khou ambiwa kha khethekanyo tshukhu ya (1) u nga phasiswa fhedzi arali ho sedzwa mivhuso ya mavunḁu, muvhuso wapo wo dzudzanywaho nahone Khomishini ya zwa Gwama I tea u vha yo kwamiwa, nahone ho dzhielwa nṅha themendelo dziṅwe na dziṅwe dza Khomishini—
- madzangalelo a lushaka;
  - mbetshelo iṅwe na iṅwe ine ya ḁo itwa malugana na zwikolodo zwa lushaka na dziṅwe mbofho dza lushaka;
  - tshoḁea na madzangalelo a muvhuso wa lushaka u ya nga maimo a ndivho
  - tshoḁea dza u vhona uri mavunḁu na masipala vha a kona u ṅetshedza tshumelo dza mutheo na u ita mishumo ye vha ṅewa yone;
  - vhukoni ha zwa ndangulo ya tshelede ya mavunḁu na masipala;
  - tshoḁea dza u bveledzisa phanḁa na dziṅwe vho dza mavunḁu, muvhuso wapo na masipala;
  - phambano dza zwa ikonomi nga ngomu kha mavunḁu na vhukati ha mavunḁu;
  - mbofho dza mavunḁu na masipala u ya nga ha mulayo wa lushaka,
  - lutamo Iwa mukovhe wa mbuelo nga ṅḁila I linganaho nahone yo lavhelelwaho,
  - tshoḁea ya u fhindula nga mbofholowo kha zwa shishi kana tshoḁea dziṅwe dza tshifhinganyana na zwiṅwe zwiitisi u ya nga ndivho ya maimo.

[Duvha ja u thoma u shumisa khethekanyo ya . 214: 1 Phando 1998.]

Migaganyagwama ya Lushaka na ya Vunḁu na ya masipala

215. (1) Migaganyagwama ya lushaka, vunḁu na masipala na maitete a mugaganyagwama zwi fanela u tshutwedza u vha khagala, vhuḁifhinduleli na ndangulo yavhuḁi ya tshelede ya ikonomi, zwikolodo na sekhithara ya muvhuso.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u randela—
- tshivhumbeo tsha migaganyagwama ya lushaka, mavunḁu na masipala;

- (b) tshifhinga tshine migaganyagwama ya lushaka kana ya vunḑu ya ḑo vhwewa ṭafulani; nahone
  - (c) migaganyagwama kha sia ḷiṅwe na ḷiṅwe ḷa muvhuso I tea u sumbedza hune mbuelo ya bva hone na ṅḷila ine zwibviswa zwo dzinginywaho zwa ḑo tevhedza mulayo wa lushaka.
- (3) Migaganyagwama kha sia ḷiṅwe na ḷiṅwe ḷa muvhuso I tea u vha na—
- (a) nyanganyelo dza mbuelo na zwibviswa dzi tshi fhambanyisa vhukati ha tshelede I re hone na zwibviswa zwa zwino; nahone
  - (b) madzinginywa a u lambedza ṭhahelero I no khou lavhelelwa kha tshifhinga tshine tsha khou itelwa khumbelo; nahone
  - (c) tsumbedzo ya ndivho malugana na u koloda na zwiṅwe zwivhumbeo zwa milandu ya muvhuso zwine zwa ḑo gonyisa zwikolodo zwa muvhuso kha ṅwaha u tevhelaho.

[Ḑuvha ḷa u thoma u shumisa khethekanyo ya. 215: 1 Phando 1998.]

Ndaulo ya Vhufaragwama

216. (1) Mulayo wa lushaka u tea u ta tshikwama tsha lushaka na u randela maga u khwaṭhisedza uri hu vhe na u bvela khagala na u thoma u kona u langula zwibviswa kha sia ḷiṅwe na ḷiṅwe ḷa muvhuso nga u thoma—
- (a) maitele a tendiwaho a muvhalelano nga u angaredza;
  - (b) u vhekanya zwibviswa zwi fanaho;na
  - (c) maitele na maimo zwi fanaho zwa vhufaragwama.
- (2) Vhufaragwama ha lushaka vhu tea u kombetedza u tevhelwa ha maga o thomiwaho u ya nga khethekanyo ṭhukhu ya (1), nahone vhu nga imisa u pfukiselwa ha zwikwama kha muraḑo wa muvhuso arali muraḑo wa muvhuso wonoyo a wanala a tshi khou bvela phanḑa na u pfuka kana u sa tevhedzela maga eneo.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 5 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) Tsheo ya u imisa u dzheniswa ha tshelede ine ya khou kolodwa vunḁu u ya nga khethekanyo tshukhu ya 214 (b) I nga dzhiiwa fhedzi kha nyimele dzo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (2) nahone—
- (a) a I nga imisi u dzheniswa ha tshelede lwa tshifhinga tshi fhiraho maḁuvha a 120; na uri
- (b) i nga itiwa nga u tshavhanya, fhedzi I ḁo fhela nga yoṱhe u bva murahu, nga nḁa ha musi zwo tendelwaho nga Phalamennde, I tshi tevhela maitete a fanaho na o thomiwaho nga khethekanyo ya 76 (1), na u randelwa nga milayo na ndaela yo tshanganelaho ya Phalamennde. Maitete aya a fanela u vha o fhela hu saathu fhela maḁuvha a 30 u bva ḁuvha ḁe vhfufaragwama ha lushaka ha dzhia tsheo.

[Khethekanyo tshukhu ya. (3) yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 5 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) Phalamennde I nga vusuludza tsheo ya u imisa u dzhenisa tshelede Iwa tshifhinga tshi sa fhiriho maḁuvha a 120 nga tshifhinga tshithihi, hu tshi tevhelwa maitete o thomiwaho u ya nga khethekanyo tshukhu ya (3).
- (5) Phanḁa ha musi Phalamennde I tshi nga tendela kana u vusuludza tsheo ya u imisa u dzheniswa ha tshelede kha vunḁu—
- (a) Muoditha-Dzhenerala u tea u ḁea muvhigo kha Phalamennde; na
- (b) vunḁu ḁi tea u ḁewa tshifhinga tsha u ḁiimelela kha u pomokwa na u vhea mafhungo aḁo phanḁa ha komiti.

U wana

217. (1) Musi muraḁo wa muvhuso kha sia ḁa muvhuso ḁa lushaka, ḁa vunḁu na ḁapo, kana tshiimiswa tshiḁwe na tshiḁwe tsho sumbedzwaho kha mulayo wa lushaka, thendelano dza ndaka kana tshumelo, u fanela u ita ngauralo hu tshi khou tevhedzwa sisiṱeme ine ya vha kwayo, nga ndinganyiso, u vha khagala, na u sa ḁura.

- (2) Khethekanyo tshukhu ya (1) a I thivheli muraḁo wa muvhuso kana zwiimiswa zwo bulwaho kha khethekanyo tshukhu yenyeyo u thoma u shumisa mbekanyamaitele ya u wana ine ya n̄etshedza—
  - (a) khethekanyo ya zwine zwa takaleleswa hu tshi n̄etshedzwa dzikont̄iraka; na
  - (b) tsireledzo kana mveledziso ya vhatu, kana zwigwada zwa vhatu, vhe vha vha vha sa dzhielwi n̄tha kale zwi tshi khou itiswa nga tshiḁalula tshi si kwatsho.
- (3) Mulayo wa lushaka u tea u randela mutheo une khawo mbekanyamaitele yo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (2) ya tea u shumiswa.

[Khethekanyo tshukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

U ḁivhofha ha Muvhuso

218. (1) Muvhuso wa lushaka, muvhuso wa vundu kana wapo u nga ita khadzimiso fhedzi arali phulufhedziso I tshi yelana na nyimele dziḁwe na dziḁwe dzo bulwaho kha mulayo wa lushaka.
- (2) Mulayo wa lushaka wo buliwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) u nga phasiswa nga murahu ha musi themendelo dza Khomishini ya zwa Tshelede dzo no sedzuluswa.
- (3) Kha ḁwaha muḁwe na muḁwe, muvhuso u tea u anḁadza muvhigo wa phulufhedziso dze wa ḁea.

[ḁuvha ḁa u thoma u shumisa khethekanyo ya . 218: 1 Phando 1998.]

Muholo wa vhatu vho faraho poswo dza muvhuso

219. (1) Mulayo wa Phalamennde u tea u thoma mutheo wa u ta—
  - (a) Miholo, magavhelo na mbuelo dza miraḁo ya Buthano ḁa Lushaka, vhurumiwa ha tshoḁhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu, miraḁo ya Khabinethe, Vhathusa-Miniḁa, vharangaphanḁa vha sialala, na miraḁo ifhio na ifhio ya vharangaphanḁa vha zwa sialala ; na

- (b) u guma ha u elwa ha miholo, magavhelo kana mbuelo zwa mirado ya vhusimamilayo ha vunḁu, mirado ya khorotshitumbe na mirado ya Khoru dza Masipala dza zwigwada zwo fhambanaho.
- (2) Mulayo wa lushaka u tea u thoma khomishini I qivhusaho ine ya do ita themendelo malugana na miholo, magavhelo na mbuelo zwo sumbedzwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1).
- (3) Phalamennde I nga phasisa mulayo wo sumbedzwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) fhedzi nga murahu ha musi yo sedzulusa themendelo dza khomishini yo thomiwaho u ya nga khethekanyo tshukhu ya (2).
- (4) Khorotshitumbe ya Lushaka, ya vunḁu, masipala kana maanḁalanga afhio na afhio o teaho a nga shumisa mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo tshukhu ya (1) fhedzi nga murahu ha musi yo sedzulusa themendelo dza khomishini yo thomiwaho u ya nga khethekanyo tshukhu ya (2).
- (5) Mulayo wa lushaka u tea u thoma mitheo malugana na u ta miholo, magavhelo na mbuelo dza vhahaḁuli, Mutsireledzi wa Tshitshavha, Muoditha Dzhennera, na mirado ya khomishini ifhio na ifhio yo tiwaho kha Ndayotewa, zwi tshi katela na maanḁalanga a zwa khasho o bulwaho kha khethekanyo ya 192.

Khomishini ya Gwama

U thomiwa na mishumo

220. (1) Hu na khomishini ya zwa Tshelede ya Riphabuḁiki ine ya ita themendelo dzo lavhelelwaho kha iyi Ndima, kana kha mulayo wa lushaka kha Phalamennde, vhusimamilayo ha vunḁu na maanḁalanga afhio na afhio o tiwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) Khomishini yo qiiimisa nahone I tea fhedzi u tevhedzela Ndayotewa na mulayo, nahone I tea u sa dzhia masia.
- (3) Khomishini I tea u shuma I tshi tevhedza Mulayo wa Phalamennde, nahone kha u ita mishumo yayo, I tea u dzhiela

n̄tha zwiitisi zwoṭhe zwo teaho, hu tshi katelwa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 214(2).

U vhewa ha miraḡo na tshifhinga tsha ofisi

221. (1) Khomishini yo vhumbiwa nga vhafumakadzi na vhanna vha tevhelaho vho vhwewaho nga Phresidennde sa ṭhoho ya khorotshitumbe ya lushaka—
- (a) Mudzulatshidulo na muthusa-mudzulatshidulo;
  - (b) vhathu vhararu vho nangiwoho, nga murahu ha vhukwamani na Vhalangavunḡu, vha tshi bva kha mutevhe wo dzudzanywaho u ya nga maitele o randelwaho nga mulayo wa lushaka,
  - (c) vhathu vhavhili vho nangiwoho, nga murahu ha vhukwamani na muvhuso wapo wo dzudzanywaho vha tshi bva kha mutevhe wo dzudzanywaho u ya nga maitele o randelwaho nga mulayo wa lushaka, na
  - (d) vhathu vhaṅwe vhavhili.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuṭanu ya Ndayotewa wa 1999] na u imelwa nga khethekanyo ya. 7(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (1A) Mulayo wa Lushaka wo bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) u fanela u tendela u dzhenelela ha—
- (a) Vhalangavunḡu kha u dzudzanywa ha mutevhe wo bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) (b); na
  - (b) muvhuso wapo wo dzudzanywaho kha u dzudzanya mutevhe wo bulwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) (c).

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1A) yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 7 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Miraḡo ya Khomishini vha tea u vha vha na vhukoni ho teaho.
- (3) Miraḡo i shuma lwa tshifhinga tsho tiwaho nga mulayo wa lushaka. Muphuresidennde a nga bvisa muraḡo ofisini zwi tshi itiswa nga u sa ḡifara zwavhuḡi, u kundelwa kana u sa kona u ita mushumo.

Mivhigo

222. Khomishini I tea u nea muvhigo tshifhinga tshothe kha Phalamennde na kha vhusimamilayo ha vunḁu.

Bannga ya Vhukati

U thomiwa

223. Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe ndi yone bannga ya vhukati ya Riphabuḁiki nahone I langulwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde.

Ndivho Khulwane

224. (1) Ndivho khulwane ya Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe ndi ya u tsiredza ndeme ya tshelede ya Riphabuḁiki u itela nyaluwo ya tshifhinga tshothe nahone yo Iinganelaho ya ikonomi kha Riphabuḁiki.
- (2) Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe, musi I tshi khou bveledza ndivho dzayo khulwane, I tea u ita mishumo yayo nga yothe I sa ofhi tshithu, I sa shumeli vhatu vhane ya tama vhone fhedzi kana u khethulula vhanwe vhatu, fhedzi, hu tea u vha na u kwamana tshifhinga tshothe vhukati ha bannga na murado wa Khabinethe a re na vhuḁifhinduleli kha mafhungo a tshelede ya lushaka.

Maanda na Mishumo

225. Maanda na mishumo ya Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe ndi ayo e u bva kale na kale a shumiswaho na u itwa nga bannga dza vhukati, nahone maanda na mishumo zwi tea u tiwa nga nga Mulayo wa Phalamennde, nahone maanda a tea u shumiswa na mishumo I tea u itwa u ya nga nyimele dzo randelwaho u ya nga Mulayo wonoyo.

Mafhungo a zwa Masheleni apo na a vunḁu

Zwikwama zwa Mbuelo zwa Vunḁu

226. (1) Hu na Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vunḁu kha vunḁu liḁwe na liḁwe tshine tshelede dzoṭhe dzo waniwaho nga muvhuso wa vunḁu dza ḁo tea u badelwa khatsho, nga nḁa ha tshelede dzo siwaho nḁa zwi tshi pfesesea u ya nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Tshelede I nga bviswa kha Tshikwana tsha Mbuelo tsha Vunḁu fhedzi—
- (a) hu tshi tevhedzwa mukovho u ya nga Mulayo wa vunḁu; kana
- (b) i tshi tou bviswa u bva kha Tshikwama Tsha Mbuelo tsha Vunḁu, arali Ndayotewa kana Mulayo wa vunḁu u tshi ta ngauralo.
- (3) Mbuelo yo kovhelwaho nga kha muvhuso wapo kha ilo vunḁu hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 214 (1) I vha I tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vunḁu.
- (4) Mulayo wa Lushaka u nga ta mutheo une khawo—
- (a) Mulayo wa Vunḁu u nga ḁea maandḁa a u bvisa tshelede hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (2) (b) thwii u bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Vunḁu; na
- (b) mbuelo yo ḁetshedzwaho nga kha vunḁu kha muvhuso wapo hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (3) I fanela u badelwa masipala heneffho kha Vunḁu.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (4) yo ḁadziswa nga khethekanyo ya. 8 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

[Duvha ja u thoma u shumisa khethekanyo ya. 226: 1 Phando 1998.]

Zwiko zwa lushaka zwa tshikwama tsha vunḁu na tsha muvhuso wapo

227. (1) Muvhuso wapo na vunḁu liḁwe na liḁwe—
- (a) zwi tea u wana mukovhe u linganaho wa mbuelo yo kuvhanganywaho nga lushaka u itela u kona u ḁetshedza tshumelo dza ndeme na u ita mishumo ye ya I ḁewa; na uri

- (b) i nga kona u wana miñwe mikovhe u bva kha mbuelo ya muvhuso wa lushaka, hu si na kana hu na zwithu zwine zwa tea u itiwa u thoma.
- (2) Mbuelo ya nyengedzedzo yo waniwaho u bva kha mavunḁu kana masipala I nga si kone u fhungudzwa kha mukovhe wadzo u bvaho kha lushaka, kana u bva kha mikovhe ye ya I ḁewa u bva kha mbuelo ye ya I ḁewa u bva kha mbuelo ya muvhuso wa lushaka. Nga ndingano, a hu na vhuḁifhinduleli kha muvhuso wa lushaka ha u lifhela vunḁu kana masipala a sa koniho u ita mbuelo dzi tshimbilelanaho na vhukoni havho ha u kona u lambedza nga tshelede ya mithelo na mitheo ya muthelo.
- (3) Mukovhe wa vunḁu nga ndingano wo kuvhanganywaho nga lushaka u tea u sudzuluselwa kha vunḁu nga u ḁavhanya nahone u songo fhungudzwa, nga nḁa ha musi arali u sudzuluswa ho imiswa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 216.
- (4) Vunḁu ḁi tea u ḁiitela tshomedzo dzine ḁa dzi ḁoḁa u ya nga ha mbetshelo ya ndayotewa ya vunḁu, zwine zwa vha nyengedzedzo ya ḁhoḁea dzo lavhelelwaho kha Ndayotewa.

[Duvha ḁa u thoma u shumisa khethekanyo ya. 227: 1 Phando 1998.]

Mithelo ya vunḁu

228. (1) Vhusimamilayo ha vunḁu vhu nga ḁea ndaela ya uri hu badelwe—
- (a) mithelo, dziḁevi na miñwe mithelo nga nḁa ha mithelo ya mbuelo, mithelo (VAT), mithelo ya thengiso, khathihi na mithelo ya ndaka na ya zwibveledzwa zwo ḁunḁiwaho zwi tshi bva nḁa na zwo rengiselwaho nḁa; na u
- (b) mithelo I eḁanaho ya tshelede yo badelwaho nga nḁa ha tshelede yo ḁoweleaho kha tshiimo tsha muthelo muñwe na muñwe, ḁevi kana mithelo yo kombetshedzwaho nga mulayo wa lushaka, nga nḁa ha mithelo ya khamphani, muthelo (VAT), mithelo ya ndaka kana ya zwibveledzwa zwo ḁunḁiwaho zwi tshi bva nḁa na zwo rengiselwaho nḁa.

[Phara ya (b) yo imelwa nga khethekanyo ya. 9 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

- (2) Maanda a vhusimamilayo ha vundu a u kombetshedza mithelo, dziļevi, miñwe mithelo na dziñwe mbadelo dzo ingwaho kha tshelede yo ḡowealeho—
- (a) ha nga ḡo shumiswa nga ndila ine zwa nga tshinyadza mbekanyamaitele dza ikonomi ya lushaka, nyito dza zwa ikonomi kha mikano yoṡhe ya vundu kana u tshimbidzwa ha thundu shangoni, tshumelo, tshelede kana zwa mishumo; na
- (b) a tea u langulwa nga Mulayo wa Phalamennde une wa nga phasiswa fhedzi nga murahu ha u sedzuluswa ha themendelo ya Khomishini ya zwa Masheleni.

[Duvha ja u thoma u shumisa khethekanyo ya. 228: 1 Phando 1998.]

Maanda a zwa masheleni a masipala na mishumo

229. (1) Hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṡukhu ya (2), (3), na (4), masipala a nga ṡea ndaela ya uri—
- (a) hu badelwe mithelo ya ndaka na dziñwe mbadelo dzo ingwaho kha mbadelo dzo ṡetshedzwaho nga kana ho imelwa masipala; na
- (b) arali zwo tendelwa nga ndayotewa ya lushaka, miñwe mithelo, dziñwe dziļevi na miñwe mithelo na mithelo yo teaho muvhuso wapo kana kha khethekanyo ya muvhuso wapo une masipala a wela khayoy, fhedzi a hu na masipala ane a nga ṡea ndaela ya uri hu badelwe muthelo wa mbuelo, muthelo (VAT), muthelo wa thengiso wa u angaredza kana wa zwibveledzwa zwo ṡundiwaho zwi tshi bva nṡa na zwo rengiselwaho nṡa.
- (2) Maanda a masipala a u kombetshedza kana u ṡea ndaela ya u badela mithelo, mbadelo kha tshelede ya mbadelo dza tshumelo dzo ṡewaho nga (kana) ho imelwa masipala, kana miñwe mithelo, mbadelo na mithelo ya zwibveledzwa zwi bvaho nṡa—
- (a) a nga si shumiswe nga ndila ine ya nga kundisa mbekanyamaitele dza ikonomi dza Lushaka, nyito

- dza ikonomi kha mikano yoṭhe ya masipala, kana u tshimbidzwa ha thundu ya lushaka, tshumelo, tshelede kana mushumo; na uri
- (b) zwi fanela u langulwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Arali vhomasipala vhavhili vhe na maandḁa a fanaho kha zwa masheleni kha vhupo vhu fanaho, hu fanela u vhekanywa nḁila ine ya ḁo ita uri hu fhandekanywe maandḁa na mishumo hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka. U fhandekanya uhu hu nga itiwa musi ho no dzhielwa nzhele zwi tevhelaho—
- (a) ṭhoḁea ya u tevhedza milayo yo teaho ya mithelo.
- (b) Maandḁa na mishumo yo itwaho nga masipala muṛwe na muṛwe.
- (c) Vhukoni ha masipala muṛwe na muṛwe ha u bveledza mbuelo kana 'masheleni.
- (d) Vhukoni ha u gonyisa mithelo, mbadelo na mishumo.
- (e) Ndinganyo.
- (4) A hu na zwine kha ino khethekanyo zwa thivhela u kovhekana ha mbuelo yo wanalaho u ya nga ha khethekanyo ino vhukati ha vhomasipala vhane vha vha na maandḁa kha zwa masheleni na mishumo fhethu huthihi.
- (5) Mulayo wa lushaka wo lavhelelwaho kha khethekanyo ino u nga kona u phasiswa fhedzi nga murahu ha musi muvhuso wapo wo dzudzanywaho na Khomishini ya zwa Masheleni zwo kwamiwa nahone ho dzhielwa nzhele themendelo dza Khomishini.

[ḁuvha ḁa u thoma u shumisa khethekanyo ya. 229: 1 Phando 1998.]

Khadzimiso dza Vundu

230. (1) Vundu ḁo tendelwa u gonyisa khadzimiso u itela tshelede ya u shumisa kana u shumisa zwino hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka, fhedzi khadzimiso dza u shumisa zwino dzi nga gonyiswa fhedzi musi zwo tea u itela u fhungudza kana u fhelisa phambano nga ṛwaha wonoyo wa muvhalelano.

- (2) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo t̥hukhu ya (1) u nga phasiswa fhedzi nga murahu ha musi ho dzhielwa n̥ṭha themendelo dziṇwe na dziṇwe dza Khomishini ya zwa Masheleni.

[Khethekanyo ya. 230 yo imelwa nga khethekanyo ya. 10 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhusumbe ya Ndayotewa wa 2001.]

[Duvha]a u thoma u shumisa khethekanyo ya. 230: 1 Phando 1998.]

Khadzimiso dza Masipala

- 230A. (1) Khoro ya Masipala musi I tshi tevhedza mulayo wa lushaka I nga—
- (a) gonyisa khadzimiso u itela masheleni a u shumisa kana a u shumisa zwino, fhedzi khadzimiso dza masheleni a u shumisa zwino dzi nga gonyiswa fhedzi musi zwi tshi khou itelwa u u fhelisa kana u fhungudza phambano nga ṇwaha wonoyo wa muvhalelano; na
- (b) ḍivhofha na Khoro I ḍaho kha u shumisa maandalanga a vhusimamilayo hayo na Khorotshitumbe kha u wana khadzimiso na vhubindudzi I tshi itela masipala.
- (2) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo t̥hukhu ya (1) u nga shumiswa fhedzi arali ho dzhielwa n̥ṭha na themendelo dza Khomishini ya zwa Masheleni.

[Khethekanyo ya. 230A yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 17 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

NDIMA YA VHU 14

MBETSHELO NGA U ANGAREDZA

Mulayo wa dzitshaka

Thendelano dza dzitshaka

231. (1) Nyambedzano na u sainwa ha thendelano dzothe dza dzitshaka ndi vhuḍifhinduleli ha khorotshitumbe ya lushaka.
- (2) Thendelano ya dzitshaka dzothe I vhofha Riphabuḷiki fhedzi nga murahu ha musi yo themedelwa nga ḷikumedzwa kha Buthano ḷa Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu, nga nnḍa ha musi I thendelano yo bulwaho kha khethekanyo ḷhukhu ya (3).
- (3) Thendelano ya dzitshaka ya tshivhumbeo tsha thekheniki, ndaulo kana khorotshitumbe, kana thendelano I sa ḷodi themendelo kana u tendelwa, yo dzhenelwaho nga khorotshitumbe ya lushaka, I vhofha Riphabuḷiki hu si na thendelo ya Buthano ḷa Lushaka na Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu, fhedzi I tea u vhwewa ḷafulani kha Buthano na kha Khoro hu tshee na tshifhinga tshi pfeseseaho.
- (4) Thendelano inwe na inwe ya dzitshaka I vha mulayo wa Riphabuḷiki musi I tshi phasiswa u vha mulayo nga mulayo wa lushaka, fhedzi mbetshelo ine ya shuma nga yone ine ya thendelano ye ya tendelwa nga Phalamennde ndi mulayo kha Riphabuḷiki nga nnḍa ha musi zwi sa yelani na Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (5) Riphabuḷiki I vhofhwa nga thendelano dza dzitshaka dze dza vha dzi tshi vhofha Riphabuḷiki musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma.

Mulayo wa sialala wa dzitshaka

232. Mulayo wa sialala wa dzitshaka ndi mulayo kha Riphabuḷiki nga nnḍa ha musi u sa yelani na Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.

Tshumiso ya mulayo wa dzitshaka

233. Musi hu tshi t̄alutshedzwa mulayo wa vhusimamilayo, khothe in̄we na in̄we I tea u takalela t̄alutshedzo in̄we na in̄we I pfallaho ya mulayo ine ya yelana na mulayo wa dzitshaka dzoṭhe kha t̄alutshedzo in̄we na in̄we ine ya si anane na mulayo wa dzitshaka dzoṭhe.

Maṅwe mafhungo

Thendelo nzwiwa dza pfanelo

234. U itela u ombedzela mvelele ya demokirasi, yo thomiwaho nga ino Ndayotewa, Phalamennde I nga shumisa thendelo nzwiwa dza pfanelo dzi yelanaho na mbetshelo dza Ndayotewa.

Pfanelo dza vathu dza u kona u diitela muvhuso une vha funa

235. Pfanelo ya vathu vha Afrika Tshipembe vhoṭhe ya u kona u diitela muvhuso une vha funa, sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha Ndayotewa, a zwi thivheli kha uyu mutheo wa iyi pfanelo, u t̄anganedza muhumbulo wa pfanelo ya u diitela muvhuso nga tshitshavha tshifhio na tshifhio tshine tsha vha na mvelele na luambo luthihi kha tshipiḡa tsha shango tsha Riphabuḷiki kana nga in̄we nḡila, yo tiwaho nga mulayo wa lushaka.

Ndambedzo ya mahoro a zwa politiki

236. U itela u khwinisa demokirasi ya mahoro o fhambanaho, mulayo wa lushaka u tea u n̄etshedza mahoro a zwa politiki a no khou dzhenelela kha zwa vhusimamilayo ha lushaka na ha vunḡu ndambedzo nga nḡila ya ndingano.

U ita mishumo nga vhuronwane

237. Vhuḡifhinduleli hoṭhe ha zwa Ndayotewa hu tea u itwa nga vhuronwane nahone hu si na u lenga.

Zhendedzi na vhurumiwa

238. Muraḍo wa khorotshitumbe ya muvhuso kha sia liḿwe na liḿwe ḷa muvhuso u nga—
- ḱekedza maanḁa kana mushumo ufhio na ufhio o teaho u shumiswa kana wo teaho u itwa hu tshi tevhedzwa mulayo kha muraḍo wa khorotshitumbe ya muvhuso muḿwe na muḿwe, tenda u ḱekedza uho ha vha hu tshi anana na mulayo malugana na ḱila ine maanḁa a tea u shumiswa ngayo kana ḱila ine mushumo uyo wa tea u itwi ngayo; kana
  - u shumisa maanḁa afhio kana afhio kana u ita mushumo ufhio na ufhio wa muraḍo ufhio kana ufhio wa muvhuso kha zhendedzi kana vhurumiwa.

Ṭhalutshedzo

239. Kha Ndayotewa, nga ḱḱa ha musi fhethu he ipfi ḷo ḷa shumiswa ḷi tshi amba zwiḿwe-vho—
- “mulayo wa lushaka” zwi angaredza—
- mulayo u welaho nga fhasi ha uyu wo itwaho hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde; na
  - mulayo we wa vha u tshi khou shuma musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma nahone u re nga fhasi ha ndangulo ya muvhuso wa lushaka;
- “dzangano ḷa muvhuso” zwi amba—
- muhasho muḿwe na muḿwe wa muvhuso kana ndangulo kha lushaka, vunḁu kana muvhuso wapo; na
  - muofisiri kana tshiimiswa—
    - tshi shumisaho maanḁa kana u ita mushumo u ya nga ha Ndayotewa kana ndayotewa ya vunḁu; kana
    - tshi shumisaho maanḁa a muvhuso kana tsha ita mushumo wa muvhuso u ya nga ha mulayo muḿwe-vho, fhedzi hu sa katelwi muofisiri wa khothe kana wa vhulamukanyi;
- “mulayo wa vunḁu” ho angaredzwa na—
- mulayo u welaho nga fhasi ha uyo wo itwaho hu tshi tevhelwa Mulayo wa vunḁu; na

- (b) mulayo we wa vha u tshi khou shuma musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma nahone u langulwaho nga muvhuso wa vundu.

U sa anana vhukati ha mañwalo o fhambanaho

240. Arali ha vha na u sa anana vhukati ha mañwalo o fhambanaho a Ndayotewa, liñwalo la Tshiisimane li do shuma.

Nzudzanyo dza tshanduko

241. Shedulu ya 6 I shuma kha u shanduka zwi tshi ya kha ndaela ya ndayotewa ntswa yo thomiwaho nga Ndayotewa, na mañwe mafhungo o livhanaho nazwo..

U fheliswa kana u vhulahwa ha milayo

242. Milayo yo bulwaho kha Shedulu ya 7 I khou fheliswa, u ya nga ha khethekanyo ya 243 na Shedulu ya 6.

Dzina lipfufhi na u thoma u shuma

243. (1) Mulayo uno u pfi Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1996, nahone u do thoma u shuma nga duvha lo tiwaho nga Phresidennde u ya nga mulevho, fhedzi hu saathu u fhira duvha la 1 Fulwana 1997.
- (2) Phresidennde a nga ta datumu dzo fhambanaho hu saathu u swika iyo yo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) hu tshi tevhelwa mbetshelo dzo fhambanaho dza Ndayotewa.
- (3) Nga nḽa ha musi zwi re ngomu zwi tshi sumbedza nga inwe ḽila, u bulwa ho sumbedzwaho kha mbetshelo dza Ndayotewa nga tshifhinga tsha musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma dzi do dzhiwa sa dzi sumbaho tshifhinga tshine mbetshelo idzo dza thoma u shuma.
- (4) Arali hu tshi nga tiwa liñwe duvha lo livhanywa na mbetshelo inwe-vho ya Ndayotewa u ya nga ha khethekanyo thukhu ya (2), mbetshelo inwe-vho ine ya yelana na Ndayotewa ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, wa 1993 (Mulayo wa vhu

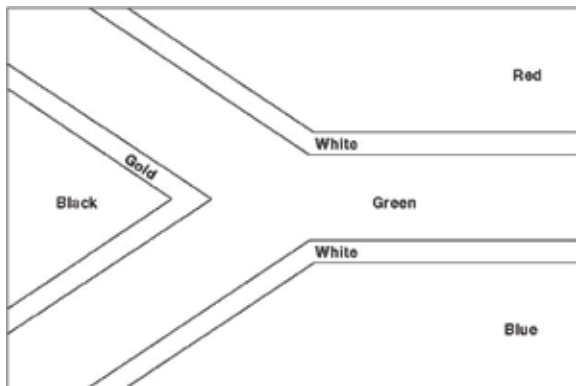
200 wa 1993), yo bulwaho kha mulevho, I a fheliswa u bva kha ḍuvha leneḷo.

- (5) Khethekanyo ya 213, 214 215, 216, 218, 226, 227, 228, 229 na 230 dzi ḍo thoma u shuma u bva nga ḷa 1 Phando 1998, fhedzi hezwi a zwi thivheli u phasiswa hu tshi tevhelwa Ndayotewa ya mulayo wo lavhelelwaho kha mbetshelo idzi hu saathu u swika ḍuvha iḷo. Hu saathu u swika ḍuvha heḷo, mbetshelo dzo vhekanywaho na dziṛwe-vho dzine dza nga vha hone dza Ndayotewa ya Riphabuḷiki ya Afrika Tshipembe, wa 1993, dzi vha dzi tshi kha ḍi shuma.

SHEДУLU YA 1

Fuḷaga Ya Lushaka

- (1) Fuḷaga ya lushaka yo ita rekhithengele, ya lapfa khathihi na hafu u fhira vhuphara hayo
- (2) I na muvhala mutswu, wa musuku, mudala, mutshena, mutswuku na wa lutombo.
- (3) I na tshivhumbeo tsha phande ya Y yo itwaho nga ḷibannda ḷa muvhala mudala. Mutalo wa vhukati wa ḷibannda u thomaho khoneni ya nṱha na ya fhasi tsini na thanda ya fuḷaga, ya ṱangana vhukati ha fuḷaga ya rambalala I tshi ya vhukati ha afha hu si na tshithu.
- (4) ḷibannda ili ḷidala ḷo pendelwa nga nṱha na nga fhasi nga muvhala mutshena, na nga muvhala wa musuku u yela magumoni hu re na thanda. Mupendelo muṅwe na muṅwe ndi thihi tsha fumiṱhanu tsha vhuphara ha fuḷaga.
- (5) Ṱhiraengele I re tsini na thanda ya fuḷaga ndi ntswu.
- (6) Kha tshipiḽa tsha nṱha ha fuḷaga ho rambalala ḷibannda ḷitswuku, ngeno kha tsha fhasi hu na ḷa L na ḷiṅwe ḷa mabannda haya ḷi na vhuphara ha thihi tshararu tsha fuḷaga yoṱhe.

Black–Mutswu

Gold–Musuku

White–Mutshena

Green–Mudala

Red–Mutswuku

Blue–Lutombo

SHEДУЉU YA 1A

Fhethuvhupo ha Mavunḽu

[Sheduḽu ya 1A yo dzheniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya vhufumimbili ya Ndayotewa wa 2005 ye ya imelwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007 na nga Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Vunḽu ḽa Kapa Vhubvaḽuvha

[Mukano wa Vunḽu ḽa Kapa Vhubvaḽuvha wo imelwa nga Mulayo wa khwiniso wa Vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007.]

Mapa wa vhu 3 wa Sheduḽu ya 1 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 6 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 7 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 8 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 9 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 10 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 11 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo wa 1998 ya 2005

Vunḽu ḽa Fureisitata

Mapa wa vhu 12 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 13 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 14 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 15 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 16 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Vunḽu ḽa Gauteng

[Mukano wa Vunḽu ḽa Gauteng wo khwiniswa nga Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 4 wa Nḽivhadzo ya 1490 ya 2008

[Zwo sumbedziswaho nga mapa wa vhu 4 zwo imelwa nga khethekanyo ya. 1(a) ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 17 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 18 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 19 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 20 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 21 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vunḡu ḡa KwaZulu-Natal

[Mukano wa Vunḡu ḡa KwaZulu-Natal wo imelwa nga Mulayo wa khwiniso ya
vhufumiraru ya Ndayotewa wa 2007.]

Mapa wa vhu 21 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 22 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 23 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 24 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 25 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 26 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 27 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 28 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 29 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 30 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 31 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 32 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vunḡu ḡa Limpopo

Mapa wa vhu 33 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 34 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 35 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 36 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 37 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vunḡu ḡa Mpumalanga

Mapa wa vhu 38 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 39 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 40 wa Sheduḷu ya vhu 2 kha Nḡivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu Ја Kapa Devhula

Mapa wa vhu 41 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 42 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 43 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 44 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 45 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu Ја Devhula Vhukovhela

[Mukano wa Vundu Ја Devhula Vhukovhela wo khwiniswa nga Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 5 kha Nḽivhadzo ya 1490 ya 2008

[Zwo sumbedziswaho nga mapa wa vhu 5 zwo imelwaho nga khethekanyo ya 1(b) ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumirathi ya Ndayotewa wa 2009.]

Mapa wa vhu 46 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 47 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 48 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

Vundu Ја Kapa Vhukovhela

Mapa wa vhu 49 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 50 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 51 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 52 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 53 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005
Mapa wa vhu 54 wa Sheduḽu ya vhu 2 kha Nḽivhadzo ya 1998 ya 2005

SHEДУЛУ YA VHU 2

Miano na Khwaṭhisedzo

[Shedulu ya vhu 2 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997 nahone yo imelwa nga khethekanyo ya. 18 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Phresidennde kana Mufarela-Phresidennde

1. Phresidennde kana Mufarela-Phresidennde, phanḁa ha Muhaṭuli Muhulwane, u fanela u ana/khwaṭhisedza sa zwi tevhelaho: Phanḁa ha vhoṭhe vho kuvhanganaho afha, nahone hu na u dzhiela nṭha ho fhelelaho ha mbidzo khulwane ine nda khou I dzhia sa Phresidennde wa Khothe kana Mufarela-Phresidennde wa Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe, nṅe A.B., ndi ana/ khwaṭhisedza uri ndi ḁo fhulufhedzea kha Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe nahone ndi ḁo tevhedza, tikedza na u khwaṭhisa Ndayotewa na miṅwe milayo yoṭhe ya Riphabuḽiki, nahone nga u ḁiimisela tshoṭhe na u fhulufhedzisa uri tshifhinga tshoṭhe ndi ḁo—
  - bveledza phanḁa zwoṭhe zwine zwa bveledzisa Riphabuḽiki, na u hanedza zwoṭhe zwine zwa nga I vhaisa;
  - tsireledza na u bveledza phanḁa pfanelo dza vhoṭhe vha Afrika Tshipembe;
  - ita mishumo yanga nga maanḁa oṭhe na vhukoni nga afho hune nda ḁivha na u kona, nahone nga ngoho ya zwine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone;
  - ita vhulamukanyi kha vhoṭhe, na
  - u ḁikumedza kha mutakalo wa Riphabuḽiki na vthatu vhoṭhe vhayo.

(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Muthusa-Phresidennde

2. Muthusa-Phresidennde, phanḁa ha Phresidennde wa Khothe, kana muṅwe muhaṭuli o nangiwo nga Phresidennde wa Khothe, u fanela u ana/khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:

Phanḁa ha vhoṭhe vho kuvhanganaho afha, nahone hu na u dzhiela nṭha ho fhelelaho ha mbidzo khulwane ine nda khou I dzhia sa Muthusa-Phresidennde wa Riphabuḁiki ya Afrika Tshipembe, nṅe A.B., ndi ana/ khwaṭhisedza uri ndi ḁo fhlufhedzea kha Riphabuḁiki ya Afrika Tshipembe nahone ndi ḁo tevhedza, tikedza na u khwaṭhisa Ndayotewa na miṅwe milayo ya Riphabuḁiki, nahone nga u ḁiimisela tshoṭhe na u fhlufhedzisa uri tshifhinga tshoṭhe ndi ḁo—

- bveledza phanḁa zwoṭhe zwine zwa bveledzisa Riphabuḁiki, na u hanedza zwoṭhe zwine zwa nga I vhaisa;
- ndi ḁo vha mueletshedzi wa ngoho nahone a fhlufhedzeaho;
- ita mishumo yanga nga maanḁa oṭhe na vhuṭali nga afho hune nda ḁivha na u kona, nahone nga ngoho ya zwine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone;
- ita vhulamukanyi kha vhoṭhe, na
- u ḁikumedza kha vhuḁi ha Riphabuḁiki na vhathu vhoṭhe.

(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Miniṣṭa na Vhathusa-Miniṣṭa

3. Miniṣṭa na Muthusa-Miniṣṭa, muṅwe na muṅwe phanḁa ha Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa kana Muḁaṭuli o rumelwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, u fanela u ana/khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:

Nṅe, A.B., ndi a ana/khwaṭhisedza uri ndi ḁo fhlufhedzea kha Riphabuḁiki ya Afrika Tshipembe, nahone ndi ḁo thetshelesa, ṭhonifha na u tikedza Ndayotewa na miṅwe milayo ya Riphabuḁiki, nahone ndi fhlufhedzisa u fara ofisi yanga sa Miniṣṭa/ Muthusa-Miniṣṭa nga khuliso na tshirunzi, u vha mueletshedzi wa ngoho nahone a fhlufhedzeaho; u sa ambulula zwi tshi tou vha khagala mafhungo a tshiphiri e nda a fhiwa; na u ita mishumo ya ofisi yanga nga nḁila ine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone nahone nga vhukoni hanga hoṭhe.

(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana kwhaṭhisedzo ya u diana ya miraḍo ya Buthano ǀa Lushaka, Vhurumiwa ha Tshoṭhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu

4. (1) Miraḍo ya Buthano ǀa Lushaka, vhurumiwa ha tshoṭhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu na miraḍo ya vhusimamilayo ha vunḍu, phanḍa ha Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa kana Muhaṭuli o rumelwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, u fanela u ana/kwhaṭhisa sa zwi tevhelaho:
- Nṅe A.B ndi a ana/kwhaṭhisedza uri ndi ḍo fhlufhedzea kha Riphabuǀiki ya Afrika Tshipembe nahone ndi ḍo tevhedzela, ṭhonifha na u tikedza Ndayotewa na miṅwe milayo ya Riphabuǀiki, nahone ndi fhlufhedzisa u ita mishumo yanga sa muraḍo wa Buthano ǀa Lushaka/ vhurumiwa ha tshoṭhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu/ Muraḍo wa vhusimamilayo ha vunḍu ha C.D nga vhlukoni hanga hoṭhe.
(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)
- (2) Vhathu vhane vha khou ḍadza zwikhala kha Buthano ǀa Lushaka, vhurumiwa ha tshoṭhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu, kana vhusimamilayo ha vunḍu vha nga ana kana u kwhaṭhisa vha tshi tevhedza tshiteṅwa tsha (1) phanḍa ha Mudzulatshidulo wa Buthano ǀa Lushaka, Khoro kana vhusimamilayo sa zwine zwa vha zwone.

Muano kana Kwhaṭhisedzo ya Mulangavunḍu na miraḍo ya Khorotshitumbe ya vunḍu

5. Mulangavunḍu kana Mufarela-Mulangavunḍu, na muraḍo muṅwe na muṅwe wa khorotshitumbe ya vunḍu, phanḍa ha Phresidennde wa Khothe , kana Muhaṭuli o rumelwaho nga Phresidennde wa Khothe, u fanela u ana/kwhaṭhisa sa zwi tevhelaho:
- Nṅe, A.B., ndi ana/kwhaṭhisedza uri ndi ḍo fhlufhedzea kha Riphabuǀiki nahone ndi ḍo tevhela, u ṭhonifha na u tikedza Ndayotewa na miṅwe milayo ya Riphabuǀiki; nahone ndi fhlufhedzisa u fara ofisi yanga sa Muphirimia/ Muthusa-Mulangavunḍu/muraḍo wa Khorotshitumbe ya Vunḍu ya CD

nga khuliso na tshirunzi, u vha mueletshedzi wa ngoho nahone a fhlufhedzeaho, u sa ambulula zwi tshi tou vha khagala kana zwi si khagala mafhungo a tshiphiri e nda a fhiwa; na u ita mishumo ya ofisi yanga nga nqila ine luvalo Iwanga Iwa mmbudza zwone nahone nga vhukoni hanga hothe.

(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya Vhaofisiri vha zwa Vhuhaṭuli

6. (1) Muhaṭuli kana Mufarela-Muhaṭuli muṅwe na muṅwe, phanḁa ha Muhaṭuli Muhulwane wa Khothe kana muṅwe muhaṭuli o rumelwaho nga Muhaṭuli Muhulwane u fanela u ana kana u khwaṭhisedza sa zwi tevhelaho:
Nḁe, A.B., ndi ana/ khwaṭhisedza uri sa Muhaṭuli wa Khothe ya zwa Ndayotewa/ Khothe Khulwane ya Khaṭhululo, Khothe Khulwane/ Khothe ya E.F. ndi ḁo fhlufhedzea kha Riphabuḁiki ya Afrika Tshipembe, tikedza na u tsireledza Ndayotewa, na pfanelo dza vhuthu dzi re khawo, nahone ndi ḁo shumisa khaṭhulo kwayo kha vhathu vhothe nga u eḁana hu si na u ofha, na tshiṭalula hu tshi tevhedzwa Ndayotewa na mulayo.
(Arali hu muano: Mudzimu a nthuse.)
- (2) Muthu o tholiwaho kha ofisi ya Phresidennde ane a saathu u vha muhaṭuli nga tshifhinga tsha musi a tshi tholiwa u fanela u ana kana u ita Khwaṭhisedzo phanḁa ha Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa.
- (3) Vhaofisiri vha zwa vhuhaṭuli, na Vhafarela-Vhaofisiri vha zwa vhuhaṭuli hu sa katelwi vhahaṭuli, vha fanela u ana/ khwaṭhisedza hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka.

SHEДУЉU YA 3

Matshimbidzele A Khetho

[Sheduļu ya 3 yo khwiniswaho nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhуа ya Ndayotewa wa 2001, nga khethekanyo ya. 19 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001, na nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhуаhe ya Ndayotewa wa 2008.]

Tshipiḁa tsha A

Matshimbidzele a khetho dza Vhafaraofisi vha zwa Ndayotewa

Kushumele

1. Matshimbidzele o ambiwaho kha Sheduļu a shuma tshifhinga tshoḁhe musi—
  - (a) Buthano ḁa Lushaka ḁi tshi fara muḁangano wa u khetha Phresidennde kana Mulangadzulo waḁo kana Muthusa-Mulangadzulo wa Buthano;
  - (b) Khoro ya Lushaka ya Mavunḁu I a ḁangana u khetha Mudzulatshidulo kana Muthusa-Mudzulatshidulo;
  - (c) Vhusimamilayo ha vunḁu (phalamennde ya vunḁu) vhu a ḁangana u khetha Mulangavunḁu kana Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo.

U tiwa

2. Muthu a no khou ranga phanḁa muḁangano une khawo ino Sheduļu ya shuma u tea uri hu tiwe vhonkheteni kha wonoyo muḁangano.

Thoḁea dza tshiofisi

3. (1) Dzina ḁa muthu a no khou tiwa ḁi tea u vha ḁi kha fomo yo randelwaho nga milayo yo bulwaho kha tshiteḁwa tsha 9.
(2) Fomo ine dzina ḁa ḁewa ḁi khayoy I tea u vha yo sainiwa—

- (a) nga mirado mivhili ya Buthano ja Lushaka, arali hu tshi khou tea u khethiwa Phresidennde kana Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo wa Buthano;
  - (b) ho imelwa mirado mivhili ya vhurumiwa ha vunđu, arali Mudzulatshidulo kana Muthusa-Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavunđu a tshi tea u khethiwa; kana
  - (c) nga mirado mivhili ya vhusimamilayo ha vunđu ho teaho, arali hu tshi khou tea u khethiwa Mulangavunđu wa vunđu kana Mulangadzulo kana Muthusa-Mulangadzulo wa vhusimamilayo hayo.
- (3) Muthu o nangiwoho u tea u saina fomo ya u nangiwa u itela u sumbedza u tendelana na u nangiwa hawe kana a nea tshivhumbeo tshifhio na tshifhio tsha u khwaḥisa u tendela u nangiwa hawe nga u tou ṅwala.

U ḍivhadzwa ha madzina a vhonketheni

4. Muthu a no khou ranga phanḍa muḥangano u tea u ḍivhadza madzina a vathu vho nangiwoho sa vhonketheni kha muḥangano, fhedzi a ho nga tendelwa uri hu vhe na u hanedzana.

Nketheni muthihi

5. Arali hu na nketheni muthihi fhedzi o tiwaho, murangaphanḍa wa muḥangano u tea u ḍivhadza uyo muthu sa ene o khethiwoho.

Matshimbidzele a khetho

6. Arali hu na vhonketheni vha no fhira muthihi vho tiwaho—
- (a) hu tea u vouthiwa kha wonoyo muḥangano nga maitele a u voutha a tshidzumbi;
  - (b) muthu muḥwe na muḥwe a re hone kana arali hu muḥangano wa Khoro ya Lushaka ya Mavunđu, vunđu jḥwe na jḥwe jo imelelwoho muḥanganoni ji nga voutha luthihi fhedzi; na uri
  - (c) murangaphanḍa wa muḥangano u tea u ḍivhadza uri muthu o wanaho vouthu nnzhi ndi ene muthu o khethiwoho.

Maitele a u bvisa

7. (1) Arali hu si na nkhethehi o wanaho vouthu nnzhi , dzina ĵa nkhethehi o wanaho vouthu tħukhusa ĵi tea u bvisiwa ha dovha ha vouthiwa kha vho nkhethehi vho salaho u ya nga ha tshiteŋwa tsha 6. Haya maitele a tea u dovhoholwa u swikela muŋwe nkhethehi a tshi wana vouthu nnzhi u fhira dza vhaŋwe.
- (2) Arali hu tshi khou shumiswa tshiteŋwa tshiĵuku tsha (1), zwi sa konadzei u bvisa dzina ĵa nkhethehi nga nħhane ha uri vouthu tħukhusa dzo itwaho dzo vha dzi kha vhonkhethehi vha no fhira muthihi, hu tea u vouthiwa kha havha vhonkhethehi, nahone zwi tea u dovhoholwa u swikela hu tshi vhonwa uri ndi dzina ĵa nkhethehi ufho ĵine ĵa tea u bvisiwa.

Miŋwe miĵangano

8. (1) Arali ho nangiwa vhonkhethehi vhavhili fhedzi kana musi hu tshi nga sala vhonkhethehi vhavhili fhedzi musi ho no bvisiwa vhaŋwe, nahone havha vhonkhethehi vha tshi nga vha vho wana vouthu dzi eĵanaho, hu tea u fariwa muŋwe muĵangano hu saathu u fhela maĵuvha a sumbe kha tshifhinga tsho tiwaho nga murangaphanĵa wa muĵangano.
- (2) Arali muŋwe muĵangano wa fariwa hu tshi tevhedzwa tshiteŋwa tshiĵuku tsha (1) maitele o randelwaho kha ino SheduĻu a tea u shumiswa kha muĵangano wonoyo sa muĵangano wa u thoma kha idzo khetho.

Milayo

9. (1) Phresidennde wa Khothe u tea u ita ndayo dzi no bula—
- kutshimbidzele kwa miĵangano kune ino SheduĻu ya shuma;
  - mishumo ya murangaphanĵa muŋwe na muŋwe wa muĵangano na muthu muŋwe na muŋwe a no khou thusa murangaphanĵa wa muĵangano;
  - fomo ine madzina a vho tiwaho a vha khayoy; na
  - ndila ine u voutha ha tea u tshimbidzwa ngayo.

- (2) Milayo iyi I tea u qivhadzwa nga ndila ye Phresidennde wa Khothe a I ta ngayo.

[Tshitenwa tsha 9 tsho imelwa nga khethekanyo ya. 19 ya Mulayo wa vhu 34 wa 2001.]

Tshipida tsha B

Ndila ya u ta kudzhenelele kwa jihoro kha Vhurumiwa ha vunđu kha Khoro ya Mavunđu ya Lushaka

1. Tshivhalo tsha vharumiwa kha vhurumiwa ha vunđu tshine tsha ya kha Khoro ya Mavunđu ya Lushaka tshine jihoro ja tendelwa, tshi tea u tiwa nga u andisa tshivhalo tsha madzulo tshine jihoro ja vha natsho kha vhusimamilayo ha vunđu nga fumi na u kovha mvelelo nga tshivhalo tsha madzulo tshi re hone kha vhusimamilayo ha țanganyiwa na nthihi.
2. Arali u rekanya u ya nga tshitenwa tsha 1 I tshi sia masalela a songo milwaho nga vharumiwa vho țetshedzwaho kha jihoro u ya nga tshitenwa tshenetsho, masalela a fanela u țățisana na mańwe masalela ane a fana nao ane a khou engedzea kha jihoro jirńwe na jirńwe kana mahoro, nahone vharumiwa vha songo phađaladzwaho vha fanela u țetshedzwa kha jihoro kana mahoro u ya nga vhunzhi ha masalela a jihoro.
3. Arali masalela o ambiwaho kha tshitenwa tsha 2 a tshi lingana, vharumiwa vha songo phađaladzwaho kha vhurumiwa vha fanela u țetshedzwa jihoro kana mahoro a re na masalela a linganaho u ya nga mutevhe wa nomboro khulwanesa u ya kha nomboro țukhusa ya dzivouthu dzo rekhodiwaho dza mahoro eneo nga tshifhinga tsha khetho dza u fhedza dza vhusimamilayo vhu kwameaho.

[Tshitenwa 3 tsho đadziswaho nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuņa ya Ndayotewa wa 1999 na u imelwa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuțahe ya Ndayotewa wa 2002 na nga khethekanyo ya. 5(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiņa ya Ndayotewa wa 2008.]
4. Arali mahoro a no fhira jithihi ane a vha na masalela a no lingana o rekhoda nomboro I fanaho ya dzivouthu nga tshifhinga tsha

khetho dza u fhedza dza vhusimamilayo ha vunġu honoho, vhusimamilayo honoho vhu tea u űetshedza vharumiwa vha songo phaġaladzwaho kha vhurumiwa kha ĳihoro ĳine ĳa vha na masalela a fanaho nga nġila ine ya tshimbilelana na demokirasi.

[Tshiteűwa tsha 4 tsho ġadzisaho nga khethekanyo ya. 5(b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumiiűa ya Ndayotewa wa 2008.]

SHEДУЛУ YA 4

MAANDA A FHETHU HA MISHUMO YA VHUSIMAMILAYO HA LUSHAKA KHATHIHI NA HA VUNДУ

TshipiDa Tsha A

- Ndaulo ya maḡaka apo
- Zwa Vhulimi
- Vhukavhamabufho nga nḡa ha vhukavhamabufho ha dzitshaka kana ha lushaka
- Ndangulo ya dziphukha na malwadze
- Dzikhasino, dzimbambe, u gembula na u betsha, zwi sa kateli zwa dziḡothari na zwa u betsha kha zwa mitambo
- U tsireledzwa ha vharengi
- Mafhungo a mvelele
- Ndangulo ya Zwiwo
- Pfunzo kha zwipiḡa zwoḡhe zwi sa kateli pfunzo ya theshiari
- Zwa mupo
- Tshumelo dza mutakalo
- Zwa dzinḡu
- Mulayo wa ndavhuko na mulayo wa mvelele hu tshi tevhedzwa ndima ya vhu 12 ya Ndayotewa
- Nyaluso ya Nḡowetshumo
- Mbekanyamaitele ya nyambo na u langulwa ha nyambo dza tshiofisi kha vunḡu, ho tevhelwa u swika afho hune khethekanyo ya 6 ya Ndayotewa ya ḡea vhusimamilayo ha vunḡu maanḡa a vhusimamilayo.
- Tshumelo ya Vhuandzamazafhungo vhu ḡewaho nga, kana vhu langulwaho nga muvhuso wa vunḡu u ya nga ha khethekanyo ya 192.
- Ndongolo ya mupo, zwi sa kateli phaka dza lushaka, ngade dza zwa miri dza lushaka na tshomedzo dza Iwanzheni
- Mapholisa u swikela afho hune ndima ya 11 ya Ndayotewa ya ḡea vhusimamilayo ha vunḡu maanḡa a vhusimamilayo.
- Ndangulo ya tshikafhadzo ya mupo.
- Mveledziso ya vhathu

- Mbadelo dza tsudzuluso ya ndaka
- Mabindu a tshitshavha a vunḡu hu tshi sedzwa fhethu hune ha shumiwa kha ino sheduĻu na sheduĻu ya 5
- Zwa vhuendedzi ha nnyi na nnyi
- Mishumo ya tshitshavha hu tshi sedzwa tḡoḡea dza mihasho ya muvhuso wa vunḡu kha u ita vhuḡifhinduleli havho ha u langula mishumo ye ya randelwa vhone hu tshi tevhedzwa Ndayotewa kana mulayo ufhio na ufhio.
- Zwa dziapulane na mveledziso dza madzingu.
- Ndangulo dza vhuendi ha badani.
- Ndongolo ya mavu.
- Zwa vhuendelamashango.
- Zwa vhuvhambadzi.
- Vhurangaphanḡa ha sialala hu tshi tevhedzwa ndima ya 12 ya Ndayotewa.
- Mveledziso ya dziḡorobo na zwa mahayani.
- U ḡewa laisentsi ha zwiendedzi
- Tshumelo dza ndondolavhathu

Tshipiḡa Tsha B

Mafhungo a muvhuso wapo a tevhelaho u swika afho he zwa bulwa kha khethekanyo ya 155 (6) (a) na (7):

- Tshikafhadzo ya mufhe
- Ndangulo ya zwifhatḡa
- Tshomedzo dza vhulondolavhana
- Nḡisedzo ya muḡagasi na gese
- Tshumelo dza zwa zwidzimamililo
- Vhuendelamashango hapo
- Vhukavhamabufho ha Masipala
- Vhupulani ha zwa Masipala
- Tshumelo dza zwa mutakalo dza masipala
- Vhuendedzi ha nnyi na nnyi ha Masipala
- Mishumo ya tshitshavha ya masipala fhedzi kha zwi kwamaho tḡoḡea dza masipala kha vhuḡifhinduleli ha ndaulo ya mishumo yayo ye ya ḡetshedzwa fhasi ha ino Ndayotewa kana mulayo muḡwe na muḡwe

- Magungwa, zwikepe, dzhethisi (jetties), phiasi (piers), vhuimazwikepe zwi sa kateli ndangulo ya zwikepe ya dzitshaka na lushaka na mafhungo a kwamanaho nazwo.
- Sisṭeme ya Ndangulo ya maḡi a mvula fhethu ho yelaho nṯha .
- Ndangulo ya zwa makwevho.
- Tshumelo dza maḡi o kunaho na dza zwa mabunga zwi tshi katela sisṭeme ya zwa nḡisedzo ya maḡi a u nwa na u laṯiwa ha maḡi na tshika mahayani

SHEДУЛУ YA 5

MAANDA A FHETHU HA MISHUMO YA VHUSIMAMILAYO HA VUNDU FHEDZI

TshipiDa Tsha A

- Mivo
- Tshumelo ya zwa dziambuǀentse
- Dziakhaivi dzi si dza lushaka
- ǀaiburari dzi si dza lushaka
- ǀaisentsi dza zwickambi
- Mimuziamu I si ya lushaka
- Vhupulani ha zwa vundu
- Mafhungo a mvelele a vundu
- Vhuǀimvumvusi ha vundu na tshomedzo
- Zwa mitambo ya vundu
- Bada na vhuendi ha vundu
- Tshumelo ya zwa vhulafhaphukha zwi sa kateli ndangulo ya phrofesheni

TshipiDa Tsha B

Mafhungo a tevhelaho a muvhuso wapo u swika afho he zwa buliswa zwone nga khethekanyo ya 155 (6)(a) na (7):

- Dzibitshi na tshomedzo dza Vhuǀimvumvusi
- Bodo dza u sumbedza na u kungedzela fhethu ha nnyi na nnyi
- Mavhiǀa, fhethu ha u vhulunga vhafu vha saathu vhulungwa na u fhiswa ha zwitumbu
- U kunakisa
- Ndangulo ya thaidzo dza nnyi na nnyi
- U langula u rengiselwa ha vhathu mahalwa
- Tshomedzo dza vhudzulo, u londola na u vhulunga phukha.
- U fhaǀa luhura na khura.
- U n̄ewa ha ǀaisentsi dza mmbwa
- U vha na ǀaisentsi na ndangulo ya u rengisela zwiliwa ha nnyi na nnyi

- Ndangulo ya zwa u rengisela vhathu halwa
- Tshomedzo dza mitambo yapo
- Mimakete
- Mivo ya ha masipala
- Phakha na zwimvumvusi zwa masipala
- Bada dza ha masipala
- Tshikafhadzo ng u ita phosho
- Dziphaundu
- Fhethu ha nnyi na nnyi
- U hwala mashika (malaṭwa), u sokou kudza mashika na u sokou phaḍaladza malaṭwa.
- U rengisela tshiṭaraṭani
- Mavhone a tshiṭaraṭani
- Zwa vhuendi na u paka

SHEĐUŁU YA 6

Nzudzanyo Dza Tshifhinganyana

[Sheduļu ya 6 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997, nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998 na nga khethekanyo ya. 20 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Thalutshedzo

1. Kha ino Sheduļu nga nnḁa ha musi zwi sa yelani na hune zwa khou bulwa hone:
 “shangohaya” zwi amba tshipiḁa tsha Riphabuļiki, tshe musi Ndayotewa ya kale I saathu u thoma u shuma, tsha vha tshi tshi dzhiwa nga mulayo wa Afrika Tshipembe, sa vhupo ha vhuḁilang kana ha vhuḁivhusi;
 “Ndayotewa ntswa” zwi amba Ndayotewa ya Riphabuļiki ya Afrika Tshipembe, 1996;
 “Mulayo wa tshifhingani tsha kale” zwi amba mulayo wo vhwahwa musi ndayotewa ya kale I saathu u thoma u shuma;
 “Ndayotewa yo fhiraho” zwi amba Ndayotewa ya Riphabuļiki ya Afrika Tshipembe, 1993 (Mulayo wa vhu 200 wa 1993).

U isa phanḁa na u shuma ha milayo I no shuma zwino

2. (1) Milayo yoṁhe ye ya vha I tshi khou shuma musi Ndayotewa ntswa I saathu u thoma u shuma, I ḁo isa phanḁa na u shuma u swikela musi—
  - (a) hu tshi nga vha na u khwiniswa na u fhelisa; na
  - (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (2) Mulayo wa tshifhingani tsha kale une wa isa phanḁa na u shuma u ya nga ha tshiteṁwa tshiṁuku tsha (1)—
  - (a) a u shumi nga nḁila yo ṁandavhuwaho kha vhupo kana huṁwe -vho, u fhirisa he wa vha u tshi shuma hone musi hu saathu u thoma u shuma Ndayotewa ya kale, nga nnḁa ha musi u tshi nga vha wo khwiniswa u itela uri u shume fhethu ho ṁandavhuwaho; na uri

- (b) u ɔo isa phanɔa na u laulwa nga maanɔalangana e a vha a tshi u laula musi Ndayotewa ntswa I saathu u thoma u shuma.

U pfesesa mulayo une wa vha hone

3. (1) Nga nɔa ha musi zwi sa yelani na he zwa bulwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo teaho, u tumbulwa huñwe na huñwe kha mulayo muñwe na muñwe we wa vha u tshi khou shuma musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma—
- (a) kha Riphabułiki ya Afrika Tshipembe kana shangohaya (nga nɔa ha musi hu tshi ambiwa vhupo), zwi tea u dzhiwa zwi tshi amba Riphabułiki ya Afrika Tshipembe nga fhasi ha Ndayotewa ntswa;
- (b) kha Phalamennde, Buthano ła lushaka kana Vhusimamilayo, zwi tea u pfesesiwa sa zwi ambaho Phalamennde, Buthano ła lushaka kana Vhusimamilayo nga fhasi ha Ndayotewa ntswa;
- (c) kha Phresidennde, Muthusa-Phresidennde wa Khorotshitumbe, Ministā, Muthusa-Ministā kana Khabinethe, nga fhasi ha Ndayotewa ntswa hu tshi tevhela tshiteñwa tsha 9 tsha ino Shedułu, zwi tea u dzhiwa zwi tshi amba Phresidennde, Ministā, Muthusa-Phresidennde kana Khabinete;
- (d) kha Phresidennde wa Vhusimamilayo (Sinethe) zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba Mudzulatshidulo wa Khoro ya Lushaka ya Mavunɔu;
- (e) kha vhusimamilayo ha vunɔu, Mulangavunɔu kana Khorotshitumbe kana muraɔo wa khorotshitumbe wa vunɔu zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba vhusimamilayo ha vunɔu, Mulangavunɔu kana Khorotshitumbe kana muraɔo wa Khorotshitumbe nga fhasi ha Ndayotewa ntswa, hu tshi tevhedzwa tshiteñwa tsha 12 tsha ino Shedułu; kana
- (f) kha luambo Iwa tshiofisi kana nyambo, zwi tea u dzhiwa kha luambo luñwe na luñwe zwi tshi amba luambo luñwe na luñwe Iwa tshiofisi nga fhasi ha Ndayotewa ntswa.

- (2) Nga nnda ha musu zwi sa yelani na he zwa bulwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo teaho, zwo ambiwaho kha mulayo wa tshifhingani tsha kale, une wa kha q̄i vha hone—
- (a) kha Phalamennde, Nn̄du ya Phalamennde kana Buthano ǀa vhusimamilayo kana dzangano ǀa Riphabuǀiki kana shangohaya, zwi tea u dzhiwa sa musu zwi tshi amba—
- (i) kha Phalamennde nga fhasi ha Ndayotewa ntswa arali ndaulo ya uyo mulayo yo ǀetshedzwa u ya nga Ndayotewa yo fhiraho kana ya kale, ino Sheduǀu kha khorotshitumbe ya lushaka; kana
- (ii) kha vhusimamilayo ha vun̄du, arali u langulwa ha uyo mulayo zwo ǀetshedzwa kha muvhuso wa vun̄du u ya nga ha Ndayotewa yo fhiraho kana ino Sheduǀu kha khorotshitumbe ya vun̄du
- (b) kha Phresidennde wa shango, Miniṣṣa muhulwane, Mulanguli na vhaṅwe vhahulwane vha khorotshitumbe, Khabinethe, Khoro dza Dziminisṣa kana khorotshitumbe ya Riphabuǀiki kana shangohaya zwi fanela u dzhiwa sa musu zwi tshi amba—
- (i) Phresidennde nga fhasi ha Ndayotewa ntswa, arali ndaulo ya uyo mulayo wonoyo yo ǀetshedzwa u ya nga Ndayotewa yo fhiraho kana ino Sheduǀu kha khorotshitumbe ya lushaka; kana
- (ii) Mulangavun̄du wa vun̄du nga fhasi ha Ndayotewa ntswa, arali ndaulo ya uyo mulayo yo ǀetshedzwa u ya nga Ndayotewa yo fhiraho kana ino Sheduǀu kha khorotshitumbe ya vun̄du.

Buthano ǀa Lushaka

4. (1) Muthu muṅwe na muṅwe we a vha e muraḡo kana mufari wa ofisi kha Buthano ǀa Lushaka musu Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u ḡo mbo q̄i vha muraḡo kana mufari wa ofisi kha Buthano ǀa Lushaka nga fhasi ha Ndayotewa ntswa nahone u ḡo fara ofisi sa muraḡo kana mufari wa ofisi u ya nga Ndayotewa ntswa.
- (2) Buthano ǀa Lushaka sa zwe ǀa vhumbiswa zwone u ya nga ha tshiteṅwa tshixuku tsha (1), ǀi tea u dzhiwa sa ǀo khethiwaho

nga fhasi ha Ndayotewa ntswa kha tshifhinga tshine tsha ɔo fhela nga ʒa 30 Lambamai 1999.

- (3) Buthano ʒa Lushaka ʒo vhumbeba nga mirado ya 400 kha tshifhinga tshaʒo tsha ofisi tshine tsha ɔo fhela nga ʒa 30 Lambamai 1999, hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 49(4) ya Ndayotewa ntswa.
- (4) Milayo na ndaela dza Buthano ʒa Lushaka zwine zwa khou shuma musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, zwi ɔo isa phanda na u shuma nga nnda ha musi hu tshi nga vha na u khwiniswa kana u fheliswa huwe na huwe hune ha nga itiwa.

Mafhungo a songo fhelaho a re phanda ha Phalamennde

5. (1) Mafhungo maŋwe na maŋwe a songo fhelaho a re phanda ha Buthano ʒa Lushaka musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, a tea u iswa phanda nao hu tshi tevhedzwa Ndayotewa ntswa.
- (2) Mafhungo maŋwe na maŋwe a songo fhelelaho phanda ha Sinethe musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, a tea u fhiriselwa kha Khoro ya Lushaka ya Mavundu, na uri Khoro I fanela u isa phanda na aya mafhungo I tshi tevhedza Ndayotewa ntswa.

Khetho dza Buthano ʒa Lushaka

6. (1) A hu na khetho dza Buthano ʒa Lushaka dzine dza ɔo fariwa phanda ha duvha ʒa 30 Lambamai 1999 nga nnda ha musi Buthano ʒi tshi nga vha ʒo fhaladzwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 50 (2) nga murahu ha musi ho dzinginywa u sa fulufhela kha Phresidennde hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 102 (2) ya Ndayotewa ntswa.
- (2) Khethekanyo ya 50 (1) ya Ndayotewa ntswa I khou fhahewa u swikela 30 Lambamai 1999.

- (3) Nangwe ho vha na u fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho, Shedułu ya 2 ya iyo Ndayotewa sa zwe ya khwiniswa nga Shedułu ya A ya ino Shedułi li ɔo shuma—
- (a) kha khetho dza u thoma dza Buthano ła Lushaka fhasi ha Ndayotewa ntswa;
  - (b) kha u fhelelwa nga u vha muraɔo wa Buthano kha nyimele dzi sa fani na dze dza ɔetshedzwa kha khethekanyo ya 47(3) ya Ndayotewa ntswa; na
  - (c) kha u ɔadzwi ha zwikhala kha Buthano, na u ɔadzisa, u sedzuluswa na u shumiswa ha mitevhe ya ła horo kha u ɔadzwa ha zwikhala, u swikela khetho dza vhuvhili dza Buthano fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (4) Khethekanyo ya 47(4) ya Ndayotewa ntswa yo fahewa u swikela hu tshi vha na khetho dza vhuvhili dza Buthano ła lushaka fhasi ha Ndayotewa ntswa.

Khoro ya Lushaka ya Mavunđu

7. (1) Kha tshiffinga tshi fhelaho phanɔa ha dzulo ła u thoma ła vhusimamailayo ha vunđu ła fariwaho nga murahu ha khetho dza u thoma fhasi ha Ndayotewa ntswa—
- (a) Vhuimeleli ha mahoro kha Vunđu kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu vhu fanela u fana na vhune Sinethe dza 10 dza vha dzo nangiwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 48 ya Ndayotewa yo fhiraho; na
  - (b) U ɔetshedzwa ha vhurumiwa ha tshoŋthe na ha tshipentshela kha mahoro o imelelwa ho kha vhusimamailayo ha vunđu, hu nga nɔila I tevhelaho:

VUNĐU	VHURUMIWA HA TSHOŋTHE	VHURUMIWA HA TSHIPENTSHELA
1. Kapa Vhubvaɔuvha	ANC 5 NP 1	ANC 4
2. Fureisitata	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4

VUNĐU	VHURUMIWA HA TSHOŦHE	VHURUMIWA HA TSHIPENTSHELA
3. Gauteng	ANC 3 DP 1 FF 1 NP 1	ANC 3 NP 1
4. KwaZulu-Natala	ANC 1 DP 1 IFP 3 NP 1	ANC 2 IFP 2
5. Mpumalanga	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4
6. Kapa Devhula	ANC 3 FF 1 NP 2	ANC 2 NP 2
7. Vunđu ła Devhula	ANC 6	ANC 4
8. Devhula Vhukovhela	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4
9. Kapa Vhukovhela	ANC 2 DP 1 NP 3	ANC 1 NP 3

- (2) Ƙihoro ƙo imelelwaho kha vhusimamilayo ha vunđu—
- (a) Ƙi fanela u nanga vharumiwa vhaƙo vha tshoŦhe u bva kha vhatu vhe vha vha vhe dzisinetha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma na uri vha tshi ɗo kona u shuma sa vharumiwa vha tshoŦhe, na
- (b) vha nga nanga vharwe vhatu sa vharumiwa vhavho vha tshoŦhe fhedzi arali hu si na kana hu na tshivhalo tshi sa eɗaniho tsha dzisinetha dza kale.
- (3) Vhusimamilayo ha vunđu vhu fanela u thola vharumiwa vha tshoŦhe hu tshi tevhedzwa u nangiwa ha mahoro.

- (4) Tshiteńwa tshińtuku tsha (2) na (3) zwi shuma fhedzi kha u tholwa ha u thoma ha vharumiwa vha tshońthe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu.
- (5) Khethekanyo ya 62(1) ya Ndayotewa ntswa a I shumi kha u nangiwa na u tholwa ha sinetha dza kale sa vharumiwa vha tshońthe hu tshi tevhedzwa tshiteńwa tshino.
- (6) Milayo na ndaela dza Sinetha zwi no khou shuma musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma zwi tea u shumiswa malugana na mafhungo a Khoro ya Lushaka u swika afho hune ya nga shuma, hu tshi tevhedzwa khwiniso kana u fheliswa hufhio na hufhio.

Sinethe dza tshifhinga tsho fhelaho

8. (1) Muthu we a vha e Sinethe a songo tholiwaho sa murumiwa wa tshońthe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunđu u tea u vha murađo wo fhelelaho a no đo voutha kha vhusimamilayo ha vunđu ĩe ĩa mu nanga sa sinetha hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 48 ya Ndayotewa yo fhiraho.
- (2) Arali muthu we a vha e Sinethe a khetha u sa tsha vha murađo wa vhusimamilayo, uyo muthu u đo dzhiwa sa muthu o ĩalaho mushumo wa vhusinetha phanđa ha đuvha ĩe Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma.
- (3) Muholo, magavhelo na mbuelo dza vhathu vhe vha vha vhe dzisinethe vho tholiwaho sa vharumiwa vha tshońthe kana sa mirađo ya vhusimamilayo ha vunđu, I nga si kone u fhungudzwa nga vhanga ĩa u tholwa uho fhedzi.

Khorotshitumbe ya Lushaka

9. (1) Muthu muńwe na muńwe we a vha e Phresidennde, Muthusa-Phresidennde wa Khorotshitumbe, Minińta kana Muthusa-Minińta wa Riphabuĳiki nga fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho musi ndayotewa ntswa I tshi u thoma u shuma, u đo isa phanđa na u fara ofisi u ya nga ha tshiteńwa tshińtuku tsha (2).

- (2) U swika nga ĵa 30 Lambamai 1999, khethekanyo 84,89,90,91,93, na 96 dza Ndayotewa ntswa dzi tea u dzhiwa dzi tshi ɔo vhalea sa zwine dza vhaliswa zwone kha Ṱhumetshedzo ya B ya ino SheduĽu.
- (3) Tshiteŋwa tshiṱuku tsha (2) a tshi thivheli Miniṣṭa we a vha e sinethe musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, kha u isa phanḁa sa Miniṣṭa o bulwaho kha khethekanyo ya 91(1)(a) ya Ndayotewa ntswa sa zwine iyo khethekanyo ya vhalisiwa zwone kha Ṱhumetshedzo ya B.

Vhusimamilayo ha mavunḁu

10. (1) Muthu muŋwe na muŋwe we a vha e muraḁo kana mufari wa ofisi kha Vhusimamilayo ha vunḁu musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u mbo ɔi vha muraḁo kana mufari wa ofisi kha vhusimamilayo ha vunḁu ĵeneĽo nga fhasi ha Ndayotewa ntswa nahone u ɔo fara ofisi kana a vha mufari wa ofisi a tshi tevhedza Ndayotewa ntswa na ndayotewa iŋwe na iŋwe ya vunḁu ine ya nga phasisiwa.
- (2) Vhusimamilayo ha vunḁu sa zwe ha vhumbiswa zwone u ya nga ha tshiteŋwa tshiṱuku tsha (1) vhu tea u dzhiwa sa ho khethiwaho nga fhasi ha Ndayotewa ntswa kha tshifhinga tshine tsha ɔo fhela nga ĵa 30 Lambamai 1999.
- (3) Kha tshifhinga tshaho tsha ofisi tshi fhelaho nga ĵa 30 Lambamai 1999, nahone hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 108(4), vhusimamilayo ha vunḁu ho vhumbiwaho nga tshivhalo tsha miraḁo yo tetschelwaho uho vhusimamilayo kha Ndayotewa yo fhiraho khathihi na tshivhalo tsha vhasinetha vha tshifhinga tsho fhiraho vhe vha vha miraḁo ya vhusimamilayo u ya nga ha tshiteŋwa tsha 8 tsha ino SheduĽu.
- (4) Milayo na ndaela zwa vhusimamilayo ha vunḁu zwine zwa khou shuma nga tshifhinga tsha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, zwi ɔo isa phanḁa na u shuma nga nnḁa ha musi hu tshi nga vha na u khwiniswa kana u fheliswa huŋwe na huŋwe.

Khetho dza Vhusimamilayo ha vundu

11. (1) Naho ho vha na u fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho, SheduĻu ya 2 ya ino Ndayotewa, sa zwe ya khwiniswa ngaho nga Thumetshedzo ya A kha SheduĻu ino, I ڦo shuma—
- (a) Kha khetho dza u thoma dza vhusimamilayo ha vundu fhasi ha Ndayotewa ntswa;
- (b) Kha u fhelelwa nga u vha muraڦo wa Vhusimamilayo kha nyimele dzo fhambanaho na dzo ڦetshedzwaho kha khethekanyo ya 106 (3) ya Ndayotewa ntswa; na.
- (c) Kha u ڦadza zwikhala kha vhusimamilayo na u ڦadzisa, u sedzulusa na u shumiswa ha mitevhe ya mahoro kha u ڦadza zwikhala, u swikela hu tshi vha na khetho dza vhuvhili dza vhusimamilayo fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (2) Khethekanyo ya 106(4) ya Ndayotewa ntswa yo fhaheva malugana na vhusimamilayo ha vundu u swikela hu tshi vha na khetho dza vhuvhili dza vhusimamilayo fhasi ha Ndayotewa ntswa.

Khorotshitumbe dza vundu

12. (1) Muthu muṅwe na muṅwe we a vha e Mulangavunđu kana muraڦo wa Khorotshitumbe ya vundu musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u ڦo isa phanڦa na u vha kha yeneyo ofisi a tshi tevhedza Ndayotewa ntswa na ndayotewa ifhio na ifhio ya vundu ine ya nga phasiswa, fhedzi hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshiṅuku tsha (2).
- (2) U swikela Mulangavunđu o khethwaho nga murahu ha khetho dza vhusimamilayo ha vundu dza u thoma nga fhasi ha Ndayotewa ntswa a tshi thoma u shuma kana vundu I tshi phasisa Ndayotewa ya I, u ya ngauri hu bvelela zwifhio u thoma, khethekanyo ya 132 na ya 136 ya Ndayotewa ntswa dzi tea u dzhiwa zwi tshi vhalea sa zwe zwa vheiswa zwone kha Thumetshedzo ya C kha SheduĻu ino.

Milayotewa ya vundu

13. Ndayotewa ya vundu yo phasiswaho phanda ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma I tea u tevhedza khethekanyo ya 143 ya Ndayotewa ntswa.

U netshedzwa ha milayo kha mavundu

14. (1) Mulayo malugana na mafhungo ane a kwama sia la mishumo na maanda zwo bulwaho kha SheduŁu ya 4 kana 5 ya Ndayotewa ntswa nahone we musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, wa vha u tshi langulwa nga maandalanga a re kha khorotshitumbe ya lushaka u nga netshedzwa nga Phresidennde, nga mulevho, kha maandalanga a re nga fhasi ha khorotshitumbe ya vundu yo vhwahwa nga Mulangavundu wa vundu.
- (2) Arali zwi tshi toġea uri mulayo wo netshedzwaho nga fhasi ha tshitenwa tshiġuku tsha (1) u bveledzwe nga ndila I fushaho, Phresidennde, nga mulevho a nga—
- (a) Khwinisa kana a shandukisa mulayo uri u kone u langa ŧhalutshedzo yawo kana tshumiso;
- (b) hune u netshedzwa ha si shume kha tshipiġa tsho fhelelaho tshiŋwe na tshiŋwe tsha mulayo, a nga fhelisa kana a phasisa nga huswa, hu na kana hu si na khwiniso kana u shandukiswa ho sumbedzwaho kha phara ya (a), mbetshelo dzenedzo dzine u netshedzwa ha shuma kana u swika musi netshedzo I tshi shuma khadzo;kana
- (c) langula mafhungo maŋwe na maŋwe ane a vhona o tea u ya nga he a kumedzwa, hu tshi katelwa u pfuluswa kana u rumelwa ha mushumi Iwa tshifhinganyana, kana u pfulusiwa ha thundu, vhuġifhinduleli, pfanelo na mbofho kha kana u bva kha maandalanga a khorotshitumbe ya lushaka kana ya vundu kana muhasho muŋwe-vho wa muvhuso, ndaulo, tshumelo dza tsireledzo kana tshiŋwe tshiimiswa.
- (3) (a) Khophi ya mulevho muŋwe na muŋwe yo bviswaho hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshiġuku tsha (1) kana (2) I fanela

- u ṅetshedzwa Buthano Ḷa lushaka na Khoro ya lushaka ya Mavunḑu hu saathu u fhela maḑuvha a 10 mulevho uyo wo anḑadziwa.
- (b) Arali Buthano Ḷa lushaka na Khoro ya lushaka nga kha Ḷikumedzwa zwi tshi tevhedza mulevho kana mbetshelo dziṅwe dzaḶo, mulevho kana mbetshelo zwi ḑo fhela nga zwoṅṅhe, fhedzi zwi sa kwami—
- (i) U vha mulayoni kana u ṅanganedzea ha zwiṅwe na zwiṅwe zwo itwaho hu tshi khou tevhedzwa mulevho kana mbetshelo phanḑa ha musi u tshi fhela nga woṅṅhe, kana
- (ii) pfanelo kana vhuṅalu ho wanalaho kana mushumo kana mulandu wo itwaho phanḑa ha musi u tshi fhela nga woṅṅhe.
- (4) Musi mulayo u tshi ṅetshedzwa nga fhasi ha tshiteṅwa tshiṅuku tsha (1), zwiṅwe na zwiṅwe zwine zwa ambiwa huṅwe na huṅwe kha mulayo kha maanḑalanga a no khou u langula, zwi fanela u dzhiiwa zwi tshi amba maanḑalanga e a ṅetshedzwa khawo.
- (5) U ṅetshedzwa huṅwe na huṅwe ha mulayo nga fhasi ha khethekanyo ya 235 (8) ya Ndayotewa yo fhiraho zwi tshi katela na u khwinisa, u shandukisa kana u fhelisa kana u phasisa hafhu mulayo muṅwe na muṅwe khathihi na vhuḑando vhuṅwe na vhuṅwe ho dzhiiwaho nga fhasi ha iyo khethekanyo, zwi ḑo dzhiiwa sa zwo itwaho nga fhasi ha itshi tshiteṅwa.

Milayo ya vhusimamilayo I no khou shuma nḑa ha vhusimamilayo ha Phalamennde

15. (1) Maanḑalanga a re ngomu ha khorotshitumbe ya lushaka ane a langula milayo ifhio na ifhio I no wela nḑa ha vhusimamilayo ha Phalamennde musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, I ḑo isa phanḑa na u langula uyo mulayo u swikela u tshi ḑo ṅetshedzwa kha maanḑalanga a no wela kha Khorotshitumbe ya vunḑu hu tshi tevhedzwa tshiteṅwa tsha 14 tsha ino SheduḶu.

- (2) Tshiteńwa tshiřuku tsha (1) tshi řo fhela nga tshořhe nga murahu ha mińwaha mivhili musi Ndayotewa ntswa yo no thoma u shuma.

Dzikhothe

16. (1) Khothe inwe na inwe, zwi tshi katela khothe dza mahosi dze dza vha dzi hone musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, I řo isa phanřa na u shuma khatihi na u shumisa maanřa a re nga fhasi ha vhupo hayo u ya nga ha mulayo une wa shuma khayoy, na muthu muńwe na muńwe o faraho ofisi sa muofisiri wa zwa vhuřařuli u řo isa phanřa na u fara ofisi u ya nga ha mulayo u no khou shuma kha iyo ofisi, zwi tshi ya nga—
- (a) khwiniso inwe na inwe kana u fheliswa huńwe na huńwe ha uyo mulayo; na
- (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (2) (a) Khothe ya Ndayotewa yo thomiwaho nga Ndayotewa yo fhiraho I řo vha Khothe ya Ndayotewa nga fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (b).....

[Tshiteńwa tshiřuku tsha (b) tsho thuthwa nga khethekanyo ya. 20 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (3) (a) Khothe Khulwane ya Khethekanyo ya Khařhululo ya Afrika Tshipembe I řo vha Khothe Khulwane ya Khařhululo nga fhasi ha Ndayotewa ntswa.
- (b).....

[Tshiteńwa tshiřuku tsha (b) tsho thuthwa nga khethekanyo ya. 20 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

- (4) (a) Khethekanyo ya vunřu kana yapo ya khothe khulwane ya Afrika Tshipembe kana khothe Khulwane ya shangohaya kana khethekanyo ya zwa u angaredza ya yeneyo khothe, I řo vha Khothe Khulwane nga fhasi ha Ndayotewa ntswa hu songo shandukiswa vhupo hayo ha mishumo, fhedzi hu tshi tevhelwa u dzudzanyululwa huńwe na huńwe ho bulwaho kha tshiteńwa tshiřuku tsha (6).

- (b) Muthu muñwe na muñwe o faraho ofisi kana a no dzhiwa o fara ofisi sa Muhaṭuli-Phresidennde, Muthusa-Muhaṭuli-Phresidennde kana muhaṭuli wa kotho o bulwaho kha phara ya (a) musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u vha Muhaṭuli-Phresidennde, Muthusa-Muhaṭuli waPhresidennde kana muhaṭuli wa yeneyo kotho nga fhasi ha Ndayotewa ntswa fhedzi hu tshi tevhelwa u dzudzanyululwa huñwe na huñwe ho sumbedzwaho kha tshiterwa tshiṭuku tsha (6).
- (5) Nga nṅa ha musi zwi sa yelani na he zwa buliwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo tea, zwine zwa ambiwa kha mulayo muñwe na muñwe kana maitete kha—
- (a) Kotho ya zwa Ndayotewa nga fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho, zwi tea u dzhiwa sa u musi zwi tshi amba Kotho ya Ndayotewa nga fhasi ha Ndayotewa ntswa;
- (b) Kotho Khulwane ya Khaṭhululo ya Afrika Tshipembe, zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba Kotho Khulwane ya Khaṭhululo; na
- (c) tshipiḍa tsha vunḍu kana tshipiḍa tsha Kotho Khulwane ya Afrika Tshipembe kana kotho khulwane ya shangohaya kana tshipiḍa nga u angaredza tsha kotho yeneyo, zwi tea u dzhiwa sa musi zwi tshi amba Kotho Khulwane.
- (6) (a) Hu saathu fhela tshifhinga musi Ndayotewa ntswa yo no thoma u shuma, kotho dzoṭhe, zwi tshi katela na zwivhumbeo zwadzo, kuvhumbele, kushumele na vhupo ha mishumo khathihi na milayo yo teaho, zwi tea u dzudzanyululwa hu tshi khou itelwa u thomiwa ha sisteme ntswa ya zwa Vhuhaṭuli yo teaho kha ṭhoḍe dza Ndayotewa ntswa.
- (b) Muraḍo wa Khabinethe a re na vhuḍiffhinduleli ha u langula vhuhaṭuli, a tshi khou shuma o thoma a kwamana na Khomishini ya zwa Vhulamukanyi, u fanela u langula u dzudzanyululwa ho bulwaho kha phara ya (a).
- (7) (a) Muñwe na muñwe o faraho ofisi, musi Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Riphabuḷiki, wa 2001, u tshi thoma u shuma, sa—

- (i) Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, u vha Muhaṭuli Muhulwane sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 167 (1) ya Ndayotewa ntswa;
  - (ii) Muthusa-Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa , u vha Muthusa-Muhaṭuli Muhulwane sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 167 (1) ya Ndayotewa ntswa;
  - (iii) Muhaṭuli Muhulwane u vha Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khaṭhululo sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 168 (1) ya Ndayotewa; na
  - (iv) Muthusa-Muhaṭuli Muhulwane u vha Muthusa-Phresidennde wa Khothe Khulwane ya Khaṭhululo sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 168 (1) ya Ndayotewa ntswa.
- (b) Milayo, ndaulo kana tsumbasia dzo vhwahwa nga Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa kana Muhaṭuli Muhulwane zwine zwa khou shuma phanḁa ha musi Ndayotewa ya Riphabuḁiki ya Afrika Tshipembe I tshi thoma u shuma.
- (c) Nga nnḁa ha musi zwi sa yelani na he zwa buliwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo tea, zwine zwa ambiwa kha mulayo muḁwe na muḁwe kana maitete maḁwe na maḁwe kha Muhaṭuli Muhulwane kana Phresidennde wa Khothe ya Ndayotewa, zwi fanela u dzhiiwa sa Muhaṭuli Muhulwane sa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 167 (1) ya Ndayotewa ntswa.

[Tshiterwa tshṭuku tsha (7) tsho ḁadziswa nga khethekanyo ya. 20 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

Milandu I saathu u fhela I re phanḁa ha khothe

17. Matshimbidzele a milandu yoṭhe ye ya vha I saathu u fhela khothe musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma, I fanela u shumiswa nayo sa zwine ha tou nga Ndayotewa ntswa a I athu u phasiswa nga nnḁa ha musi vhulamukanyi vhu tshi zwi ṭoḁisa nga nḁila inḁe vho.

Maandalanga a zwa vhutshutshisi

18. (1) Khethekanyo ya 108 ya Ndayoyotewa yo fhiraho I ɔo isa phanɔa na u shuma u swikela Mulayo wa Phalamennde wo bulwaho kha khethekanyo ya 179 ya Ndayotewa ntswa u tshi thoma u shuma. Tshino tshiteŋwa tshiɔuku a tshi khakhisi u tholiwa ha Mulangi wa Vhutshutshisi wa Lushaka hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 179.
- (2) Mulangavhatshutshisi o faraho ofisi musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma u ɔo isa phanɔa na u shuma hu tshi tevhedzwa mulayo u shumaho kha ofisi yawe, hu tshi tevhedzwa tshiteŋwa tshiɔuku tsha (1).

Miano na khwaŋhisedzo

19. Muthu a no khou isa phanɔa na u shuma ofisini hu tshi tevhedzwa ino Shedułu nahone o itaho muano wa ofisi kana u ita khwaŋhisedzo fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho, ha kombetshedzwi u dovholola muano wa ofisi kana khwaŋhisedzo fhasi ha Ndayotewa ntswa.

Zwiŋwe Zwiimiswa zwa Ndayotewa

20. (1) Kha ino Ndayotewa, "Zwiimiswa zwa Ndayotewa" zwi amba —
- (a) Mutsireledzi wa Tshitshavha.
- (b) Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe;
- [Phara ya. (b) yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 4 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]
- (c) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu.
- (d) Muoditha-Dzhenerala.
- (e) Bannga Khulwane ya Afrika Tshipembe.
- (f) Khomishini ya zwa Gwama.
- (g) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli; kana
- (h) Bodonyangaredzi ya Nyambo dza Afrika Tshipembe.
- (2) Tshiimiswa tshiŋwe na tshiŋwe tsha ndayotewa tsho thomiwaho nga fhasi ha Ndayotewa yo fhiraho tshi ɔo isa phanɔa na u shuma u ya nga ha mulayo u no khou shuma khatsho, nahone muthu muŋwe na muŋwe o faraho ofisi sa

murađo wa khomishini, murađo wa bodo ya Bannga Khulwane kana Bodonyangaredzi ya Nyambo dza Afrika Tshipembe, Mutsireledzi wa Tshitshavha kana Muoditha-Dzheneralala, musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u ɔo isa phanđa na u shuma u ya nga ha mulayo u no khou shuma kha iyo ofisi, hu tshi tevhelwa—

- (a) u khwiniswa kana u fheliswa huñwe na huñwe ha uyo mulayo; na
  - (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (3) Khethekanyo ya 199(1), 200(1), 3 na (5) u swika kha (11) na (201) u swika kha 206 dza Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phanđa na u shuma u swikela dzi tshi fheliswa nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayotewa ntswa.
- (4) Mirađo ya khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuuli vho bulwaho kha khethekanyo ya 105 (1)(h) ya Ndayotewa yo fhiraho vha ɔo ima u vha mirađo ya khomishini musi mirađo yo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 178(1) (i) ya Ndayotewa ntswa vha tshi tholiwa.
- (5) (a) Khoro ya Volkstaat yo thomiwaho hu tshi tevhedzwa Ndayotewa yo fhiraho I ɔo isa phanđa na u shuma hu tshi tevhedzwa milayo I shumaho khayoy, nahone muñwe na muñwe o faraho ofisi sa murađo wa Khoro musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma, u ɔo isa phanđa na u shuma hu tshi tevhedzwa mulayo u shumaho kha yeneyo ofisi, hu tshi tevhedzwa—
- (i) Khwiniso ifhio na ifhio kana u fheliswa ha uyo mulayo;
  - (ii) u yelana hayo na Ndayotewa ntswa.
- (b) Khethekanyo ya 184 A na 184 B (1) (a), (b) na (d) ya Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phanđa na u shuma u swikela dzi tshi fheliswa nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayoyotewa ntswa.

U phasiswa ha mulayo u ȳodiwaho nga Ndayotewa ntswa

21. (1) Hune Ndayotewa ntswa ya ȳoda u phasiswa ha mulayo wa lushaka kana wa vunȳu, uyo mulayo u tea u phasiswa nga maandalaŋga o teaho nahone hu saathu u fhela tshifhinga tshilapfu u bva ȳuvha ȳe Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma.
- (2) Khethekanyo ya 198 (b) ya Ndayotewa ntswa I nga si kone u shumiswa u swikela mulayo wo bulwaho kha iyo khethekanyo u tshi phasiswa.
- (3) Khethekanyo ya 199(3)(a) ya Ndayotewa ntswa I nga si kone u shumiswa phanȳa ha musi hu tshi fhela miŋwedzi miraru nga murahu ha musi milayo yo bulwaho kha iyo khethekanyo I tshi phasiswa.
- (4) Mulayo wa lushaka wo bulwaho kha khethekanyo ya 217(3) ya Ndayotewa ntswa u tea u phasiswa hu saathu u fhela miŋwaha miraru u bva ȳuvha ȳe Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma, fhedzi na u sa vha hone ha uyu mulayo kha tshino tshifhinga a zwi thivheli u shumiswa ha mbekanyamaitele yo bulwaho kha khethekanyo ya 217 (2).
- (5) U swika musi Mulayo wa Phalamennde wo bulwaho kha khethekanyo ya 65(2) ya Ndayotewa ntswa u tshi phasiswa, vhusimamilaŋga ha vunȳu vhuŋwe na vhuŋwe vhu nga nanga nȳila dzine ngadzo maandalaŋga a ŋewa vhurumiwa haho u voutha vhuimoni haho kha Khoro ya Lushaka ya Mavunȳu.
- (6) U swika musi mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ya 229(1)(b) ya Ndayotewa ntswa u tshi phasiswa, masipala u vha a tshee na maandala a u vhea mithelo miŋwe na miŋwe, muingamuthelo kana mithelo ya zwibveledzwa zwo rengiwaho kana u rengiselwa nȳa dze a hweswa maandala a u dzi vhea musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma.

Vhuthihi ha lushaka na u pfumedzana

22. (1) Hu sa sedzwi mbetshelo dzifhio na dzifhio dza Ndayotewa ntswa naho ho vha na u fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho, mbetshelo dzoȳthe dzi kwamanaho na u farela dzi re ngomu

ha Ndayotewa yo fhiraho fhasi ha t̄hoho “Vhuthihi ha lushaka na u pfumedzana” zwi ɔo dzhiiwa sa tshipiɔa tsha Ndayotewa ntswa, u itela u bvedza Mulayo wa T̄huthuwedzo ya Vhuthihi ha Lushaka na u Pfumedzana wa 1995 (Mulayo wa vhu 34 wa 1995), sa zwe wa khwiniſiswa zwone hu tshi katelwa na ndeme yawo.

- (2) U itela ndivho dza tshiteŋwa tshiŋuku tsha (1), ɔuvha ɔa “6 Nyendavhusiku 1993” hune ɔa vhone kha mbetshelo dza Ndayotewa yo fhiraho fhasi ha t̄hoho ine ya ri “Vhuthihi ha Lushaka na u Pfumedza”, hu fanela u vhalwa sa “11 Shundunthule 1994”.

[Tshiteŋwa tshiŋuku tsha (2) tsho ɔadziswa nga khethekanyo ya. 3 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997.]

Mulayotibe wa Pfanelo

23. (1) Mulayo wa lushaka wo sumbedzwaho kha khethekanyo ya 9 (4), 32 (2) na 33(3) ya Ndayotewa ntswa u fanela u phasiswa hu saathu u fhela miŋwaha miraru u bva ɔuvha ɔe Ndayotewa ntswa ya thoma u shuma.
- (2) U swikela mulayo wo bulwaho kha khethekanyo ya 32 (2) na 33 (3) ya Ndayotewa ntswa u tshi phasiswa—
- (a) khethekanyo ya 32(1) I ɔo dzhiiwa I tshi vhalea ngaurali: “(1) Muthu muŋwe na muŋwe u na pfanelo ya u wana mafhungo othe a re kha muvhuso kana muraɔo muŋwe na muŋwe wa muvhuso kha sia ɔifhio na ɔifhio ɔa muvhuso, arali ayo mafhungo a tshi ɔoɔea kha u shumisa na u tsireledza pfanelo dzavho.”; na
- (b) khethekanyo ya 33(1) na (2) dzi fanela u dzhiiwa sa dzi vhaleaho nga nɔila I tevhelaho: “Muthu muŋwe na muŋwe u na pfanelo ya—
- (a) nyito ya ndaulo I re mulayoni hune ha wanala uri pfanelo dzifhio na dzifhio dzawe kana madzangalelo awe a tshi kwamea kana u shushedzwa;
- (b) nyito ya matshimbidzele a ndaulo kwayo musi pfanelo dzawe kana ndavhelelo dzawe dzi re mulayoni dzi tshi kwamea kana u shushedzwa;

- (c) u n̄ewa zwiitisi zwo tou n̄waliwaho zwa nyito ya ndaulo I kwamaho pfanelo dzavho dzifhio kana dzifhio kana madzangalelo awe nga nn̄a ha musii zwiitisi izwo zwo an̄adziwa;
  - (d) nyito ya ndaulo yo teaho malugana na zwiitisi zwo fhiwaho musii pfanelo dzifhio na dzifhio dzawe dzi tshi kwamea kana u shushedzwa.”
- (3) Khethekanyo dza 32(2) na 33(3) dzaa Ndayotewa ntswa dzi ɔo fhela nga dzothe arali mulayo wo bulwaho kha khethekanyo idzo nga u tevhekana wa sa phasiswa hu saathu u fhela miñwaha miraru u bva ɔuvha le Ndayotewa ya thoma u shuma.

Ndaulo ya muvhuso na tshumelo dza tsireledzo

24. (1) Khethekanyo dza 82(4)(b), 215, 218(1), 219(1), 224 u swika kha 228, 236(1), (2), (3), (6), (7)(b) na (8), 237(1) na (2)(a) na 239(4) na (5) dza Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phan̄a na u shuma sa u tou nga Ndayotewa yo fhiraho a yo ngo fheliswa, hu tshi tevhedzwa—
- (a) khwiniso ya idzo khethekanyo sa zwe zwa buliswa zwone kha T̄humetshedzo ya D;
  - (b) dziñwe khwiniso kana u fheliswa ha idzo khethekanyo nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayotewa ntswa; na
  - (c) u yelana na Ndayotewa ntswa.
- (2) Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso na khomishini dza tshumelo ya muvhuso ya vun̄u sa zwo bulwaho kha Ndima ya 13 ya Ndayotewa yo fhiraho dzi ɔo isa phan̄a na u shuma dzi tshi tevhedza Ndima iyo na mulayo u shumaho khadzo sa zwine ha tou nga iyo ndima a yo ngo fheliswa, u swikela Khomishini na khomishini dza tshumelo ya muvhuso ya vun̄u dzi tshi fheliswa nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 75 ya Ndayotewa ntswa.

- (3) U fheliswa ha Ndayotewa yo fhiraho a zwi kwami mulevho ufhio na ufhio wo bviswaho nga fhasi ha khethekanyo ya 237(3) ya Ndayotewa yo fhiraho nahone mulevho ufhio na ufhio wo raloho u ɔo isa phanɔa na u shuma, hu tshi tevhedzwa—
- (a) khwiniso kana u fheliswa hufhio na hufhio; na
- (b) u yelana na Ndayotewa ntswa.

Huñwe u sa tea u vha kha Vhusimamilayo

25. (1) Muthu muñwe na muñwe ane musi Ndayotewa I tshi thoma u shuma, a vha a tshi khou shuma tshigwevho tsha miñwedzi I fhiraho 12 kha Riphabułiki hu si na u nanga u badela ndałiso ha ngo tea u vha muraɔo wa Buthano ła Lushaka kana vhusimamilayo ha vunɔu.
- (2) U sa tea ha muthu hu tshi tevhedzwa tshiteñwa tshiłuku tsha (1)—
- (a) hu a fhela nga hołhe arali u wanwa mulandu hu tshi vhetshelwa thungo kha khałhululo kana tshigwevho tshi tshi fhungudziwa kha khałhululo tsha vha tshigwevho tshi sa thivheli muthu onoyo; na uri
- (b) hu ɔo fhela nga murahu ha miñwaha miłanu musi tshigwevho tsho fhela.

Muvhuso wapo

26. (1) Hu sa sedzwi mbetshelo dza khethekanyo ya 151,155,156 na 157 dza Ndayotewa ntswa—
- (a) mbetshelo dza Mulayo wa Tshifhinganyana wa Muvhuso wapo wa 1993 (Mulayo wa vhu 209 wa 1993), sa zwine wa nga khwiniswa tshifhinga tshiñwe na tshiñwe nga mulayo wa lushaka zwi yelana na Ndayotewa ntswa, dzi kha ɔi ɔo bvela phanɔa na u shuma u ya nga Khoro ya Masipala u swikela Khoro ya Masipala ine ya ɔo imela khoro I tshi ɔivhadzwa uri yo khethiwa nga kha mvelelo dza ketho dza Khoro dza Masipala dza u thoma dza u angaredza nga murahu ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma; nahone

[Tshiteŋwa tshituku tsha (a) tsho imelwa nga khethekanyo ya. 5 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (b) murangaphanḁa wa sialala wa tshitshavha tshine tsha khou tevhela sisteme ya mulayo wa tshithu nahone a dzulaho fhethu hu re fhasi ha muvhuso wa tshifhinganyana wa khoro yapo, khoro ya tshifhinganyana kana khoro ya tshifhinganyana ya vhaimeleli, yo bulwaho kha Mulayo wa Muvhuso wapo wa Tshifhinganyana wa 1993, nahone wo ḁaluswaho kha khethekanyo ya 182 ya Ndayotewa yo fhiraho, u tea u vha muraḁo a songo nangiwaho wa khoro u swika Khoro ya Masipala ine ya ḁo imela khoro I tshi ḁivhadzwa uri yo khetiwa nga mvelelo dza khetho dza u thoma dza Khoro dza Masipala dza u angaredza nga murahu ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma.

[Tshiteŋwa tshituku tsha (b) tsho imelwa nga khethekanyo ya. 5(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

- (2) Khethekanyo ya 245 (4) ya Ndayotewa yo fhiraho I ḁo isa phanḁa na u shuma u swikela u shuma ha iyi khethekanyo hu tshi fhela nga hoḁhe. Khethekanyo ya 16 (5) na (6) ya Mulayo wa Tshifhinganyana wa Muvhuso Wapo, wa 1993 u nga si kone u fheliswa phanḁa ha ḁa 30 Lambamai 2000.

[Tshiteŋwa tsha (2) tsho khwiniswa nga khethekanyo ya. 5 (b) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa 1998.]

U vhwewa nga nḁila ya tsireledzo ha Milayo ya Phalamennde na ya vundu

27. Khethekanyo 82 na 124 dza Ndayotewa ntswa a dzi kwami u vhwewa nga nḁila yo tsireledzeaho ha Milayo ya Phalamennde kana ya vundu yo phasiswaho phanḁa ha musi Ndayotewa ntswa I tshi thoma u shuma.

U űwaliswa ha thundu I sa sudzulusei ya muvhuso

28. (1) Musi hu tshi bviswa tħanziela nga maanđalanga I sumbaho uri thundu I sa sudzulusei ya muvhuso ndi ya muvhuso muűwe u ya nga khethekanyo ya 239 ya Ndayotewa yo fhiraho, redzhisiřara wa tsumbavhuęe u tea u űwalisa rekhodo dzenedzo kana a khwařhisedza vhuřanzi uho kha redzhisiřara yo teaho, tsumbavhuęe kana ĳiűwe ĳiűwalo u sumbedza uri thundu iyi I sa sudzulusei I kha dzina ĳa muvhuso wonoyo.
- (2) A hu na muthelo, kana mbadelo ine ya đo vha hone malugana na u űwaliswa u ya nga ha tshiteűwa tshiřuku tsha (1).

ṬHUMETSHEDZO YA A

Khwiniso Kha Sheduḽu Ya 2 Kha Ndayotewa Ya Kale

- 1. U thivha tshiteṅwa tsha 1 nga tshiteṅwa tshi tevhelaho:**

“1. Mahoro o ṅwaliswaho hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka nahone a no khou pikisana kha khetho dza Buthano ḽa Lushaka, a ḽo nanga vhonkheteni kha idzo khetho u bva kha mitevhe ya vhonkheteni yo dzudzanyiwaho hu tshi tevhelwa Sheduḽu ino na mulayo wa lushaka.”.
- 2. U thivha tshiteṅwa tsha 2 nga tshiteṅwa tshi tevhelaho:**

“2. Madzulo kha Buthano ḽa Lushaka sa zwe zwa tiwa u ya nga khethekanyo ya 46 ya Ndayotewa ntswa a ḽo ḽadzwa nga ṅḽila I tevhelaho—

  - (a) Hafu ya madzulo u bva kha mitevhe wo ṅekedzwaho nga mahoro eneo, hu na madzulo o tiwaho o vhetshelwaho thungo hu tshi itelwa dzingu ḽiṅwe na ḽiṅwe sa zwe zwa vheiswa zwone nga Khomishini I tshi itela khetho dza Buthano dzi tevhelaho, hu tshi dzhielwa ṅṅha data ya tsedzuluso ya vhakhethi na vhuimeleli nga mahoro a re na dzangalelo.
  - (b) Hafu iṅwe ya madzulo a bvaho kha mitevhe wa lushaka wo ṅekedzwaho nga mahoro eneo kana mitevhe ya dzingu fhethu he mitevhe ya lushaka ya si ṅekedzwe.”.
- 3. U bviswa ha tshiteṅwa tsha 3 ha dzheniswa tshiteṅwa tshi tevhelaho:**

“3. Mitevhe ya vhonkheteni yo ṅekedzwaho nga ḽihoro nga u angaredza, I ḽo vha na madzina ane a si vhe ṅṅha ha tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano ḽa Lushaka, nahone mitevhe muṅwe na muṅwe u ḽo sumbedza madzina nga ṅḽila I tevhekanaho ine ya takalelwa sa zwe zwa tiwa nga ḽihoro.”.

- 4. U khwiniswa ha tshiteńwa tsha 5 nga u thivha maipfi a rangelaho phara ya (a) nga maipfi a tevhelaho:**
 "5. Madzulo o bulwaho kha tshiteńwa tsha 2(a) a ɔo avhelwa u ya nga madzingu kha mahoro ane a khou pikisana kha khetho nga nɔila I tevhelaho:"
- 5. U khwiniswa ha tshiteńwa tsha 6—**
 (a) nga u thivha maipfi a rangelaho phara ya (a) nga maipfi a tevhelaho:
 "6. Madzulo o bulwaho kha tshiteńwa tsha 2(b) a ɔo avhelwa kha mahoro ane a khou pikisana kha khetho nga nɔila I tevhelaho:"; na
 (b) nga u thivha phara ya (a) nga phara I tevhelaho:
 "(a) mukovhe wa dzivouthu u ya nga madzulo u ɔo tiwa nga u kovha tshivhalogute tsha vouthu dza lushaka Iwothe nga tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano la Lushaka, ha engedzwa nga nthihi, ha dohwa ha engedzwa na nthihi kha mvelelo, hu sa dzhielwi nthe zwiɔiɔa, hu ɔo vha wone mukovhe wa madzulo nga tshidzulo tshithihi."
- 6. Khwiniso ya tshiteńwa tsha 7(3) nga u thivha phara ya (b) nga phara I tevhelaho:**
 "(b) Mukovhe wo khwiniswaho nga tshidzulo tshithihi u ɔo itiwa nga u kovha tshivhalogute tsha dzivouthu dza lushaka Iwothe, ho tusiwa vouthu dza lushaka Iwothe dzo vouthelaho jihoro jo bulwaho kha phara ya (a), nga tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano, ha engedzwa nga nthihi, ha konou tuswa tshivhalo tsha madzulo tsho avhelwaho Iwa u fhedzisela jihoro jo bulwaho kha phara ya (a)."
- 7. U thivha tshiteńwa tsha 10 nga tshiteńwa tshi tevhelaho:**
 "10. Tshivhalo tsha madzulo kha vhusimamilayo ha vunɔu vhuńwe na vhuńwe tshi ɔo tiwa hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 105 ya Ndayotewa ntswa."
- 8. U thivhiwa ha tshiteńwa tsha 11 nga tshiteńwa tshi tevhelaho:**
 "11. Mahoro o nwalisiwaho hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka na u pikisana kha khetho dza vhusimamilayo, a ɔo nanga vhonkheteni vha vhusimamilayo honoho ha

vunḑu ǀeneǀo vhane vha vha kha mutevhe wa vunḑu wo dzudzanywaho hu tshi tevhedzwa ino Sheduḷu na mulayo wa lushaka.”

9. U thivhiwa ha tshiteṅwa tsha 16 nga tshiteṅwa tshi tevhelaho:

“U nangiwa ha vhaimeleli

16. (1) Nga murahu ha musi ho no fhedzwa u vhalwa dzivouthu, tshivhalo tsha vhaimeleli vha ǀihoro ǀiṅwe na ǀiṅwe tsho no wanala na mvelelo dza khetho dzo no ḑivhadzwa u ya nga khethekanyo ya 190 ya Ndayotewa ntswa, Khomishini I ḑo ri hu saathu u fhela maḑvha mavhili mvelelo dzo ḑivhadzwa, kha mutevhe muṅwe na muṅwe wa vhonkheteni ya nanga vhaimeleli vha ǀihoro ǀiṅwe na ǀiṅwe vhusimamilayoni u ya nga mulayo.

(2) Musi ho no nangiwa hu tshi tevhelwa tshiteṅwa tshiṭuku tsha (1), arali dzina ǀa nkheteni ǀa wanala ǀi kha mutevhe u no fhira muthihi wa Buthano ǀa Lushaka kana kha mitevhe ya Buthano ǀa Lushaka na wa vhusimamilayo ha vunḑu (arali khetho dza Buthano ǀa Lushaka na dza vhusimamilayo ha vunḑu zwo itiva nga tshifhinga tshithihi), nahone nkheteni uyo a tshi khou tea u ḑivhadzwa sa muimeleli fhethu hu no fhira huthihi, ǀihoro ǀe ǀa ṅekedza mutevhe wonoyo, ǀi ḑo ri hu saathu u fhela maḑvha mavhili u ṅanganedzwa ha khetho ho no bulwaho afho murahu ho no itwa, ǀa sumbedza kha Khomishini mutevhe wa vhonkheteni une muthu uyo a tea u nangiwa kana vhusimamilayo vhune a tea u shuma khaho, ngauralo dzina ǀa nkheteni ǀi ḑo bviswa kha miṅwe mitevhe.

(3) U bva afho Khomishini I ḑo anḑadza mutevhe wa madzina a vhaimeleli kha vhusimamilayo.”.

10. U khwiniswa ha tshiteṅwa tsha 18 nga u bvisa phara ya (b) ya imelwa nga phara I tevhelaho:

“(b) muimeleli u tholiwa sa murumelwa wa tshoṭhe kha Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu;”.

11. U thivhiwa ha tshiteṅwa tsha 19 nga tshiteṅwa tshi tevhelaho:

“19. Mutevhe wa vhonkheteni vha ǀihoro wo bulwaho kha tshiteṅwa tsha 16 (1) u nga engedzwa luthihi fhedzi nga tshifhinga tshiṅwe na tshiṅwe hu saathu u fhira miṅwedzi

ya 12 u bva tshe ha nangiwa vhaimelili hu tshi tevhelwa tshiteŋwa tsha 16 ha itiwa, u itela u ɔadza zwikhala zwi si na vthathu: Tenda u engedzwa uho ha itwa mafheloni a mutevhe wonoyo.”

12. U thivhiwa ha tshiteŋwa tsha 23 nga tshiteŋwa tshi tevhelaho:

“Zwikhala

23. (1) Arali ha vha na tshikhala vhusimamilayoni hune ino Shedulu ya shuma, jihoro le la nanga muraɔo ane a khou bva tshidzuloni li ɔo ɔadza tshikhala itsho nga u nanga muthu—
- (a) ane dzina lawe la wanala kha mutevhe wa vhonkheteni une muthu uyo ane a khou bva tshidzuloni a vha o nangwa khawo; na
- (b) ane a vha tsini kha u tea nahone a wanalaho kha mutevhe.
- (2) Dzina la muthu o nangiwaho u ɔadza tshikhala li ɔo ŋekedzwa Mulangadzulo nga u tou ŋwala.
- (3) Arali jihoro lo imelwaho kha vhusimamilayo li tshi nga fhaladzwa kana li si tsha vha hone, miraɔo ya lo ya tutshela madzulo avho hu tshi tevhelwa tshiteŋwa tsha 23A(1), madzulo ayo a ɔo avhelwa mahoro o salaho zwa tou nga ndi madzulo e a vha o balelwa vhaŋe hu tshi tevhelwa tshiteŋwa tsha 7 kana 14, sa zwine zwa nga vha ngazwo.”

13. U dzheniswa ha tshiteŋwa tshi tevhelaho nga murahu ha tshiteŋwa tsha 23:

“Zwiŋwe zwiitisi zwa u fhelelwa nga u vha muraɔo wa vhusimamilayo

- 23A. (1) Muthu u fhelelwa nga u vha muraɔo wa vhusimamilayo vhune Shedulu ino ya shuma arali muthu onoyo o guma u vha muraɔo wa jihoro le la nanga muthu onoyo sa muraɔo wa vhusimamilayo.
- (2) Nga nnda ha tshiteŋwa tshiɔuku tsha (1) jihoro linwe na linwe la politiki line la vha hone li nga shandukisa dzina la lo tshifhinga tshiŋwe na tshiŋwe.
- (3) Mulayo wa Phalamennde u nga ri nga murahu ha tshifhinga tshi pfa dzaho Ndayotewa ntswa yo thoma u shuma, wa phasiswa hu tshi tevhelwa khethekanyo ya

76 (1) ya Ndayotewa ntswa u khwinisa tshiteṅwa itshi na tshiteṅwa tsha 23 u itela uri hu vhe na ṅḁila ine zwa nga konadzea uri muraḁo wa vhusimamilayo we a guma u vha muraḁo wa ḁihoro ḁe ḁa mu nanga a kone u dzula e muraḁo wa vhusimamilayo honoho.

- (4) Mulayo wa Phalamennde wo buliwaho kha tshiteṅwa tshiṅuku tsha (3) u dovha hafhu wa tendela—
- (a) ḁihoro ḁi re hone ḁi tshi ṅangana na ḁiṅwe ḁihoro; kana
- (b) ḁihoro ḁiṅwe na ḁiṅwe ḁi tshi khethekana ḁa vha na mahoro a no fhira ḁithihi.”.

14. U thuthwa ha tshiteṅwa tsha 24.

15. U khwiniswa ha tshiteṅwa tsha 25—

- (a) nga u thivha ṅhalutshedzo ya “Khomishini” nga ṅhalutshedzo I tevhelaho:
 “ ‘Khomishini’ zwi amba Khomishini ya Khetho yo bulwaho kha khethekanyo ya 190 ya Ndayotewa ntswa; na
- (b) nga u dzhenisa ṅhalutshedzo I tevhelaho nga murahu ha ṅhalutshedzo ya “mutevhe wa lushaka”:
 ““Ndayotewa ntswa’ zwi amba Ndayotewa ya Riphabuḁiki ya Afrika Tshipembe, ya 1996;”.

16. U thuthwa ha tshiteṅwa tsha 26.

THUMETSHEDZO YA B

Muvhuso wa Vhuthihi ha Lushaka: Sia Ja Lushaka

1. Khethekanyo ya 84 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vha na inwe khethekanyo thukhu I tevhelaho:

- “(3) Phresidennde u fanela u kwamana na Vhathusa-Phresidennde—
- (a) kha mveledziso na tshumiso ya mbekanyamaitele dza muvhuso wa lushaka;
  - (b) kha mafhungo othe a yelanaho na ndangulo ya Khabinethe na nga u ita mushumo wa Khabinethe;
  - (c) kha u netshedza Vhathusa-Phresidennde mishumo;
  - (d) phanḁa ha musi a tshi ita u thola hufhio kana hufhio fhasi ha Ndayotewa kana mulayo ufhio na ufhio zwi tshi katela na u tholwa ha vhaambasada kana vhañwe vhaimeleli vha zwa vhudipulomati;
  - (e) phanḁa ha musi a tshi thola khomishini ya thoḁisiso;
  - (f) phanḁa ha musi a tshi vhidza referandamu; na
  - (g) phanḁa ha musi a tshi hangwela kana u vhofoholola vhatshinyi.”.

2. Khethekanyo ya 89 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vha na inwe khethekanyo thukhu I tevhelaho:

- “(3) khethekanyo thukhu ya (1) na (2) dzi shuma na kha Muthusa-Phresidennde.”.

3. Phara ya (a) ya khethekanyo ya 90 (1) ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vhalea nga nḁila I tevhelaho:

- “(a) Muthusa-Phresidennde o tholiwaho nga Phresidennde;”.

4. Khethekanyo ya 91 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vhalea nga u rali:

“Khabinethe

91. (1) Khabinethe yo vhumbiwa nga Phresidennde, Vhathusa-Phresidennde na—
- (a) Miniṣṭa vha sa fhiriho 27 vhane vha vha miraḁo ya Buthano Ja Lushaka, vho tholiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (8) u swika 12, na

- (b) Miniṣṭa muthihi ane a si vhe muraḍo wa Buthano ǀa Lushaka nahone o tholiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ǀhukhu ya (13) tenda Phresidennde a tshi shuma a kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanḍa vha mahoro ane a khou dzhenelela, vha tshi vhona u tholiwa ha Miniṣṭa onoyo ho tea.
- (2) ǀihoro ǀinwe na ǀinwe ǀo faraho madzulo a si ho fhasi ha 80 kha Buthano ǀa Lushaka ǀo tea u thola Muthusa-Phresidennde muthihi a tshi bva kha miraḍo ya Buthano.
- (3) Arali hu si na ǀihoro kana ǀihoro ǀithihi ǀo fara madzulo a 80 kana u fhira Buthanoni, ǀihoro ǀine ǀa vha na madzulo manzhisa ǀo faraho tshiimo tsha vhuvhili tsha tshivhalo tsha madzulo tshihulusa ǀinwe na ǀinwe ǀalo ǀo tea u thola Muthusa-Phresidennde muthihi a tshi bva kha miraḍo ya Buthano.
- (4) Musi o nangiwa, Muthusa-Phresidennde a nga nanga u sala e muraḍo kana a guma u vha muraḍo wa Buthano.
- (5) Muthusa-Phresidennde vha nga shumisa maanḍa nahone vha fanela u ita mishumo yo kumedzwaho ofisi ya Muthusa-Phresidennde nga Ndayotewa kana yo avhelwaho yeneyo ofisi nga Phresidennde.
- (6) Muthusa-Phresidennde u fara ofisi—
- (a) u swika 30 Lambamai 1999 nga nnḍa ha u thivhiwa kana u litshiswa nga ǀihoro ǀine ǀa thola hu tshi tevhedzwa khethekanyo ǀhukhu ya (2) na (3) kana
- (b) u swika muthu o khethwaho sa Phresidennde nga murahu ha khetho ifhio na ifhio ya Buthano ǀa Lushaka yo farwaho phanḍa ha ǀa 30 Lambamai 1999 a tshi thoma u shuma.
- (7) Tshikhala ofisini ya Muthusa-Phresidennde tshi nga ḍadzwa nga ǀihoro ǀo nangaho onoyo Muthusa-Phresidennde.
- (8) ǀihoro ǀi re na madzulo a 20 kha Buthano ǀa Lushaka nahone ǀe ǀa dzhia tseo ya u dzhenelela kha muvhuso wa vhuthihi, ǀo fanelwa nga u avhelwa ofisi nthihi kana nnzhi dza Khabinethe dzine malugana nadzo Miniṣṭa vho bulwano kha khethekanyo ǀhukhu ya (1) (a) vha tea u tholiwa u ya nga tshivhalo tsha madzulo ane Buthano ǀa

- Lushaka ǀa vha nao hu tshi vhambedzwa na tshivhalo tsha madzulo o farwaho nga mañwe mahoro a zhenelaho.
- (9) Ofisi dza Khabinethe dzi fanela u avhelwa mahoro u ya nga maitele a tevhelaho—
- Mukovhe kana tshivhalo tsha madzulo nga ofisi tshi fanela u tiwa nga u kovha tshivhalo tshoṯhe tsha madzulo kha Buthano ǀa Lushaka ǀa mahoro oṯhe ane a khou dzhenelela nga tshivhalo tsha dziofisi dzine malugana nadzo Minisṯa vho bulwaho kha khethekanyo ṯhukhu ya (1)
  - vha tea u tholiwa, ho ingwa nthihi.
  - Mvelelo hu sa sedzwi tshararu na tshafumi tshi tevhelaho arali tshi hone, ndi tshivhalo tsha madzulo nga ofisi.
  - Tshivhalo tsha dziofisi tsho teaho u avhelwa ǀihoro ǀi shelaho mulenzhe tshi tiwa nga u kovha tshivhalo tshoṯhe tsha madzulo a Buthano ǀa Lushaka nga tshivhalo itsho tsho bulwaho kha phara ya (b).
  - Mvelelo, hu tshi tevhedzwa phara ya (e) dzi sumba tshivhalo tsha ofisi tsho teaho u avhelwa ǀeneṯo ǀihoro.
- (10) Phresidennde nga murahu ha musi o kwamana na Muthusa-Phresidennde na vharangaphanḁa vha mahoro a khou dzhenelelaho u fanela—
- ta ofisi dzine dza fanela u avhelwa mahoro ane a khou dzhenelela u ya nga tshivhalo tsha ofisi dze a avhelwa nga khethekanyo ṯhukhu ya (9);
  - u thola u ya nga inwe na inwe ya ofisi muraḁo wa Buthano ǀa Lushaka ane a vha muraḁo wa ǀihoro ǀine ǀa khou ṯewa phothifoljo yeneyo nga fhasi ha phara ya (a), sa Minisṯa a re na vhuḁifhinduleli ha yeneyo ofisi;
  - arali zwa vha na ndeme u itela ndivho dza Ndayotewa kana zwi tshi itelwa vhuvhusi havhuḁi, ha fhambanywa u tiwa hu re kha phara ya (a), u ya nga khethekanyo ṯhukhu ya (9);
  - ha fheliswa u tholiwa huñwe na huñwe hu re fhasi ha phara ya (b)—

- (i) arali Phresidennde a humbelwa uri a ite ngauralo nga murangaphanḁa wa ḁihoro ḁine Miniṣṁa a vha muraḁo waḁo; kana
  - (ii) arali zwa vha zwi tshi khou tea u itelwa Ndayotewa kana vhuvhusi havhuḁi; kana
  - (e) u ḁadza arali zwo tea, ho sedzwa phara ya (b) , tshikhala tshi re kha ofisi ya Miniṣṁa.
- (11)Khethekanyo ṁhukhu ya (10) I tea u shumiswa nga muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, nahone Phresidennde na vhanwe vhashumi zwavho vhane vha kwamea vha fanela u lwela u swikelela nyanḁano tshifhinga tshoṁhe malugana na u shumiswa ha iyo khethekanyo ṁhukhu, Tenda arali hu sa konwi u swikelelwa nyanḁano nga ha—
- (a) u shumiswa ha maanḁa o bulwaho kha phara ya (a), (c) kana (d)(ii) ya iyo khethekanyo ṁhukhu, hu ḁo ṁanganedzwa tsheo ya Phresidennde
  - (b) u shumiswa ha maanḁa o bulwaho kha phara ya (b), (d)(i) kana (e) ya khethekanyo ṁhukhu yeneyo ane a kwama muthu ane a si vhe muraḁo wa ḁihoro ḁa Phresidennde, tsheo ya murangaphanḁa wa ḁihoro ḁine muthu onoyo a vha muraḁo I ḁo ṁanganedzwa; na
  - (c) u shumiswa ha maanḁa o bulwaho kha phara ya (b) kana ya (e) ya khethekanyo ṁhukhu yeneyo ane a kwama muthu ane a vha muraḁo wa ḁihoro ḁa Phresidennde, hu ḁo ṁanganedzwa tsheo ya Phresidennde.
- (12)Arali u tiwa hufhio kana hufhio ha u avha dziofisi ha vha hu ho fhambanaho nga fhasi ha khethekanyo ṁhukhu ya (10) (c), Miniṣṁa vha kwameaho vha tea u ṁutshela ofisi dzavho fhedzi vho fanelwa, hune zwa vha zwo tea, nga u tholiwa hafhu kha dziṁwe ofisi dzo avhelwaho mahoro avho u ya nga u tiwa ho fhambanaho.
- (13)Phresidennde—
- (a) O kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanḁa vha mahoro vhane vha khou dzhenelela, u fanela—
    - (i) u ta yeneyo ofisi ya Miniṣṁa o bulwaho kha

khethekanyo t̩hukhu ya (1) (b) arali zwa t̩oḁea hu tshi tevhedzwa tsheo ya Phresidennde fhasi ha yeneyo khethekanyo t̩hukhu.

(ii) u thola malugana na yeneyo ofisi muthu ane a si vhe muraḁo wa Buthano la Lushaka, sa Miniṣṭa a re na vhuḁifhinduleli kha yeneyo ofisi.

(iii) u ḁadza arali zwo fanela, tshikhala malugana na yeneyo ofisi; kana

(b) nga murahu ha u kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanḁa vha mahoro ane a khou dzhenelela, u fanela u fhelisa u tholiwa hufhio na hufhio fhasi ha phara ya (a) arali zwa t̩oḁea hu u itela Ndayotewa kana hu tshi itelwa muvhuso wavhuḁi.

(14) Miṭangano ya Khabinete I fanela u tshimbizwa nga Phresidennde, kana arali Phresidennde o laedza ngauralo, nga Muthusa-Phresidennde: Tenda ha vha na uri Vhathusa-Phresidennde vha tshimbizwa miṭangano ya Khabinete nga u sielisana nga nṁḁa ha musi t̩hoḁea dza shishi dza muvhuso na muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka dzi tshi zwi t̩oḁa nga inwe nḁila.

(15) Khabinete I fanela u shuma nga maitete ane a dzhiela nṁḁa muya wa u t̩oḁa nyanḁano o katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka khathihi na t̩hoḁea ya muvhuso u shumaho.”.

5. Khethekanyo ya 93 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vhalea sa hezwi:

“U tholiwa ha Vhathusa-Miniṣṭa

93. (1) Phresidennde a nga, nga murahu ha u kwamana na Vhathusa-Phresidennde vha Khorotshitumbe na vharangaphanḁa vha mahoro, vhane vha dzhenelela kha khabinete sika poso dza vhathusa-dziminiṣṭa.

(2) Liḁoro lo tendelwa u avhelwa poso nthihi kana dzi fhiraho nthihi dza vhathusa-miniṣṭa nga u lingana na nga maitete ane ofisi dza Khabinete dza avhiwa ngao.

- (3) Mbetsshelo dza khethekanyo ya 91 (10) u swika (12) dzi a shuma, dzi na tshanduko dzo teaho, ho sedzwa Vhathusa-Miniṣṭa, nahone kha u shuma honoho Miniṣṭa kha khethekanyo yeneyo kana ofisi zwi tea u vhalwa sa zwine zwa amba Muthusa-Miniṣṭa kana poso ya muthusa-miniṣṭa onoyo.
- (4) Arali muthu o tholiwa sa Muthusa-Miniṣṭa wa ofisi ifhio na ifhio yo kumedzwaho Miniṣṭa—
  - (a) onoyo Muthusa-Miniṣṭa u fanela u shumisa na u shuma maimoni a Miniṣṭa o teaho, maanḁa afhio na afhio na mishumo yo ṅetshedzwaho onoyo Miniṣṭa hu tshi tevhedzwa mulayo ufhio na ufhio kana nga inwe ṅḁila ine ya nga ṅetshedzwa onoyo Muthusa-Miniṣṭa nga Miniṣṭa hu tshi tevhedzwa ndaela dza Phresidennde, na
  - (b) u bulwa hufhio na hufhio kha mulayo ufhio na ufhio ha onoyo Miniṣṭa hu fanela u dzhiwa hu hu katelaho u bulwa ha Muthusa-Miniṣṭa o farelaho u ya nga u ṅetshedzwa ho bulwaho nga fhasi ha phara ya (a) nga Miniṣṭa ane onoyo Muthusa-Miniṣṭa a khou farela ene.
- (5) Tshifhinga tshinwe na tshinwe musi Miniṣṭa a siho kana nga tshiitisi tshifhio na tshifhio, a sa koni u shumisa maanḁa afhio na afhio kana u ita mushumo ufhio na ufhio wa ofisi, Phresidennde a nga thola Muthusa-Miniṣṭa muṅwe na muṅwe kana muthu muṅwe na muṅwe uri a shume vhuimoni ha Muthusa-Miniṣṭa, o bulwaho khamusi nga u angaredza kana nga u shumisa maanḁa o sumbedzwaho kana u ita mushumo.”.

6. Khethekanyo ya 96 ya Ndayotewa ntswa I lavhelelwa u vha na dziṅwe khethekanyo dzi tevhelaho:

- “(3) Vhominisṭa vha na vhuḁifhinduleli nga muthihi nga muthihi kha Phresidennde na kha Buthano ḁa Lushaka kha u laula ofisi dzavho nahone miraḁo yoṅhe ya khabinethe sa zwenezwo vha na vhuḁifhinduleli vho ṅangana kha u ita mishumo ya muvhuso wa lushaka na mbekanyamaitele dzawo.

- (4) Dziminiṣṭa vha fanela u laula ofisi dzavho hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele yo tiwaho nga Khabinethe.
- (5) Arali Miniṣṭa a kundelwa u laula ofisi hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele ya Khabinethe, Phresidennde a nga ṭoḍa uri Miniṣṭa onoyo a ite uri ndaulo ya ofisi I anane na yeneyo mbekanyamaitele.
- (6) Arali onoyo Miniṣṭa a kundelwa u tevhedza ṭhoḍea dza Phresidennde a nga fhasi ha khethekanyo ṭhukhu ya (5), Phresidennde a nga mu bvisa ofisini—
  - (a) arali e Miniṣṭa o bulwaho kha khethekanyo ya 91 (1) (a), nga murahu ha u kwamana na Miniṣṭa, nahone arali Miniṣṭa a si muraḍo wa ḽihoro ḽa Phresidennde kana a si murangaphanḍa wa ḽihoro ḽi no khou dzhenelela, na nga murahu ha u kwamana na murangaphanḍa wa ḽihoro ḽeneḽo ḽa Miniṣṭa; kana
  - (b) arali e Miniṣṭa o bulwaho kha khethekanyo ya 91 (1)(b), nga murahu ha u kwamana na Vhathusa-Phresidennde na vharangaphanḍa vha mahoro a shelaho mulenzhe.”.

THUMETSHEDZO YA C

Muvhuso wa Vhuthihi ha Lushaka: Sia la Vundu

1. Khethekanyo ya 132 ya Ndayotewa ntswa I lavhelwa u vhalwa sa hezwi:

“Khorotshitumbe

132. (1) Khorotshitumbe ya vundu yo vhumbe nga Mulangavundu na miraḁo I sa fhiriho 10 yo tholwaho nga Mulangavundu hu tshi tevhedzwa ino khethekanyo.
- (2) Lihoro li re na madzulo a phesenthe dza 10 kha vhusimamilayo ha vundu nahone lo dilugiselaho u shela mulenzhe kha muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, lo fanelwa nga u avhelwa ofisi nthihi kana nanzhi dza Khorotshitumbe u ya nga tshivhalo tsha madzulo ane la vha nao kha vhusimamilayo hu tshi vhambedzwa na tshivhalo tsha madzulo a manwe mahoro a dzehenelelaho.
- (3) Ofisi dza Khorotshitumbe dzi fanela u avhelwa mahoro a dzehenelelaho nga maitele a fanaho na o sumbedzwaho kha khethekanyo ya 91(9), hu tshi shumiswa maitele o bulwaho kha iyo khethekanyo—
- (a) khabinethe, hu fanela u vhalwa sa zwi ambaho Khorotshitumbe;
- (b) Minista, zwi fanela u vhalwa sa muraḁo wa Khorotshitumbe, na
- (c) -Buthano la Lushaka, zwi fanela u vhalwa sa vhusimamilayo ha vundu.
- (4) Mulangavundu wa vundu nga murahu ha u kwamana na vharangaphanda vha mahoro ane a khou dzehenelela u fanela—
- (a) u ta dzenedzo ofisi dzo fanelaho u avhelwa mahoro ane a khou dzehenelela u ya nga tshivhalo tsha dziofisi dze a avhelwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (3),
- (b) u nanga malugana na inwe na inwe ya dzenedzo ofisi muraḁo wa vhusimamilayo ha vundu ane a vha muraḁo wa lihora le yeneyo ofisi ya avhelwa lone

- fhasi ha phara ya (a), sa muraḍo wa Khorotshitumbe a re na vhuḍifhinduleli kha yeneyo ofisi,
- (c) arali zwa vha zwo tea hu tshi itelwa Ndayotewa kana u itela muvhuso wavhuḍi, u fhambanyisa huḥwe na huḥwe u ta ho itwaho nga fhasi ha phara ya (a) hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (3);
- (d) u fhelisa u nangwiwa hufhio na hufhio fhasi ha phara ya (b)—
- (i) arali Mulangavunḍu o humbelwa u ita zwenezwo nga murangaphanḍa wa ḷihoro ḷine muraḍo wa Khorotshitumbe waḷo a kwameaho a vha e muraḍo, kana
- (ii) arali zwa ṭoḍea hu u itela Ndayotewa kana u itela muvhuso wavhuḍi, kana
- (e) u ḍadza, arali zwo fanela, hu tshi tevhedzwa phara ya (b), tshikhala ofisini ya muraḍo wa Khorotshitumbe.
- (5) Khethekanyo ṭhukhu ya (4) I fanela u shumiswa nga muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhutihhi ha lushaka, nahone Mulangavunḍu na vhaḥwe vhaofisi vha kwameaho vha fanela u ṭoḍa u swikelela kha thendelano tshifhinga tshoṭhe kha u shumisa khethekanyo ṭhukhu yeneyo: Tenda ha vha na uri arali thendelano I sa koni u swikelela kha—
- (a) u shumiswa ha maandḍa o bulwaho kha phara ya (a), (c) kana d(ii) ya yeneyo khethekanyo ṭhukhu, hu shuma tsheo ya Mulangavunḍu;
- (b) u shumiswa ha maandḍa ho bulwaho kha phara ya (b), d (i) kana (e) ya yeneyo khethekanyo ṭhukhu I kwamaho muthu ane a si vhe muraḍo wa ḷihoro ḷa Mulangavunḍu, tsheo ya murangaphanḍa wa ḷihoro ḷine onoyo muthu a vha muraḍo waḷo I ḍo shuma; na
- (c) u shumiswa ha maandḍa ho bulwaho kha phara ya (b) kana (e) ya yeneyo khethekanyo ṭhukhu I kwamaho muthu ane a vha muraḍo wa ḷihoro ḷa Mulangavunḍu, hu shuma tsheo ya Mulangavunḍu.
- (6) Arali u tiwa hufhio na hufhio ha u avhiwa ha dziofisi ha shandulwa fhasi ha khethekanyo ṭhukhu ya (4) (c), miraḍo ine zwa I kwama vha tea u ṭutshela ofisi dzayo fhedzi yo

fanelwa, hune zwa shuma, u tholiwa hafhu kha dziñwe ofisi dzo avhelwaho mahoro avho hu tshi tevhedzwa u tiwa ho shandulwaho.

- (7) Miṭangano ya Khorotshitumbe I fanela u tshimbidzwa nga Mulangavunḑu wa vunḑu.
- (8) Khorotshitumbe I fanela u shuma nga nḑila ine ya dzhiela nṱha muya wa u ṱoḑa u swikelela kha thendelano wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka khathihi na ṱhoḑea ya muvhuso u shumaho.”.

2. Khethekanyo ya 136 ya Ndayotewa ntswa yo lavhelelwa u vha na dziñwe khethekanyo dzi tevhelaho:

- “(3) Miraḑo ya Khorotshitumbe vha na vhuḑifhinduleli nga muthihi kha Mulangavunḑu na kha vhusimamilaḑo ha vunḑu kha u laula ofisi dzavho, nahone miraḑo yoṱhe ya Khorotshitumbe sa zwenezwo I na vhuḑifhinduleli yo ṱangana kha u ita mishumo ya muvhuso wa vunḑu na kha mbekanyamaitele dzawo.
- (4) Miraḑo ya Khorotshitumbe I fanela u laula ofisi dzayo hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele yo tiwaho nga Khoro.
- (5) Arali muraḑo wa Khorotshitumbe a kundelwa u laula ofisi hu tshi tevhedzwa mbekanyamaitele ya Khoro, Mulangavunḑu a nga ṱoḑa uri muraḑo wonoyo a ite uri ndaulo ya ofisi yawe na yeneyo mbekanyamaitele zwi anane.
- (6) Arali muraḑo a kwameaho a kundelwa u tevhedza ṱhoḑea dza Mulangavunḑu fhasi ha khethekanyo ṱhukhu ya (5), Mulangavunḑu a nga bvisa muraḑo ofisini nga murahu ha u kwamana na muraḑo, huno arali muraḑo a si muraḑo wa lihorho la Mulangavunḑu kana a si murangaphanḑa wa lihorho li no khou dzhenelela, na zwenezwo-vho nga murahu ha u kwamana na murangaphanḑa wa lihorho la muraḑo wonoyo.”.

ṬHUMETSHEDZO YA D

Ndaulo ya Muvhuso na Tshumelo dza Tsireledzo: Khwiniso kha Khethekanyo dza Ndayotewa yo fhiraho

1. **Khwiniso ya khethekanyo ya 218 ya Ndayotewa yo fhiraho—**
  - (a) u bvisa maipfi a re kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) a rangelaho phara ya (a) a imelwa nga a tevhelaho:
“(1) Hu tshi tevhelwa ndaela dzo newaho nga Minista wa Tsireledzo na Vhutsireledzi, Khomishinari wa Lushaka u do vha na vhuḡifhinduleli kha—”;
  - (b) u bvisa phara ya (b) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
“(b) u tholiwa ha vkhomishinari vha vunḡu;”;
  - (c) u bvisa phara ya (d) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
“(d) ṭhoḡisiso na u thivhelwa ha vhugevhenga ho dzudzanyiwaho kana vhune ha ṭoḡa ṭhoḡisiso ya lushaka na thivhelo kana vhukoni ha tshipentshela;”;
  - (d) u bvisa phara ya (k) ya khethekanyo ṭhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
“(k) u thomiwa na u ṭhogomeliwa ha tshigwada tsha mapholisa tsha vhudziki ha lushaka tshine tsha do vhewa u tikedza na nga khumbelo ya Khomishinari wa Vunḡu;”.
2. **U khwiniswa ha khethekanyo ya 219 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa maipfi a rangelaho phara ya (a) i re kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) a imelwa nga maipfi:**
“(1) Hu tshi tevhelwa khethekanyo ya 218(1), Khomishinari wa Vunḡu u do vha na vhuḡifhinduleli kha—”.
3. **U khwiniswa ha khethekanyo ya 224 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa mbetshelo dza khethekanyo ṭhukhu ya (2) dza imelwa nga mbetshelo:**
“Tenda khethekanyo ino ṭhukhu I tshi do shuma-vho na kha miraḡo ya mmbi ya zwiḡhavhane ye ya nekedza mutevhe va vhashumi vhayo nga murahu ha musi Ndayotewa ya

Riphabuliki ya Afrika Tshipembe yo thoma u shuma, ya 1993 (Mulayo wa vhu 200 wa 1993), fhedzi hu saathu u țanganedzwa ĩnwalwa ĩa ndayotewa ntswa sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ya 73 ya Ndayotewa yeneyo, nahone arali dzangano ĩa politiki ĩine ĩa wela fhasi ha maanda na ndangulo yaĩo kana ye ya dıbađekanya nao na ine ndivho dzayo dza țuțuwedza u dzhenelela kha Khoru ya Khorotshitumbe ya Tshifhinganyana nahone yo dzhenela kha khetho dza Buthano ĩa Lushaka na kha vhusimamulayo ha vunđu nga fhasi ha Ndayotewa yo bulwaho.”.

4. U khwiniswa ha khethekanyo ya 227 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa khethekanyo țhukhu ya (2) ya imelwa nga khethekanyo țhukhu I tevhelaho:

“(2) TMmbi ya Vhupileli ya Lushaka I đo shumisa maanda ayo na u ita mishumo yayo fhedzi I tshi tevhela lushaka u ya nga ha Ndimu ya 11 ya Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, ya 1996.”.

5. U khwiniswa ha khethekanyo ya 236 ya Ndayotewa yo fhiraho—

(a) nga u bvisa khethekanyo țhukhu ya (1) ya imelwa nga khethekanyo țhukhu I tevhelaho:

“(1) Tshumelo ya muvhuso, muhasho wa muvhuso, tshumelo dza ndaulo kana tsireledzo dze musu hu saathu u thoma u shuma Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, ya 1996 (ine afha ya vhidzwa “Ndayotewa ntswa”), dza vha dzi tshi shuma mishumo ya muvhuso, dzi isa phanda na u shuma hu tshi tevhelwa mulayo u yelanaho nadzo u swika mulayo uyo u tshi fheliswa kana wa dzheniswa kana wa țanganyisiwa na tshiimiswa tsho teaho kana wa fhungudziwa zwavhuđi kana wa kwhațhisedzwa kha tshinwe tshiimiswa .”;

(b) u bvisa khethekanyo țhukhu ya (6) ya imelwa nga khethekanyo țhukhu ya:

“(6) (a) Phresidennde a nga thola khomishini u sedzulusa kuđadzele kwa konțiraka kana u khwiniswa ha konțiraka, u tholiwa kana u aluswa, kana u ņewa ha tshifhinga kana tshiimo tsha tshumelo kana inwe

mbuelo, zwe zwa itea vhukati ha ʃa 27 Lambamai 1993 na ʃa 30 Khubvumedzi 1994 malugana na muthu muñwe na muñwe o buliwaho kha khethekanyo ʃhukhu ya (2) kana tshigwada tshinwe-vho tsha vhatu vhenevho.

- (b) Khomishini I nga shandukisa u tholwa, u aluswa kana u lamedza arali zwi songo ɗa nga ngona kana u pfesesea kha tshiimo tsha mulandu wonoyo.”; na
- (c) u bvisa ipfi “Ndayotewa ino” hune ʃa wanala kha khethekanyo ya 236, ʃa imelwa nga “Ndayotewa ntswa”.

6. U khwiniswa ha khethekanyo ya 237 ya Ndayotewa yo fhiraho—

- (a) nga u bvisa phara ya (a) ya khethekanyo ʃhukhu ya (1) ya imelwa nga phara I tevhelaho:
  - “(a) u dzudzanywa nga huswa ha zwiimiswa zwoṭhe zwo bulwaho kha khethekanyo ya 236(1), hu sa katelwi na mmbi ya vhupileli yo bulwaho kha khethekanyo 224(2), zwi ɗo bvela phanɗa nga murahu ha u thoma u shuma ha Ndayotewa ya Riphabuʃiki ya Afrika Tshipembe, ya 1996, hu u itela u bveledza—
    - (i) ndaulo yavhuɗi ya kha sia ʃa muvhuso wa lushaka u shumana na mafhungo oṭhe a welaho nga fhasi ha sia ʃa lushaka, na
    - (ii) ndaulo yavhuɗi ya vunɗu ʃinwe na ʃinwe u shumana na mafhungo oṭhe a welaho fhasi ha muvhuso wa vunɗu ʃinwe na ʃinwe ”; na
- (b) nga u bvisa phara ʃhukhu ya (i) ya khethekanyo ʃhukhu ya (2) (a) ya imelwa nga phara ʃhukhu i tevhelaho:
  - “(i) zwiimiswa zwo bulwaho kha khethekanyo ya 236 (1), hu sa katelwi na mmbi ya lushaka, zwi ɗo wela nga fhasi ha muvhuso wa lushaka, une wa ɗo shumisa vhuɗifhinduleli honoho u tshi shumisana na mivhuso ya vunɗu;”.

7. U khwiniswa ha khethekanyo ya 239 ya Ndayotewa yo fhiraho nga u bvisa khethekanyo t̩hukhu ya (4) ya imelwa nga phara t̩hukhu I tevhelaho:

“(4) Hu tshi tevhelwa mulayo muṅwe na muṅwe, ndaka, ppanelo, mishumo na vhuḍifhinduleli zwa mmbi dzoṱhe dzo bulwaho kha khethekanyo ya 224(2) zwi ḍo vha vhuḍifhinduleli ha Mmbi ya Vhupileli ya Lushaka u ya nga hune zwa tendelana na ndaela dza Miniṱa wa Vhupileli.”

SHEДУЉU YA 6A

[SheduЉu ya 6A yo dzeniswaho nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u thuthwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumiya ya Ndayotewa wa 2008.]

SHEDUĽU YA 6B

[SheduĽu ya 6B, ye ya vha I SheduĽu ya 6A I thomani, yo dzeniswaho nga khethekanyo ya. 2 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhumalo ya Ndayotewa wa 2002 wa khwiniswa nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 na u nomboriwa nga huswa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufumi ya Ndayotewa wa 2003 we wa thuthwa nga khethekanyo ya. 5 ya Mulayo wa khwiniso ya Vhufumiṭhanu ya Ndayotewa wa 2008.]

SHEDUŁU YA 7

MILAYO YO THUTHWAHO

NOMBORO NA NWAHA ZWA MULAYO	DZINA
Mulayo wa vhu 200 wa 1993	Ndayotewa ya Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, ya 1993
Mulayo wa vhu 2 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa ya Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 3 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 13 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa ya Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 14 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuna ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 24 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 29 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuṭanu ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1994
Mulayo wa vhu 20 wa 1995	Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1995
Mulayo wa vhu 44 wa 1995	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuvhili ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1995
Mulayo wa vhu 7 wa 1996	Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe wa 1996
Mulayo wa vhu 26 wa 1996	Mulayo wa Khwiniso ya Vhuraru ya Ndayotewa wa Riphabuĵiki ya Afrika Tshipembe, wa 1996

INDEKISI

(Vha dzhiele n̄tha uri: dzinomboro dzo imela nomboro ya khethekanyo)

- Luimbo lwa lushaka, 4
- Muoditha-dzhenerala, 181, 188
- Milayotibe ya pfanelo—
  - U swikelela khothe, 34
  - U swikelela mafhungo, 32
- Kushumisele, 8
- Vhathu vho fariwaho, vho valelwaho na vhane vha khou pomokwa 35
- U kuvhangana, u gwalaba, na u n̄kedza phethishini , 17
- Vhana, 28
- Vhudzulapo, 20
- Zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo, 31
- Pfunzo, 29
- U shumiswa ha pfanelo, 38
- Vhupo, 24
- Ndinganyiso, 9
- Tshirunzi tsha vhuthu, 10
- Mbofholowo na tsireledzo ya muthu, 12
- Mbofholowo ya vhuḡibaḡekanyi, 18
- Mbofholowo ya u amba, 16
- Mbofholowo ya u tshimbila na vhudzulo, 21
- Mbofholowo ya vhurereli, lutendo na kuhumbulele, 15
- Mbofholowo ya zwa makwevho, mushumo na phrofesheni, 22
- Ndondolamutakalo, zwijiwa, maḡi na tsireledzo ya vhathu, 27
- Vhudzulo, 26
- Tshirunzi tsha vhuthu, 10
- Ṱhalutshedzo, 39
- Vhushaka kha zwa mishumo, 23
- Luambo na mvelele, 30

- Vhutshilo, 11
- Mikano ya pfanelo, 36
- Pfanelo dza zwa Pojotiki , 19
- Zwi kwamaho muthu ene muṛe, 14
- Ndaka, 25
- Maitele a ndaulo kwayo, 33
- Vhupuli na u shumiswa nga u kombetshedza, 13
- Tshiimo tsha shishi, 37
- Maandlanga o Diimisaho a Khasho a u langula, 181, 192
- Mugaganyagwama, 215
- Bannga ya Vhukati, 223 - 225
- Muvhuso wa tshumisano, 41
- Vhudzulapo, 3
- Khabinethe, 91 - 99, 101, 102
- Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu, 181, 187
- Khomishini ya Ṭhuṭhewedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza Zwitshavha zwa
vhurereli na zwa luambo, 181, 185, 186
- Milayo ine ya Fhambana, 146 - 150
- Dzikhothe—
  - Khothe ya Ndayotewa, 167
  - Khothe Khulwane ya Khaṭhulo, 168
  - Khothe dza Nṭha dza Afurika Tshipembe, 169
  - Dzinwe Khothe , 170
  - Matshimbidzele a Khothe, 171
  - Maanda a Khothe kha mafhungo a zwa ndayotewa, 172
  - Maanda ane ya vha nao, 173
  - Vhupileli, 200 - 204
- Vhupileli, 200 - 204
- Khomishini ya Khetho, 181, 190, 191
- Matshimbidzele a Khetho dza vhafaraofisi vha Ndayotewa, Sheduḽu ya 3,
Tshipiḽa tsha A
- Maandlanga a khorotshitumbe—
  - Mavunḽu, 125
  - Riphabuḽiki, 85

- Khorotshitumbe, dza Vundu, 132 -141
 Gwama la Lushaka, 213, 214, 216, 217
 Gwama, la vundu na lapo 226 - 230
 Khomishini ya zwa Gwama, 220 - 222
 Fulaga, 5
 Ndambedzo ya mahoro a zwa polotiki, 236
 Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe, 181, 184
 Maandlanga o Diimisaho a laulaho zwa Khasho, 192
 Vhusevhi, 209, 210
 Milayo ya dzitshaka, 231 - 233
 Maandlanga a vhuhatuli, 165
 Vhaofisiri vha zwa vhuhatuli, 174 - 177
 Khomishini ya Tshumelo ya Vhuhatuli, 178
 Sisiteme ya Vhuhatuli, 166
 Dzinyambo, 6
 Maitele a vhusimamilayo ha lushaka, 73 - 82
 Maandlanga a Vhusimamilayo, 43, 44
 Muvhuso wapo, 152, 163
 Mimasipala, 151 - 164
 Buthano la Lushaka—
     Kuvhumbelwe na khetho, 46
     Dzitsheo, 53
     Vhuṅanzi kana mafhungo ane a vha phanḁa ha Buthano la
     Lushaka, 56
     Maanḁa, 55
     U swikelela ha nnyi na nnyi, 59
 Khoro ya Lushaka ya Mavundu—
     U kovhiwa ha vharumiwa, 61
     Kuvhumbelwe, 60
     Dzitsheo, 65
     Vhuṅanzi kana mafhungo ane a vha phanḁa ha Khoro ya Lushaka,
     69
     U dzhenelela ha Lihoro kha vhurumiwa ha vundu, Sheduḁu ya 3,
     Tshipiḁa tsha B

- U dzhenelela ha vhaimeleli vha muvhuso wapo, 67
- Vharumiwa vha tshoṭhe, 62
- Maanḁa, 68
- U swikelela ha nnyi na nnyi, 72
- Phalamennde, 42
- Mapholisa, 205 - 208
- Vhalangavunḁu, 127 - 130
- Phresidennde, 83 - 89
- Maanḁalanga a Vhutshutshisi, 179
- Mavunḁu, 103
- Ndayotewa dza Vunḁu, 142 - 145
- Vhusimamilayo ha Vunḁu, 104 - 121
  - Khumbelo nga miraḁo kha Khothe ya Ndayotewa, 122
  - Pfanelo dza vharumiwa vha tshoṭhe, 113
  - U swikelela ha nnyi na nnyi, 118
- Ndaulo ya Muvhuso, 195
- Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso, 196
- Tshumelo ya Muvhuso, 197
- Mutsireledzi wa Tshitshavha, 181, 182
- Tshumelo dza Tsireledzo, 198, 199
- Pfanelo dza vhatu dza u kona u ḁiitela muvhuso une vha u funa, 235
- Vhuhulwane ha Ndayotewa, 2
- Vharangaphanḁa vha Sialala, 211, 212

